

Biblioteka južnoslovenskog filologa. Nova. ser.

GRAO
PG
1203
B58
n. 9
v. 9

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК
БИБЛИОТЕКА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ ФИЛОЛОГА
Нова серија, књ. 9

Уредник
академик *Милка Ивић*

СТАНА РИСТИЋ

НАЧИНСКИ ПРИЛОЗИ У
САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ
КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ
ЛЕКСИЧКО-ГРАМАТИЧКИ ПРИСТУП

БЕОГРАД
1990

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

БИБЛИОТЕКА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ ФИЛОЛОГА

Нова серија, књ. 9

Уредник

академик *Милка Ивић*

Ristic, Stana

СТАНА РИСТИЋ

НАЧИНСКИ ПРИЛОЗИ У
САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ
КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

ЛЕКСИЧКО–ГРАМАТИЧКИ ПРИСТУП

БЕОГРАД

1990

grad

PG

1203

.B 58

v. 9

Рецензенти

проф. др Даринка Гортан-Премк

проф. др Предраг Пипер

У финансирању штампања књиге учествовао је Републички фонд за науку Србије

Тираж: 500 примерака

Издаје: Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35/1

Штампа: „Студио плус“, Булевар АВНОЈ-а 179, 11070 Нови Београд

Књига *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику* (лексичко-граматички приступ) представља прерађену докторску дисертацију која је одбрањена на Филолошком факултету у Београду, дана 25. октобра 1989. год., пред комисијом у саставу: проф. др Живојин Станојчић (ментор), проф. др Даринка Гортан-Премк и проф. др Радоје Симић. Њихове примедбе и сугестије биле су ми драгоцене смернице у изради коначне верзије рукописа на чему им се топло захваљујем. Искрену захвалност изражавам и академику Ирени Грицкат, академику Милки Ивић, научном саветнику др Татјани Батистић и проф. др Предрату Пиперу који су прочитали делове или целу прву верзију рукописа и чија су корисна упутства, савети и сугестије значајно помогли у коначном уобличавању рукописа.

Аутор

САДРЖАЈ

	Страна
УВОД	7
ГРАМАТИЧКИ СТАТУС	14
Начински прилози у српскохрватској језичкој науци	14
Одређивање појма "начински прилози"	20
Одређивање функција начинских прилога	26
Идентификација облика начинских прилога	42
ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА НАЧИНСКИХ ПРИЛОГА	50
Прилози који означавају својства инхерентна појавама које се одређују	56
Прилози са значењем својства учесника радње и саме радње, односно дате ситуације исказане предикатом	74
Прилози са значењем осећања (расположења) и стања као својства учесника радње и саме радње, односно ситуације исказане предикатом	84
Прилози са значењем стања појава у природи и средини	90
Прилози са значењем свих других спољашњих околности које доприносе утиску о начину вршења радње, трајања процеса	96
Прилози са значењем оцене	103
Прилози са значењем степена, интензитета	112
Прилози са модалним значењем	122
Прилози који указују на појаве у погледу којих (у вези с којим) се реализују садржаји управних речи	131
Поредбени прилози	138
Прилози са значењем општих односа	144
ЗАКЉУЧАК	157
РЕЗУМЕ	161
ЛИТЕРАТУРА	164

(A Y R A S)

1957

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

УВОД

1.1. Предмет истраживања овог рада су начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику. Овако одређен предмет подраумева језичке јединице општије лексичко-граматичке парадигме која је по традиционалној граматици одређена као поткласа посебне граматичко-категоријалне врсте речи — прилога.

1.2. Оно што прилоге издваја у посебну класу речи јесте опште значење које се у науци о језику дефинише углавном као значење непроцесуалног својства, чији је формални знак одсуство промене облика речи¹, а на синтаксичком плану функција прилога се одређује као функција одредбе (глагола, придева и прилога), функција дела предиката и функција одредбе реченице². Да би се у овај широки оквир дефиниције прилога као врсте речи сместио хетерогени језички материјал који му је у традиционалној науци приписиван, а да би се одредило и место насловљене лексичко-граматичке поткласе — начинских прилога, нужно је подсетити се неких општијих класификација³ којим се одређује место сваке речи "как сложной и вместе с тем целостной языковой единицы, объединяющей в себе ряд форм, значений и употреблений".⁴ Таквих класификација има више, што је и разумљива потреба да се обједине различити језички нивои у којима се реч јавља као јединица. А реч је јединица лексике и граматике (њених делова — морфологије и синтаксе). Тако се према подели речи на пунозначне (аутосемантичне, лексичке) речи и непупнозначне (синсеман-

¹ Изузетак чине прилози који имају облике степена поређења.

² В. Русская грамматика I, 1980, 703 §1645.

³ Опште класификације врста речи које су традиционално утврђене узимамо само као полазну основу за одређивање прилога уопште, па и начинских прилога, према другим јединицама и за утврђивање њихових општих својстава, што не значи да прихватамо њихове наводе у потпуности.

⁴ В. В. В. Виноградов, 1977, 164.

тичне, граматичке) речи⁵ прилози налазе заједно са именицама, придевима, глаголима, заменицама и бројевима, као пунозначне врсте речи. Основне карактеристике ових речи су да су оне лексички самосталне, да именују предмете и својства или упућују на њих, а у говору се јављају у функцији делова реченице⁶. У даљој класификацији која се односи само на пунозначне речи централно место у лексичком систему сваког језика заузимају номинационе (неупућивачке, незаменичке) речи којим се именују предмети и својства, а њима су супротстављене заменичке (денк-тичке) речи које указују, упућују на предмете и својства. Већина прилога заједно са именицама, придевима, глаголима и бројевима спада у ове прве — номинационе речи, које, поред наведених имају још неке опште карактеристике: надситуативне су, оне издвајају, именују одређени објекат независно од тога да ли је он у одређеном тренутку чулне ситуације присутан или није; неегоцентричне су, избор речи не зависи од говорног лица, од места и времена говорног чина; објективне су, именовање (издвајање) предмета и својства врши се по релевантним својствима самог предмета; семантички непроменљиве и константне, у сваком акту употребе чувају неко инваријантно језгро, одређени минимум својстава неопходних за распознавање предмета (денотата)⁷. Идући поступно за оним класима речи међу којима се налазе прилози пратимо и даље класификацију, сада, номинационих речи које у односу према денотату показују двојаку функцију: функцију именовања и функцију карактеристике (својства, предикације). Прилози, заједно с глаголима и придевима обављају функцију карактеристике, а тиме су супротстављени именицама које имају функцију именовања. Речи којима се изражава својство, супротстављене су по два критеријума, па имамо две класификације које се пресецају и по различитим основама повезују/супротстављају наведене врсте речи које им припадају. Тако су с једне стране супротстављене речи које именују процесуално својство — глаголи речима које именују непроцесуално својство — придевима и прилозима. С друге стране, посебну групу чине речи које именују предметно својство — глаголи и придеви према речима које изражавају својство својства — прилози⁸. Овим се не исцрпљује гру-

⁵ И ова подела узима се условно, јер по савременој идеографској класификацији појмова који су у основи лексичког фонда једног језика, губи се опозиција пунозначности и непупнозначности. Појмови се узимају не само као ентитети објективне стварности — ванјезичке реалности (код пунозначних речи), него и као ентитети језичке реалности, као логичко-мисаоне категорије односа, става, суда, модалности, што чини појмовни садржај тзв. непупнозначних, граматичких речи; исп. А. А. Уфимцева, 1986, 105 — 106, 136 — 137, 201 — 214.

⁶ В. Русская грамматика I, 1980, 457 §1116.

⁷ В. С. Д. Кацнельсон, 1986, 11.

⁸ В. Русская грамматика I, 1980, 458 §1117; исп. и А. А. Уфимцева, 1986, 201 — 214.

писање речи према још неким критеријумима, па имамо поделе које се укрштају са горе наведеним. Тако се све речи па и пунозначне још деле на основне (главне) и неосновне (споредне) речи. Прилози заједно са именицама, придевима и глаголима спадају у ове прве, а супротстављене су им од пунозначних речи неке заменице и бројеви као неосновне врсте речи. Основне врсте речи имају комплекс својстава која их издвајају у посебну класу речи. Оне својим значењем покривају две најопштије мисаоне категорије: супстанцу и својство, а тиме и сферу материјалне стварности, па тако чине отворене лексичке системе чији се састав стално попуњава творбеним процесима и замењивањем⁹. Подела речи на бројиве и небројиве међу ове прве обухвата и повезује неке прилоге (који изражавају количинска својства) и бројеви (који именују количину предмета и заузимање места у реду), а супротставља их другим – небројивим пунозначним речима: именицама, заменицама, придевима, глаголима и другим прилозима. И најзад још једна, за природу прилога важна подела, јесте и она на променљиве и непроменљиве речи. Међу ове друге спадају сви прилози који се не пореде и који су по том својству слични непупозначним речима (предлозима, везницима, речцама и узвицима), а супротстављени су свим другим пунозначним променљивим речима¹⁰. Сва ова општа својства која се приписују појединим класама речи у наведеним класификацијама, а којима по различитим критеријумима припадају и прилози, одређују прилоге као врсту речи и њихове лексичко-граматичке поткласе, па и поткласу начинских прилога.

1.3. Без обзира на различите критеријуме, наведене поделе врста речи у први план истичу углавном три таква критеријума заједно, који се морају имати у виду кад се одређује припадност речи некој од традиционално утврђених десет врста, а то су: *облик, функција и значење*. Следећи ове три, по науци о језику битне претпоставке, а користећи и напред наведена општа својства прилога (по којима им је одређивано место у језичком систему и однос према другим јединицама) и на основу прикупљене грађе покушаћемо да покажемо да прилози за начин чине јединствен, иако хетероген, лексичко-граматички систем. Наравно, свесни смо да не можемо увек доследно показивати јединство облика, функције и значења наведене поткласе речи, али ћемо покушати да сачувамо доследност одабраних

⁹ В. Русская грамматика I, 1980, 458 §1117; А. А. Уфимцева, 1974, 87 – 90; А. Белић, 1958, 84 – 85; Дж. Лайонз, 1978, 460: "Используя это разграничение, мы можем сказать, что грамматические единицы принадлежат к закрытым множествам, а лексические единицы – к открытым множествам. Это определение соответствует традиционному разграничению между знаменательными частями речи, с одной стороны, и служебными частями и вторичными грамматическими категориями – с другой".

¹⁰ В. Русская грамматика I, 1980, 458 §1116, 1117; М. Стевановић I, 1975, 174.

критеријума, аспеката и нивоа језичке анализе. Оно што нам је одредило аспект, ниво и сам метод рада јесте општа карактеристика прилога за начин као лексичких и као граматичких јединица. Тако нам ове јединице намећу два нивоа за анализу: *лексички* и *граматички*. Они су и назначени у поднаслову теме овог рада (лексичко-граматички приступ), с тим што се под лексичким приступом планирало обухватити оно што се у лексичкој семантици зове лексичко-семантичко значење речи. Издвајање нивоа овако како су назначени само је део методског поступка структуралног приступа у коме ће се назначене језичке јединице одређивати у скупу окружења, у систему синтагматских и парадигматских односа. Да бисмо то постигли, морамо најпре у општим цртама одредити лексичке и граматичке компоненте у функционисању начинских прилога. При овом одређивању имамо у виду узајамност ових компонената, која се испољава као семантичко-синтаксичко функционисање начинских прилога.

1.4. Лексичко значење начинских прилога као пунозначних речи одређено је ванјезичким факторима и везом с денотатима објективне стварности као значење *непроцесуалног својства — начина*¹¹. Овај вишекомпонентни појам чије су семе хијерархијски организоване намеће за анализу структуру лексичког значења начинских прилога који се могу представити у виду лексичко-семантичких група и подгрупа. Лексичко значење начинских прилога одређено је и унутарлингвистичким факторима¹², везама са другим јединицама у линијском низу и другим видовима асоцијативног, парадигматског повезивања са јединицама исте лексичко-семантичке групе. Посебан слој лексичког значења начинских прилога чине експресивно-стилске нијансе и социјално-психолошке асоцијације које чине конотативни део тог значења.

1.5. Граматичке карактеристике начинских прилога испољавају се у морфолошкој структури њихових облика, која код многих творбених типова има и свој формални израз, своје суфиксе, што се на творбеном плану реализује као живи продуктивни процес образовања нових јединица¹³. За разлику од других поткласа прилога облик неких начинских прилога може се мењати (облици степена поређења). Граматичка особеност начинских прилога на синтагматском плану испољава се у посебном типу

¹¹ Својство именовано прилозима јесте својство посебне врсте у односу на својства која се именују глаголима и придевима. То је својство својства, или својство другог степена, за разлику од предметног својства или својства првог степена које се именује глаголима и придевима. Исп. А. А. Уфимцева, 1986, 135.

¹² Исп. А. А. Уфимцева, 1986, 153.

¹³ Исп. Дж. Лаяонз, 1978, 460 — 463.

везе са управним речима — у *присаједињењу*, а на синтаксичком плану у различитим функцијама: у функцији одредбе, функцији модификације, функцији допуне, функцији обавезне детерминације и функцији дела предиката.

1.6. Овако одређене опште лексичке и граматичке компоненте начинских прилога дају нам реалну основу да ове јединице издвојимо као посебну поткласу речи¹⁴ и поред тога што је у науци о језику оспоравано или стављано под сумњу њихово постојање, о чему ће подробније бити речи. У процесу анализе језичког материјала настојаћемо да дајемо и убедљивије, конкретније показатеље за овакав статус наведене врсте речи.

1.7. Опште семантичке компоненте лексичког значења и граматичке карактеристике одређују функционисање начинских прилога у језичком систему. У вези са функционисањем ових јединица у језичком систему истичемо углавном три плана, аспекта: план номинације, план комуникације и прагматички план. Језички материјал ћемо разматрати у парадигмама и у минималној реченичној структури — у простој и у проширеној реченици, па ћемо моћи доследно расветљавати наведене планове. Ради исцрпнијих података за основ анализе узели смо материјал из великих описних речника савременог српскохрватског књижевног језика, из Матичиног речника и Речника САНУ. Уз то ексцерпирано је око тридесетак извора савремених текстова књижевног језика који су хронолошки омеђени до краја четврте деценије овог века. Из списка извора може се видети да су то, осим књижевних дела наших савремених писаца с целог подручја српскохрватског језика, и дела научне литературе из области педагогије, логике, биологије, геометрије, права, есејистике, затим листови, часописи и драмски текстови. Речничка грађа начинских прилога, прилично подређена практичним лексикографским циљевима и задацима, дала нам је драгоцене податке за лексичку страну проблема, али смо је допуњавали и грађом из ексцерпираних извора. Допунска грађа провоцирала је наш истраживачки поступак “непробраним, нетипичним” примерима који су измицали шаблону, мењали границе успостављених класификација, и лексичко-семантичких и граматичких, и проширивали анализу на стилске и прагматичке аспекте. Једном речју она нам је нудила живи процес настајања, развијања и функционисања начинских прилога у савременом језику.

Као што се види, материјал за анализу узиман је из савремених извора писане речи књижевног језика чиме смо се определили за синхрони

¹⁴ Исп. А. С. Белоусова, 1989, 201 – 202.

приступ датој теми¹⁵. Списак наведених лексема ограничен је на типске представнике група и подгрупа, а фразеолошки везане прилоге нисмо узимали за анализу како бисмо бар донекле ограничили широки круг проблема који су нам се у овом раду наметали.

1.8. Први део рада посветили смо одређивању граматичког статуса начинских прилога и дали смо општи преглед резултата изучавања ове проблематике у српскохрватској језичкој науци, однос ове поткласе прилога према другим поткласама прилога и према другим врстама речи. Покушали смо да одредимо опште граматичко-лексичко значење начина, морфолошке типове ових лексема и њихове основне синтаксичке функције.

1.9. У другом делу рада обављали смо семантичку анализу у више етапа, а основ нам је била грађа из наведених речника. У првој етапи сав материјал рашчланили смо на више семантичких области на основу категоријално-лексичких сема до којих смо дошли преко дефиниција прилошких лексема из Речника САНУ и из Матичиног речника. Унификацијом речничких дефиниција добили смо интегралне и диференцијалне семе према којима смо прилошке јединице разврставали у групе. У следећој етапи прилоге једне опште лексичко-семантичке групе разматрали смо у скупу идентичних окружења да бисмо се приближили семантичкој структури посебних лексичких јединица и одредили семе мање општости, а тиме и подгрупе лексичко-семантичких група прилога. Тако смо истовремено добили увид о контекстуалној одређености лексичког значења, а нарочито о утицају глаголских лексема на семантику прилога. Пратећи јединице једне лексичко-семантичке парадигме и на синтагматском плану откривали смо колико је функција прилога у реченици условљена њиховим значењем. Однос значења и функције пратили смо и на мањим лексичко-семантичким групама, а синтезу добијених података обављали смо у два смера: "одозго према доле" (од лексичко-семантичке парадигме вишег ранга према нижим) и "одоздо према горе" (од парадигми нижег ранга према вишим). Значења испитиваних јединица представљали смо у што експлицитнијој форми, а односе међу њима успостављали смо на основу сличности и разлика, при чему смо утврђивали инваријантна¹⁶ својства за јединице група и подгрупа. Место и улогу појединих јединица у структури лексичко-семантичке парадигме утврђивали смо не само по

¹⁵ Списак извора дат је на крају рада према скраћеним називима који се наводе у раду.

¹⁶ Термин *инваријант* и *инваријантни* употребљавамо у значењу како се он иначе користи у лексичкој семантици, као најопштију непроменљиву компоненту значења за једничку за све јединице једне парадигме. Исп. А. С. Белоусова, 1989, 133.

појмовном садржају него и по односу према јединицама исте парадигме, при чему смо се посебно задржавали на односима и појавама синонимије, антонимије, вишезначности, десемантизације и на другим лексичким и граматичким појавама у узајамној условљености.

У овом делу пратили смо и граматичке појаве у смислу одређених синтаксичких функција начинских прилога у оквиру група, представљајући ове јединице и као делове синтагме и реченице. Идентичност функција утврђивали смо према позицијама у реченици, према типу везе са другим јединицама и према типу односа, а помагали смо се кад је то требало и парафразирањем, замењивањем еквивалентним јединицама и синтаксичким конструкцијама. У целом поступку анализе имали смо у виду и напред утврђене опште одлике прилога као посебне врсте речи, и то као лексичких и као граматичких јединица. С обзиром на слојевитост лексичког значења и на друге пропратне појаве језичке реализације за неке функције начинских прилога морали смо анализу померати и на прагматички план, где смо осим пропозиционог садржаја реченице, разматрали њене модалне компоненте у смислу оцене, става, тврдње и сл.

ГРАМАТИЧКИ СТАТУС

2.1. Пре него што пређемо на лексичку и на граматичку анализу прилога за начин, онако како смо је назначили у уводном делу, мораћемо да одредимо статус ове врсте речи у савременом српскохрватском књижевном језику. Под овим подразумевамо одређивање ове поткласе прилога према другим прилозима, као и према другим сличним језичким јединицама. Под сличношћу имамо у виду или сличност по облику, или по функцији, или по значењу. Што се тиче првог односа — односа према другим прилозима ту ћемо поред већ утврђених општих заједничких особина прилога утврђивати разлике по облику, функцији и значењу и њихов значај за конституисање једне поткласе јединица као посебног лексичко-граматичког система. Други однос — према сличним језичким јединицама сложенији је јер су неки од релевантних показатеља: облик, значење или функција слични, па ћемо морати одређивати допунске критеријуме за сврставање језичке јединице тамо где стварно припада. При томе смо, наравно, свесни да ни у једном ни у другом случају не можемо поставити оштре границе између испитиваних и других језичких јединица, да ћемо у оба случаја имати прелазних примера зато што све језичке јединице не одражавају у истој мери карактеристике врсте којој припадају.

НАЧИНСКИ ПРИЛОЗИ У СРПСКОХРВАТСКОЈ ЈЕЗИЧКОЈ НАУЦИ

2.2. Слични проблеми у вези с начинском прилозима, са прилозима уопште постављали су се и решавали у нашој стручној литератури, углавном у граматицама, а у новије време и у стручним радовима и посебним студијама. Ми ћемо навести оне радове и ставове од којих смо пошли и који су нам били основна оријентација за самостало истраживање¹.

¹ Морамо истаћи значај радова страних аутора, углавном руских, као драгоцену помоћ у одређивању и описивању овако сложене материје, а који су наведени у списку литературе.

Преглед извора из српскохрватске лингвистичке науке даћемо као избор оних који су нас непрекидно усмеравали у нашем истраживању, а груписали смо их према сличности у приступу прилошкој проблематици уопште, а посебно према приступу начинским прилозима.

2.3. Одређивање прилога као граматичких јединица које углавном функционишу на синтаксичком плану карактеристично је нпр. за *Српску граматику* С. Новаковића, за Белићев приступ у књизи *О језичкој природи и језичком развиту*, за граматичко описивање прилога М. Стевановића (*Савремени српскохрватски језик I, II*) и за студију И. Стевовића *“Прилози као врсте речи”* (ЈФ ХХХ, 615 – 623 и ЈФ ХХХI, 79 – 109). По С. Новаковићу “прилози стоје већином уз глаголе”, а неки “прилози стоје и уз придеве или уз прилоге, те казују у коликој је мери оно што се казује придевом и прилогом”.² Уопште, значење прилога одређује се према ономе шта они “казују” кад стоје уз наведене речи, и то као значење места, времена, начина и мере. И код А. Белића при одређивању прилога као врсте речи у први план се истиче њихова функција одредбе, првенствено глагола, а затим и придева, именица и прилога, иако се на другим местима у књизи истиче значај јединства значења, функције и гласовног облика за одређивање неке врсте речи. Међутим, Белић је отишао даље продубљујући анализу одредбеног односа прилога и управних речи, откривајући релевантне семантичке претпоставке за њихово повезивање, истичући да прилози одређују она својства речи у чијим се појмовима ти моменти садрже у латентном стању. “Прилошке речи најобичније стоје уз глаголе зато што се глаголским пратилачким моментима обухватају без остатка.”³ Ти пратилачки моменти се у значењу прилога диференцирају као значење времена, места и начина, али ако се међу прилозима појаве и такви који се не би могли свести на неко од наведених значења, “онда значи да у реализованим глаголским речима има сем поменута три момента и других латентних или пратилачких момената.”⁴ Прилошко значење, по Белићу, одређено је управном речју и у спојевима прилога с придевима, а природа правих придевских речи је таква да они “значе само једну димензију”, која се може приписивати у већем, највећем и најмањем степену. “Зато и праве придевске речи могу добити детерминативе у том правцу: то су различни адверби који мењају, на најразличније начине количински и каквоћни део придевских појмова.”⁵

Овакво одређивање значења прилога одражава суштину одредбеног односа синтагматске зависности њихових семантичких садржаја и ком-

² С. Новаковић, 1902, 20, 21.

³ А. Белић I, 1958, 60.

⁴ Исто, 59 – 60.

⁵ Исто, 38.

патибилности⁶ јединица које се повезују, али не одражава и чињеницу да тим јединицама на плану номинације у ванјезичкој реалности⁷ одговарају посебни ентитети. Тако неке од њих углавном именују процесуално својство (глаголи), неке предметно својство (придеви), а неке својство својства (прилози). Значи, на плану номинације значење неке врсте речи, па и прилога, мора се одређивати према односу тих јединица и њихових денотата. Према том односу прилошке јединице имају одговарајуће денотате — именују својство својства, па су оне пунозначне речи, семантички независне од јединица с којима се синтагматски повезују по одређеним правилима. Значај Белићевих запажања о прилозима управо је у томе што је истакао основно правило њиховог повезивања са управним речима — правило семантичког слагања, компатибилности.

М. Стевановић⁸ у граматичком представљању прилога такође истиче значај функције за издвајање ове врсте речи. Њихов одредбени однос према управним речима описан је као и код Белића при чему се о значењу прилога говори само у вези са означавањем момената места, времена и начина садржаних у глоголу. Наглашавање значаја функције за конституисање прилога као врсте речи присутно је и у оним деловима у којима се одређује однос прилога према другим сличним врстама, према придевима на пример. Полазећи од тога да су начински и количински прилози обликом својим исти као придеви средњег рода, М. Стевановић истиче разлику само по служби у реченици, а за прилоге то је служба одредбе глагола⁹. "Прилози вршењем те службе управо и постају посебном врстом речи."¹⁰ За већину прилога функција јесте важан критеријум за њихово идентификовање као посебне врсте речи, али није једини, а поготову није за све прилоге, па ни за начинске. Иако је већина начинских прилога по облику слична придевима, па у таквим случајевима за распознавање морамо примењивати углавном критеријум функције, у савременом српскохрватском језику има доста начинских прилога изведених посебним суфиксима од других пунозначних речи, дакле и таквих који имају и свој посебан облик.

Занимљиво је и функционално одређивање прилога као врсте речи

⁶ Исп. З. Тополинска, 1984, 192: "Две лексеме које ступају у синтаксичку конструкцију морају бити семантички усаглашене (компатибилне)".

⁷ Под појмом *језичка реалност* подразумевамо језичке знаке и односе међу њима, а под појмом *ванјезичка реалност* подразумевамо објективно постојеће садржаје као денотате језичких знакова, како се ти појмови иначе користе у лингвистичкој литератури.

⁸ М. Стевановић I, II, 1975, 1974.

⁹ М. Стевановић I, 1975, 378.

¹⁰ Исто II, 1974, 65.

код И. Стевовића¹¹. “Прилози се, као и остале пунозначне речи морају дефинисати по функцији, према структурној вредности њиховог стварног значења”¹², а то је функција околности под којима се врши глаголска радња (време, место, начин, прилике). Одређујући функцију прилога само као функцију околности уз глаголе И. Стевовић знатно сужава појам прилога као врсте речи и ограничава корпус јединица које му припадају. Изван овако успостављеног круга прилога по И. Стевовићу, као посебне врсте речи, прелазне категорије или међукаатегорије, остају све оне, по традиционалној граматичкој припадности речи које не долазе уз глаголе и не врше функцију околности, а то су прилози количине, мере и степена, прилози у функцији дела предиката, прилози са модалним значењем и прилози као модификатори именица¹³. Поистовећивањем прилога као врсте речи са једном од њихових функција знатно је сужен круг описиваних појава, а једностраност критеријума довела је до тога да се једна иста јединица недоследно сврстава међу прилоге, речце, међукаатегорије и прелазне категорије, чиме су поремећене и затамњене ионако нејасне границе међу непроменљивим врстама речи. Међутим, овај први већи рад у сербскохрватистици посвећен прилошкој проблематици пружа драгоцене податке о њиховим облицима, о творби, о значењу и о различитим типовима веза које ове јединице остварују у реченици.

2.4. Нешто другачији приступ прилозима, и начинским прилозима, дат је у Граматици Т. Маретића¹⁴ и у Приручној граматичкој¹⁵. У Граматици Т. Маретића прилози су према функцији представљени као граматичке јединице, али се пошло од њиховог значења које се одређује независно од функције, па “прилози понајвише значе или начин или мјесто или вријеме ... Неки прилози значе количину”¹⁶. Прилози се дакле, од других врста речи разликују својим значењем, без обзира што су по пореклу, по облику па и по функцији слични неким другим врстама речи, придевима на пример. Чак и у случајевима еквивалентне функције с придевима, функције лексичког језгра предиката “с глаголом јесам”, нека места у реченичној структури у овој позицији отворена су само за прилоге одређеног значења (типа: *добро сам*), што значи да је њихова функција често условљена њиховим значењем. То нарочито потврђује и констатација да прилози “који значе начин, могу изближе означавати

¹¹ И. Стевовић, 1973, 615 – 623; 1974 – 1975, 79 – 109.

¹² Исто, 1974 – 1975, 83.

¹³ Исто, 1973, 99; 1974 – 1975, 100 – 102.

¹⁴ Т. Маретић, 1931, 448 – 450.

¹⁵ Приручна граматика, 1979, 138 – 143; 288 – 289; 343 – 346.

¹⁶ Т. Маретић, 1931, 448.

глаголе, придјеве и прилоге¹⁷, а прилози који “значе мјесто или вријеме ... служе за ближу ознаку глаголима”¹⁸. Овакво разликовање прилога по значењу које је поставио Т. Маретић у основи је и савремених запажања о прилозима и њиховом лексичком значењу, према коме се прилози деле на неоколносне и околносне¹⁹. Маретићева запажања о прилозима нису савремена само по томе како их је значењски одредио, него и по томе како је одредио њихову функцију. За прилоге начина то је функција ближе ознаке глагола, придева и прилога, а ретко и именице, а за прилоге места и времена то је функција ближе ознаке глагола. Тиме се Маретићево представљање прилошке функције не исцрпљује, него је дата и већ помињана “с глаголом јесам у предикату”, а затим и функција прилога “који не значе ни начин, ни мјесто, ни вријеме, већ служе за то, да се смисао реченице рашири ... или сузи ... да се допуни ... или да се поткријепи ...”²⁰ У основи, и савремени резултати изучавања функција прилошких речи свде се на функцију одредбе (глагола, придева, прилога, а ређе и именица), функцију дела предиката и функцију одредбе реченице. И наша истраживања начинских прилога потврдила су све ове функције, што ћемо у даљем излагању и показивати.

У Приручној граматички²¹ прилози су представљени као граматичке и као лексичке јединице, али није показано јединствено функционисање ових јединица на граматичком и лексичком плану, као ни однос узајамности граматичког и лексичког значења, па ни однос лексичког значења и функције. Граматичко значење прилога одређено је као однос функције и њоме одређеног значења, а функција је за све прилоге иста — то је функција одредбе. Прилози одређују глаголе, придеве, прилоге, именице и заменице, а изричу различите околности под којим се врши радња, околности места, времена, начина и узрока; ступањ особине (уз придеве и прилоге изведене од придева) или јачину радње (уз глаголе); неодбројану количину бића, ствари или чега апстрактног (уз именице или именичке заменице). Ако се јаве у другој функцији, онда то нису више прилози него друга врста речи, па су изван круга прилога остали сви они који не врше

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Исп. и Русская грамматика I, 1980, 704 §1649: “По лексическому значению все наречия ... делятся на два лексико-грамматических разряда: 1) собственно-характеризующие, т. е. обозначающие свойства, качества, способ действия, интенсивность проявления признака, 2) обстоятельственные, обозначающие признак, внешний по отношению к его носителю, т. е. характеризующие, по месту, времени, условию и другим обстоятельствам...”

²⁰ Т. Маретић, 1931, 448.

²¹ Приручна граматика, 1979, 138 — 143.

функцију одредбе. Остало је отворено питање каква је улога лексичког значења и облика за конституисање прилога као посебне врсте речи, иако су у Граматици описивани и лексичко значење и облик²².

2.5. У опису прилога из одабраних извора српскохрватске лингвистичке науке до новијих радова преовлађује функционални приступ прилозима па и прилозима за начин, при чему се полазило од тога да су прилози посебна врста речи, дакле, јединице номинације, али се то у даљем описивању занемаривало — прелазило се преко лексичког нивоа да би се третирао углавном граматички ниво: морфолошка и синтаксичка страна појава. Што се тиче морфолошке структуре прилога истицан је њихов непроменљив облик и постанак од других врста речи (углавном од придева), а синтаксичка функција се сводила на функцију одредбе. О другим функцијама полемисало се као о мање или више типичним за прилоге. Граматички опис језичких јединица углавном није прелазило границе морфологије и синтаксе, па је њихова лексичко-семантичка страна остајала изван круга интересовања за дати ниво развоја лингвистичке науке код нас. Међутим, овим је утемељена солидна основа за даља истраживања, при чему се оквир испитиваних појава што се тиче начинских прилога мора знатно проширити и продубити и у погледу језичких појава и у погледу језичких нивоа.

2.6. За прилоге такав свестранији приступ у нашој данашњој науци остварен је у новијим радовима и студијама лингвиста: М. Ивић²³, И. Грицкат²⁴ и П. Пипера²⁵. Овим радовима отворено је ново поглавље граматике прилошких речи, који се осим обликом и функцијом баве лексичком и синтаксичко-семантичком страном проблема и општим прагматичким и мисаоно-логичким категоријама, а који су назначили могућности даљег изучавања ове сложене језичке материје²⁶. Неке од тих могућности ми ћемо покушати да остваримо у нашем приступу начинским прилозима, а нарочито у приказивању лексичких и граматичких аспеката њиховог функционисања у језичком систему.

²² Приручна граматика, 1979, 140: "Прилози своје лексичко значење добивају од ријечи од којих су изведени, а то су остале пунозначне ријечи (именице, придеви, бројеви, замјенице, глаголи) и њихове синтагме (скупине). Граматичко значење као врсте ријечи дају им посебни суфикси . . . Осим тога, прилози настају и срашћивањем скупине од приједлога и облика уз који стоје . . ."

²³ М. Ивић, 1977, 307 – 311; 1977а, 241 – 244; 1978, 1 – 16; 1979, 1 – 18; 1988, 9 – 15.

²⁴ И. Грицкат, 1961, 69 – 80; 1983, 1 – 41; 1989, 1 – 26.

²⁵ П. Пипер, 1983; 1988; 1988а, 23 – 40.

²⁶ Преглед радова М. Ивић о прилозима дат је у раду И. Грицкат, 1983, 17 – 21, а на исте радове позива се у својој студији П. Пипер, 1983, 44.

ОДРЕЂИВАЊЕ ПОЈМА "НАЧИНСКИ ПРИЛОЗИ"

2.7. О начинским прилозима као посебној теми није се, као што смо из прегледа изабране литературе видели, до новијих радова нико бавио, па је сам појам "начински прилози" дат доста уопштено и неодређено, а назначена поткласа прилога представљана је само низом одабраних јединица и примера њихових типичних функција у реченици. Тако је углавном према облику у начинске прилоге сврстан велики број разнородних јединица граматичко-лексичког система које су се у погледу функције и значења неуједначено понашале. Тешко је било уобичајеним морфолошко-синтаксичким приступом утврдити и показати општа заједничка својства за овако омеђене начинске прилоге. Зато се у новијим радовима проблематици начинских прилога и издвајању прилога уопште, као посебног лексичко-граматичког система, прилазило из других аспеката и са другим параметрима, па су се резултати тих истраживања показали различити: или је сужаван обим начинских прилога по јединицама које укључује²⁷, или се до општих заједничких својстава разноликих појава традиционално утврђеног обима начинских прилога долазило увођењем општих семантичких и синтаксичких параметара²⁸, или су традиционалне класификације врста речи замењиване новим у којима се појам прилога, па и начинских прилога губио, а јединице ове поткласе су разврставане по новоуспостављеним класама/врстама и групама речи²⁹. Без обзира на различите резултате показало се да је изучавање "начинских прилога" јакo сложен проблем зато што је повезан са многим другим проблемима и појавама у језику и да се мора разматрати на више језичких планова. Показало се и да је у приступу нужна доследност у погледу аспеката и језичких нивоа како би се одређене појаве што експлицитније објасниле и прецизно терминолошки означиле. Зато и ми, поред аспеката и нивоа утврђених у уводном делу рада (исп. т. 1.3.), морамо за почетак терминолошки одредити појам *прилог* према појму *прилошка одредба*, јер се код неких аутора у новијој литератури оба појма означавају истим терминима, па се осим поменутих употребљавају и термини: *адверб*, *адвербијал*, *адвербијална ознака* и сл. У складу с традиционалним гледањем на овај проблем ми ћемо појам *прилог* употребљавати само за одређену врсту речи, за лексичко-граматичке јединице као елементе лексичког система и разликујемо га од појма *прилошка одредба* којим се означавају јединице реченице као елементи синтаксичке структуре. Међутим, за одређивање појма "начински прилози" не можемо се, као што смо видели, позивати

²⁷ Исп. И. Стевовић, 1973, 615 – 623; 1974/75, 79 – 109; М. Ивић, 1979, 1 – 17; К. М. Solecka, 1988, 61 – 69.

²⁸ Исп. П. Пипер, 1983, 100 – 101.

²⁹ Исп. Дж. Лаяонз, 1978, 345 – 346; З. Топољивска, 1984, 191 – 196.

само на традиционално решење нити на нејединствене ставове савремених изучавалаца овог проблема, него ћемо на темељу свих тих резултата и на основу сопственог истраживачког рада и увида у језичку грађу покушати да тај појам што потпуније одредимо.

Значајна запажања у овом смислу дата су у раду М. Ивић "О српскохрватским прилозима 'за начин' "³⁰, у коме је оквир испитиваних појава овако одређен: "Предмет наше пажње биће само они прилози за начин који ближе одређују глагол"³¹. Ако се овако одреди предмет анализе, онда се може прихватити и ауторкин став да "изразом *начин* није дата адекватна квалификација одредбених односа који се имају у виду. Иза термина не лежи, у ствари, никаква прецизна дефиниција теоријског концепта 'прилог за начин' "³². Синтаксичко-семантички приступ проблему, међутим, омогућава аутору да се тај концепт прецизира и да се утврде основни принципи "по којима се у (стандардном) српскохрватском 'начински' прилози појављују као предикатске одредбе"³³. Овако одређен опсег термина "начински прилог" обухвата само прилошке јединице које служе, непосредно или посредно квалификовању појава по некој њиховој инхерентној особини, а што чини "посебан синтаксичко-семантички феномен насупрот свим другим видовима детерминације"³⁴. Тако се осим ограничења на функцију предикатске одредбе за одређивање опсега појма *начински прилози* прецизно утврђују и семантички параметри, па у круг испитиваних појава улазе следеће значењске групе прилога: прилози којим се исказује својство схваћено као инхерентно датој радњи у тренутку њеног вршења, и то са значењем темпа (*брзо, споро*), интензитета (*гласно, тихо*), естетске вредности (*дивно, лоше*), солидности (*слабо, одлично*), емоционалне обојености (*срдечно, кисело*); прилози којим се даје коментар, тј. исказује вредносни суд о (неименованом) начину на који се дата радња врши (*смешно, недолучно, непристојно*); прилози који именују особину објекта предикатске радње, а која се, или стиче у резултату начина на који се радња остварује (*пенасто, меко, кратко, равно*), или је уграђена у лексичко значење глагола (*богато се оженити*); прилози који одређују начин вршења радње на основу поређења (*пријатељски, колегијално, матерински*); прилози који именују психичку или физиолошку ситуацију вршиоца, а која посредно обелодањује и начин вршења радње (*збуњено, љутито*); прилози којим се исказује психолошко стање које доводи до акције (*увеређено, сујетно, опрезно, нервозно, бесно, уплашено*); прилози

³⁰ М. Ивић, 1979, 1 – 18.

³¹ Исто, 1.

³² Исто.

³³ Исто, 3.

³⁴ Исто, 4.

који означавају оно што је условљено вршењем радње (*презриво, потврдно, покорно, побожно*); прилози који означавају пратеће околности вршења радње (*уплашено, успешно, нестручно, безбрижно*)³⁵. Изван овог круга остају семантичке групе које су традиционално одређиване као начински прилози а то су: прилози деривирани од именица (*телесно, политички, морално, материјално*) “чија се служба своди на именовање појаве с погледом на коју долази до остварења онога о чему реченица саопштава”³⁶; затим облици “који не детерминишу саму радњу као постојећу појаву већ феномен њеног остваривања”³⁷, као што су прилози за означавање: фреквенције радње (*често, понекад*), првине њеног остваривања у времену (*први пут, поново*), контроле вршиоца над радњом (*намерно, инстиктивно*), очекиваност радње (*изненада*), брзина њеног настајања или престајања (*нагло*), њена ефикасност (*узалуд*)³⁸. “Назад, изван домашаја анализе ... остају и прилози квалификативног значења којима говорно лице износи свој коментар о садржини исказане реченице”³⁹.

Иако је, у раду о коме је реч, обим појма “прилог за начин” знатно сужен и у семантичком и у функционалном погледу у односу на традиционално одређивање тог појма, увођење семантичких компонената у разматрање синтаксичких односа међу јединицама имало је несумњив значај за даља истраживања и повезивања нивоа у којима испитиване јединице функционишу. У даљем истраживачком поступку видећемо колико овако утврђен опсег семантичких подгрупа прилога само у позицији уз глаголе одређује “теоријски концепт прилога за начин” и попуњава празнине на плану “општелингвистичког приступа адвербима”. С тим у вези важно је и питање да ли се само са синтаксичко-семантичког аспекта може одредити “теоријски концепт прилога за начин” без лексичке семантике и без увида у друге граматичке особености јединица које се узимају за предмет анализе, односно да ли се појам “прилога за начин” тиче само синтаксичког плана или о њему морамо говорити и у вези са неким другим језичким планом, лексичким на пример.

2.8. За схватање појма “начински прилози” у ширем смислу неопходно је одредити природу одредбених садржаја начина који се имају у виду према другим одредбеним прилошким садржајима. Особеност тих одредбених садржаја први је код нас уочио Т. Маретић⁴⁰ супротставља-

³⁵ М. Ивић, 1979, 5 – 10.

³⁶ Исто, 4.

³⁷ Исто, 4 – 5.

³⁸ М. Ивић, 1979, 5.

³⁹ Исто.

⁴⁰ В. Т. Маретић, 1931, 448.

јући начинске прилоге прилозима за место и време. Слично, али са синтаксичког аспекта различите типове одредбеног значења налазимо код Пешковског и Смирницког⁴¹. Имајући у виду непосредно одређивање самог процеса радње типа: *он читал в слух, он читал громко* и указивање на разне спољашње околности при којима се врши радња, типа: *он читал вечера, читал често*, они издвајају неколносне и околносне прилоге који се међусобно разликују не само по карактеру изражених односа него и по типу везе с главном речју.

У Руској граматици та поларизација општег значења прилога изражена је као две лексичко-граматичке поткласе: "1) собственно-характеризующие, т. е. обозначающие свойства, качества, способ действия, интенсивность проявления признака, 2) обстоятельственные, обозначающие признак, внешний по отношению к его носителю, т. е. характеризующие по месту, времени, условию и другим обстоятельствам"⁴². Слично разликовање налазимо и код П. Пипера, који истиче да се "прилози на семантичкој основи често деле на две групе — на околносне и неколносне прилоге ... просторни и временски прилози спадају у прву, а начински у другу групу"⁴³.

Значи да преовлађује мишљење да се опште значење прилога још на нивоу номинације поларизује на два типа према садржајима појмова изван-језичке стварности. То смо и ми уважили у одређивању наше поткласе — *начинских прилога као неколносних одредаба* према другим прилозима као околносним одредбама, имајући у виду за ове прве све наведене релевантне компоненте непосредног изражавања својства, својства садржаног у појави која се одређује.

Особеност садржаја начинских прилога условила је особености њихове морфолошке структуре и синтаксичких функција, што олакшава њихово идентификовање и одвајање од других поткласа прилога.

Тако су на морфолошком плану семантичке компоненте условиле продуктивне деривационе типове, од којих је најпродуктивнији онај којим се прилози изводе од придева, што је ове јединице уврстило у отворене лексичке системе који се непрекидно попуњавају, за разлику од непродуктивних затворених парадигми околносних прилога са ограниченим бројем лексема. На синтагматском и синтаксичком плану такво значење скоро да не ограничава позицију прилога у реченици и повезивање са било којом пунозначном врстом речи, јер се садржаји исказиви овим јединицама могу приписивати не само као својство својства у функцији одредбе

⁴¹ Исп. М. Ивић, 1979, 3 — 4.

⁴² Русская грамматика I, 1980, 704 §1649; исп. и А. К. Коновецкий, 1977, 5.

⁴³ П. Пипер, 1983, 75.

(глагола, придева и прилога), него и као квалификација стања, ситуације, појава у различитим синтаксичким функцијама (функција дела предиката, функција одредбе двоструке усмерености, функција модификације и сл.).

Тако смо се и ми у принципу и теоријски при утврђивању разлика између начинских неоклоносних и других околносних прилога могли позивати на три битна критеријума: на значење, на облик и на функцију, али у класификацији материјала и у одређивању лексичких јединица нисмо увек успевали успоставити јасне границе међу њима нити доследно показивати сва три критеријума заједно.

2.9. Проблематику начинских прилога компликују неке појаве синтагматских и парадигматских односа (различити типови веза у реченици, различите функције и позиције, појаве синонимије, полисемије, десемантизације и сл.) као и појаве комуникативног и прагматичког плана које прате језичку реализацију ових јединица и које новим садржајима, фигуративним и емоционално-експресивним наносом отежавају одређивање самог појма *начин* и круга појава које би се могле овим појмом обухватити. Тај шири круг већ су запазили неки истраживачи, па код И. Грицкат, у вези са одређивањем општег појма начина налазимо: " 'Начин' Art, modus, способ, може се тумачити двојачко... а) облик поступка, његов дати изглед, б) пут, метод, средство за остваривање поступка"⁴⁴. Значи, и у случају начинских прилога *начин* би значајно не само својство, карактеристику него и оно што као пут, метод, средство прати остваривање неког својства, неке карактеристике, као и оно што оставља утисак, изглед неког својства. Тако нам појам *начински прилози* прелази оквире неоклоносних садржаја и обухвата шири круг појава које се и овако дефинишу у студији П. Пипера: "Начин се може најкраће дефинисати као локализација акције у извесном облику њене реализације који је одређен неком карактеристичном особином која се издваја као најрелевантнија у датом тренутку... Из тога би произилазило да се начинска значења у крајњој линији свде на квалификативна, а категорија начина на категорију квалитета. Међутим, пошто се начинским адвербијалима даје квалификација акције у њиховим значењима присутан је и процесуални моменат као представа о извесном квалитету кроз који се нека акција остварује, дакле, облик односно особина као метафора пута којим акција од потенцијалне постаје реална... Облици, односно путеви реализације неке акције могу бити веома различити, па у том смислу могу бити веома различита и начинска значења адвербијала, упор.: *Они то раде ручно* (спроводничко значење), *Они то раде машински* (омогућивачко значење),

⁴⁴ И. Грицкат, 1983, 38.

Они то раде заједно (социјативно значење), *Они то раде бучно* (значење основне карактеристике), *Они то раде почетнички* (поредбено значење) итд. Да се сви прилози у наведеним реченицама могу свести на заједнички семантички именитељ (начин) види се из чињенице да могу бити супституисани истим заменичким прилогом (начинским), упор. *Они то раде тако*, у којем се начин одражава само на нивоу категоријалне семантике⁴⁵. Зато и ми појам *начин* узимамо у његовом најопштијем виду, онако како он функционише на нивоу категоријалне семантике, при чему морамо имати у виду да је смисао овог појма код начинских прилога одређен и њиховим граматичким особеностима и да ове јединице именују не само иманентне особине и својства појава него и њихове спољашње одлике и привремене карактеристике.

2.10. Начин уопште и начин вршења радње може бити исказан и посредно преко ближег одређивања објекта и вршиоца радње, затим као темпо, интензитет, као дужина трајања, као оруђе с којим се радња врши, као искоришћени материјал, примењени метод, као однос између два и више појмова, као оцена о начину и као друге *праатеће околности* у најширем смислу⁴⁶. О *праатећим околностима* као денотатима прилошких значења налазимо и у помињаном раду М. Ивић, у коме такве лексеме чине посебну групу начинских прилога чије "присуство, односно одсуство ... само по себи, тј. као такво, интерпретира се детерминативно у односу на радњу"⁴⁷. По М. Ивић, различити су семантички принципи који одређују ову групу прилога у словенским језицима, а за стандардни српскохрватски језик се показује тенденција да су исказиве прилогом "само оне са радњом напоредне ситуације чије постојање доприноси формирању утиска о начину на који се радња врши"⁴⁸. Праатеће околности у овом раду свде се углавном на психолошка и физиолошка својства, стања вршиоца радње, а осим прилозима у нашем језику исказују се и *придевима*⁴⁹. Обим практићних околности, осим ових именованих прилозима и придевима, знатно је шири јер се формирање утиска о начину јавља нарочито уз глаголе са значењем "изгледати", "деловати на чула", "деловати уопште", чиме се проширује и опсег појма начинских прилога⁵⁰ као одредаба глагола са наведеним значењем.

2.11. Смисао начинских прилога проширује се и сталним процесом

⁴⁵ П. Пипер, 1983, 100 – 101.

⁴⁶ Исп. И. Грицкат, 1961, 76, 78 и М. Ивић, 1977а.

⁴⁷ М. Ивић, 1979, 10.

⁴⁸ Исто, 1977, 10.

⁴⁹ В. исто, 10 – 17 о напоредној употреби прилога и придева и И. Грицкат, 1961, 79.

⁵⁰ Исп. И. Грицкат, 1961, 79 и 1983, 33.

промена у односу семиолошких компонената, чулних и рационалних, које чине основу њихове семантичке структуре⁵¹. Те промене, условљене углавном контекстом, прагматичким циљевима и стилским ефектима, одвијају се у два правца: а) тако да се чулна компонента мења у рационалну, а рационална даље у значење оцене, става, суда, коментара и односа. Овакво рашчлањивање значења у основи је прилошке полисемије, али у крајњем степену јавља се и као појава десемантизације што усложњава семантичку структуру начинских прилога; б) рационална компонента односа преко преносног значења мења се у квалификативну компоненту, што парадигму начинских прилога проширује новим јединицама насталим од односних придева, па су се међу начинским прилозима нашле и јединице типа: *метално, лимено, млечно, телесно, духовно* и сл. И у једном и у другом случају промене значења усложњавају семантичку структуру начинских прилога, чије се компоненте реализују кроз бројне лексеме лексичко-семантичких група, подгрупа и парадигми. Померање значења изразита је појава код начинских прилога, што овај лексички систем издваја од других, па и од придева којим су прилози семантички најближи. Зато у језичкој реализацији начински прилози пружају велике могућности за стилско нијансирање, па се њихова повећана учесталост у неким врстама стилова може тиме објаснити⁵².

2.12. Подробније представљање реализације општег појма *начина* код прилога даћемо у анализи лексичко-семантичких група и подгрупа, у којој ћемо осим лексичке семантике узимати у обзир и синтаксичку семантику у оној мери у коликој и она доприноси издвајању засебних семантичких група или подгрупа прилога.

ОДРЕЂИВАЊЕ ФУНКЦИЈА НАЧИНСКИХ ПРИЛОГА

2.13. У складу са постављеним циљевима у уводном делу рада покушаћемо да одредимо и функције начинских прилога по којима се, као и по значењу, ове језичке јединице издвајају у посебну поткласу не само у односу на друге прилоге, него и у односу на друге функционално и облички сличне јединице.

Још је Маретић⁵³ истакао да се прилози за начин разликују од прилога за место и време по томе што ови први могу да одређују глагол,

⁵¹ Исп. А. А. Уфимцева, 1986, 201 – 214.

⁵² Исп. о помереним значењима код прилога И. Грицкат, 1961, 78 – 79; 1983, 33 – 34.

⁵³ В. Т. Маретић, 1931, 448.

придев и прилог, а други се углавном јављају само као одредбе глагола. Ово везивање начинских прилога за речи различитих граматичких категорија само је одраз ванјезичке реалности у којој се семантички садржај начина као својство може приписивати различитим појавама које се језички и граматички могу изражавати глаголима, придевима, прилозима, именицама, заменицама и бројевима. Тако се приказивање функције начинских прилога усложњава и прелази границе прилошке одредбе, на коју је најчешће била свођена. У ствари, истицане су још неке функције прилога, али су представљане уопштено, и као нетипичне, а у неким описима, као што смо навели, прилози су у оваквим нетипичним функцијама сврставани у друге врсте речи: речце, везнике, модалне речи и сл.⁵⁴ Неједнаки ставови по питању функције начинских прилога, као и по питању значења, резултат су неуједначених критеријума и аспеката у приступу овим феноменима, а и у недоследности у примени и критеријума и аспеката. Показало се да се и у одређивању функције, као и у одређивању значења, мора уважавати више критеријума заједно и више аспеката, а ми смо, остајући доследни утврђеним параметрима у уводном делу, функције начинских прилога одређивали и уз критеријуме облика и значења, јер нам је увид у грађу показао њихову узајамност и значај те узајамности за одређивање ових јединица као посебног система и у функционалном погледу.

Примена само једног критеријума — функционалног — није довољна да би се уочили и објаснили различити типови веза, односа и позиција начинских прилога у речници, што је превазиђено у већ помињаним радовима наших савремених лингвиста М. Ивић⁵⁵, И. Грицкат⁵⁶ и П. Пипера⁵⁷, који уводе више параметара и више аспеката објашњавајући неке функционалне типове начинских прилога.

Тако се на основу новог синтаксичко-семантичког приступа прилошкој проблематици у радовима М. Ивић издвајају неке функционалне групе прилога: прилози за начин, прилози коментара, реченични прилози, прилози као лексичко језгро предиката и сл. "Реченични прилози" су у наслову њеног рада "О српскохрватским реченичним прилозима", у коме се датом функцијом обједињују различите језичке јединице и различите појаве семантичко-синтаксичке природе, а за прилоге се констатује: "прилог може бити модификатор не само глагола ... придева ... и другог прилога ...

⁵⁴ Исп. т. 2. 3. ; 2. 4. ; 2. 7.

⁵⁵ В. М. Ивић, 1977, 307 – 311; 1977а, 241 – 244; 1978, 1 – 16; 1979, 1 – 18; 1988, 9 – 15.

⁵⁶ В. И. Грицкат, 1983, 1 – 41; 1989, 1 – 26.

⁵⁷ В. П. Пипер, 1983, 1988.

већ и реченице у целини"⁵⁸. По аутору, неке функције прилога детаљније су сагледане у теоријској лингвистици тек "када су радови логичара инспирисали језичке стручњаке да се на нов начин позабаве питањима реченичне модификације"⁵⁹. Тако је показано да се неки прилози могу употребити и као модификатори глагола — предиката и као реченични модификатори, да се неке квалификације исказане прилозима односе на субјекат, на објекат и сл.⁶⁰ Као *реченични модификатори* јављају се прилози "којима се говорно лице служи зато да би изнело свој коментар о садржини реченице коју изриче. Ови прилози 'додатног коментара' препознају се по томе што их је могуће из дате реченице пребацити у посебну, накнадно додату релативну структуру, као у следећим примерима: Он нас је *срамно* издао у одлучном тренутку → Он нас је *издао* у одлучном тренутку, *што је било срамно*..."⁶¹ Наведени прилози типа *срамно, непотребно, мудро, лакомислено, чудновато, погрешно, наивно* и др. могу се реализовати и као одредбе глагола, па се њихова функција у двосмисленим реченицама може утврдити помоћу показаног трансформационог теста.

2.14. Међутим, не само у вези са функцијом реченичне одредбе, него и у вези са другим функцијама начинских прилога јавља се низ проблема и појава које карактеришу систем синтагматских веза ове врсте речи с другим речима и дистрибутивних особености других лексичких јединица у њиховом окружењу. Они се морају решавати и на нивоу лексике и на нивоу синтаксе, при чему ће лексичка и синтаксичка семантика откривати системске односе разноврсних појава и њихову узајамност. При томе, наравно, треба пажљиво разграничити феномене лексичких и синтаксичких појава које се на нивоу комуникације преплићу, пресецају и додирују. Морамо имати у виду да се лексичко значење неке речи, па и прилога, не поклапа "увек са њеном комуникативном вредношћу у оквирима одређеног израза"⁶², а да таква комуникативна вредност, синтаксичко значење проистиче "из посебне организације саопштења ... а не услед семантичке измене у прилогу..."⁶³

Дистрибуција јединица из контекстуалног окружења, а нарочито дистрибуција глагола, често условљава функцију прилога у реченици и њихов однос према другим деловима реченице. Семантички потенцијал

⁵⁸ М. Ивић, 1978, 1.

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ Исп. исто, 2 – 3.

⁶¹ Исто, 9.

⁶² И. Грицкат, 1983, 27.

⁶³ Исто.

глаголске лексеме некада ће у повезивању с прилогом “ангажовати” незнатни део његовог семантичког потенцијала који му је граматички подређен, али ће прилог већим делом свог лексичког значења бити усмерен на неки други реченични члан: субјекат (*Мирно спава природа под снегом*), објекат (*Тесто замеси меко*), или ће веза с глаголом бити само вид граматичке организације исказа на површинској структури, а семантички ће прилошка лексема одређивати неку другу реч из те структуре (*Обуци се топло*). У свим оваквим и сличним случајевима мораћемо карактеристичне функције прилога подробно образложити и одвојити од најчешће функције – прилошке одредбе (иако су им позиције у формалној структури исказа исте), или као случајеве *одредбе двоструке усмерености* (на предикат и неки други реченични члан), или као случајеве одредбе субјекта, објекта и сл. Исто тако посебну функцију чине примери употребе прилога уз глаголе типа *живети*, *изгледати* и *понети се*, који су за дату ситуацију информативно непотпуни а прилози допуњавају њихово значење у смислу конкретизовања, актуализације и оквалификованости радње, па се прилог јавља као обавезни, неиспустиви члан реченичне структуре, чије изостављање утиче на промену лексичког значења глагола и граматичког значења реченице. Таква функција прилога издваја се као *обавезна детерминација*. У неким случајевима функција прилога се диференцира према значењу управне глаголске речи. Ако је глаголска радња оквалификована ситуационо или значењем саме глаголске речи, онда се прилог јавља у функцији модификације, а ако квалификација није остварена, онда прилог преузима функцију квалификатора и јавља се као прилошка одредба. Тако ће нпр. прилог *срамно*, уз глаголе који нису оквалификовани (типа *побећи*, *прећутати*) имати функцију прилошке одредбе, а уз исте те глаголе ситуационо оквалификоване или уз друге глаголе који су оквалификовани својим значењем (типа *оклеветати*) прилог ће имати функцију модификације процењеног⁶⁴. Овакве и сличне случајеве и типове функција у везама прилога и управних речи, а који нису одређени лексичким значењем самих прилога, показаћемо тек у детаљној анализи издвајајући их од функција начинских прилога које су одређене њиховим лексичким и граматичким значењем.

2.15. Пре него што дамо преглед функција начинских прилога прокоментарисаћемо још неке од њих, као и ону представљену у раду М. Ивић “О прилозима у вези са неким типолошким карактеристикама српскохрватске реченице”, као *функцију лексичког језгра предиката*. Такву функцију, по аутору, реализују прилози који потичу од описних придева, а којима се у српскохрватском језику у персоналним реченицама “даје позитивна или негативна квалификација нечије здравствене, емоционалне или социјалне

⁶⁴ В. И. Грицкат, 1983, 29 – 30.

ситуације"⁶⁵, типа: *Ја сам добро//Мени је добро*. Круг прилога којим се квалификује психолошко стање у српскохрватском језику ограничен је на прилоге: *добро, пријатно, мило, лоше*. Други тип употребе прилога у функцији лексичког језгра предиката је у инперсоналним реченицама, у којима се јављају прилози са значењем спољашњих климатских и атмосферских ситуација, типа: *Топло је, Ведро је*. Функција прилога као лексичког језгра предиката у раду је разматрана само са аспекта типолошке карактеристике реченица у српскохрватском језику, а у суштини она се мора разматрати на много ширем плану, тим пре што се у савременој науци прилози у функцији предиката одвајају у посебну групу прилога — у предикативне прилоге, или у посебну врсту речи — у речи категорије стања, предикативе. Да ли ће имати елемената за овакво издвајање, или издвајање уопште на лексичком плану, или ћемо прилоге у описаној функцији разматрати само као посебну синтаксичко-семантичку појаву, показаћемо у даљем излагању. За сада ћемо истаћи да су појаве везане за предикатску функцију прилога израз синтаксичко-семантичких односа међу јединицама у нарочитим типовима организације исказа с једне стране, а с друге, да је типолошка разноврсност реченица са оваквим предикатима у вези са лексичким значењем самих прилога.

2.16. Неке од поменутих типова прилошких веза са управним речима ми смо, на основу пажљиве анализе материјала и коришћене литературе, издвојили као посебне типове функција, као *допуне* и *модификаторе*. Прокоментарисаћемо их са становишта лексичко-семантичке особености група прилога који остварују ове функције.

2.17. Функција *допуне* карактеристична је за лексичко значење неких начинских прилога, оних изведених од именица преко односних придева са значењем појава у погледу којих (у вези са којим) се остварује значење управних речи. То су прилози типа: *телесно, политички, научно* и др.

2.18. Функција *модификације* није у природи лексичког значења начинских прилога. Она се јавила из везе неких лексема са придевима и прилозима који су могли бити оквалификовани само по степену, интензитету, па се процес промене значења код прилога у оваквим везама одвијао до десемантизације опште семе начина и развијања значења интензитета, квантитета у градирању неког својства. Тако се у оквиру синтаксичке семантика развила нова компонента значења код неких начинских прилога, компонента степена, интензитета, која је могла бити реализована и у везама прилога с глаголима. Иначе, начински прилози као модификатори

⁶⁵ М. Ивић, 1977, 307.

најчешће се могу наћи уз придеве, прилоге, именице са значењем особине, заменице и редне бројеве. Функција модификације начинских прилога не условљава у свим случајевима и промену њиховог значења, па напред помињане примере модификације прилога типа *срамно* и *нечасно* уз глаголе типа *оклеветати* третираћемо само као појаве синтаксичког плана (исп. т. 2.14.).

2.19. Позиција начинских прилога уз именице нетипична је, а карактеристична је углавном за јединице периферних, граничних група прилога. Прилози се уз именице јављају у функцији модификатора и у функцији одредбе. Функција модификације је чешћа, а карактеристична је за неке лексичко-семантичке групе, па ћемо је разматрати у даљем поступку анализе. Њу реализују, како смо навели, прилози са значењем степена, интензитета и прилози са значењем општих односа. Функција одредбе остварује се у везама прилога са глаголским именицама типа: *читање наглас*, а и уз именице као кондензаторе реченичног значења, типа: *ја је наоко, оружје наготово*⁶⁶. Овакви примери веома су ретки и по савременом језичком осећању више су идиоми него слободне синтагматске везе речи, па пошто се не тичу релевантних карактеристика прилога нећемо их ни узимати у разматрање.

2.20. Анализирајући функције начинских прилога имали смо у виду и различите типове веза које ове језичке јединице остварују на плану реченице. Најобичнији и најчешћи тип везе за начинске прилоге је *синтагматски*, што проистиче из саме природе прилога као одредбених речи. Друкчији, несинтагматски тип везе остварују прилози као *предикативне јединице* у функцији дела предиката и као *уводне* или *уметнуте јединице* у функцији одређивања реченице⁶⁷. Ова три типа везе нису у истом рангу по важности за структуру реченице⁶⁸.

2.21. *Синтагматски тип везе* остварују начински прилози углавном као зависни чланови синтагме у вези *присаједињења* са управним чланом, која се одликује тиме што нема формалних показатеља зависности. Везу присаједињења реализују непроменљиве речи које своју подређеност не изражавају морфолошким прилагођавањем управном члану,

⁶⁶ В. Русская грамматика II, 1980, 63 §1832.

⁶⁷ Ова три типа везе одговарају и трима типовима синтаксичке супстанце, синтаксичких јединица које се у реченици могу јавити као: синтагме, предикативне јединице и уводно-уметнуте јединице. Исп. М. И. Черемисина, Т. А. Колосова, 1987, 15 – 16.

⁶⁸ Исп. Н. Wróbel, 1988, 76.

чак ни редослед не мора бити релевантан, него своју дистрибуцију подређују дистрибуцији главног члана, па се дистрибуција читаве зависне ендоцентричне конструкције поклапа са дистрибуцијом главног члана⁶⁹. Начински прилози ређе се јављају у сингатмама у којима имају позицију главног члана, типа *кришом од некога, слично некоме*⁷⁰.

Начински прилози који као синтагме улазе у састав реченице чине другостепене чланове њене структуре и имају различиту улогу према њеном садржају. Статус другостепеног реченичног члана различитог степена обавезности добијају они прилози који се јављају у предикатској синтагми, и то у функцији прилошке одредбе, обавезне детерминације, допуне и модификације. У синтагматској вези с придевима и другим прилозима начински прилози немају статус посебног реченичног члана, него улазе у структуру реченице као зависни делови неке друге синтагме која има функцију другостепеног члана.

2.22. Јединице вишег ранга и улогу главног члана реченице имају начински прилози као *предикативне јединице* у функцији дела предиката, јер су носиоци предикативности исказа. За реченицу они су њен неискључиви, обавезни део чијом је дистрибуцијом одређен целокупни састав реченице. У вези са овом функцијом у науци се поставља проблем идентификације јединица које је врше. Негде се оне издвајају само у посебну групу прилога — предикативни прилози, који заједно са осталим предикативима врше функцију предиката у неким типовима реченица, а који поред наведене функције имају још неке заједничке карактеристике⁷¹. Тако се, поред осталих, наводе неки семантички разлози за издвајање ових прилога, али смо ми прегледом функција тих семантичких група уочили да се осим у функцији дела предиката ови прилози јављају и у другим за начинске прилоге типичним функцијама. Тако се ни по семантичком ни по морфолошком критеријуму наведени случајеви употребе прилога не би могли издвајати у посебну групу прилога, а још мање у посебну врсту речи. Синтаксичка позиција главног реченичног члана — предиката — јесте условила одбир само неких лексичко-семантичких група начинских прилога, и то прилоге са значењем психичког и физиолошког стања, са значењем стања појава у природи, са значењем оцене, става и суда и са модалним значењем. Они именују садржаје који се могу на различите начине приписивати појавама које се одређују. Међутим, само за прилоге са значењем стања појава у природи у њиховом основном значењу функција дела предиката је типична, а за остале наведене групе прило-

⁶⁹ Исп. Дж. Лаяонз, 1978, 245 — 248.

⁷⁰ В. Русская грамматика II, 1980, 77 §1872.

⁷¹ В. Русская грамматика I, 1980, 705 §1653; К. М. Solecka, 1988, 62 — 64.

га ова функција је нетипична и реализује се у посебним синтаксичким условима. У другим језицима, у руском нпр., поред прилога у описиваној позицији јављају се још модалне речи и непроменљиве именице, па су све јединице у функцији дела предиката, и поред обличке и семантичке разноликости, издвајане у посебну класу јединица различитог обима и имена и то као: “предикативни прилози”, “безлично-предикативне речи на -о”, “предикативи”, “речи категорије стања”⁷². Појмови “предикативни прилози” и “безлично-предикативне речи на -о” обухватају исте лексичке јединице са морфолошким, семантичким и функционалним особеностима. Обим појма “категирија стања” шири је и обухвата јединице које заузимају позицију предикативног језгра у безличним реченицама: прилоге, модалне речи, непроменљиве именице, прилошке изразе, неодређене (краће) облике придева и глаголске облике⁷³. Појам “предикатив” употребљава се у два значења. У Руској граматици I он обухвата само модалне речи нужности, неопходности и могућности, а у неким радовима овај појам обухвата, осим предикативне речи на -о, и модалне речи. Неки аутори нису прилоге у функцији дела предиката издвајали у посебну врсту речи него су их прикључивали уз друге врсте као још неиздиференциране аморфне речи.

У нашим граматицама⁷⁴ само је уочена ова функција прилога, али се такви прилози не издвајају у посебну групу. Сличан однос према овој прилошкој функцији имају и И. Грицкат⁷⁵ и М. Ивић⁷⁶. У новијој литератури неки аутори издвајају прилоге у функцији дела предиката у посебну врсту речи. Тако код И. Стевовића⁷⁷ они су названи “предикативне речи” које су по пореклу придеви, а ова врста обухвата и непроменљиве именице у истој функцији. Код П. Пипера овакви прилози су такође издвојени у посебну врсту речи “предикативе”, која обухвата “неглаголске, а углавном и непроменљиве речи са предикативном функцијом . . . Издвајање предикатива из прилога изгледа умесно јер су у питању различите синтаксичке функције”⁷⁸.

Ми нећемо издвајати прилоге у функцији дела предиката ни у посебну групу прилога, а ни у посебну врсту речи, јер нам прикупљени

⁷² В. Е. М. Галкина-Федорук, 1958, 266 – 301; Русская грамматика I, 1980, 705 §1653; В. И. Красных, 1984, 148 – 156.

⁷³ В. В. Виноградов, 1977, 186.

⁷⁴ В. С. Новаковић, 1902, 253 – 254; 255 – 256; Т. Маретић, 1931, 421 – 422; М. Стевановић, 1974, 23 – 34; 34 – 47; 87 – 95.

⁷⁵ В. И. Грицкат, 1961, 70 – 73; 1983, 35 – 37.

⁷⁶ В. М. Ивић, 1977, 307 – 311.

⁷⁷ И. Стевовић, 1974 – 1975, 102 – 105.

⁷⁸ П. Пипер, 1983, 53 – 54.

материјал показује да су у питању само другачије позиције и функције истих начинских прилога који у различитим реченичним типовима реализују нека од својих многобројних значења. С обзиром на то да се у истим позицијама могу наћи јединице различитог облика, значења и структуре, мислимо да се на основу исте функције оне не могу објединити у једну групу, врсту речи.

Ово су само општи методолошки, морфолошки и семантички аспекти у вези са начинским прилозима као предикативним јединицама, а синтаксички проблем се мора поставити знатно шире. Пре свега реченице са прилозима у предикатском делу имају различиту структуру, па се односи међу њиховим конституентима морају утврђивати за сваки тип посебно, а на основу реда речи, позиције, интонације, паузе и других семантичких и синтаксичких параметара⁷⁹. Међутим, за идентификовање типа везе начинских прилога у предикатском делу, пре синтаксичких параметара, морају се утврђивати лексичке вредности глаголских конституената који се допуњавају прилозима. У вези с тим се нпр. поставља проблем одређивања типа везе и функције начинских прилога уз глаголе непотпуног значења, уз фазне глаголе, типа: Почело је *добро*, и уз глаголе типа *постати*, *постајати*, *показати се* и сл. (Постајало је *хладно*, Показало се *неподношљиво*). Најпре, питање је да ли је то синтагматска веза глагола и прилога, или је аналитички облик предиката као у случајевима везе прилога с помоћним глаголом *јесам*, типа: Он је *лоше*. Ми ћемо овај проблем решити у складу с традиционалном граматиком која конструкције са глаголима наведеног типа сврстава у посебну врсту сложеног предиката, у коме функцију допуна глагола непотпуног значења могу вршити и начински прилози. Па ћемо уз конструкције са *јесам* и прилозима у функцији лексичког језгра предиката разматрати и наведене типове конструкција.

Осим овог типа реченица у којима се начински прилози уз глаголе непотпуног значења јављају у сложеном предикату као њихова допуна — *лексичко језгро предиката*, постоје и други типови са прилогом у саставу сложеног предиката али, у другачијој позицији и у другачијем односу. То је позиција *помоћне (граматичке) компоненте* у сложеном предикату која се допуњава инфинитивом глагола или реченицом са “да + презент” у безличним исказима типа: *Нужно је* разговарати с њима. Прилогом као помоћном компонентом предиката модификује се оно што се исказује допуном у смислу модалности, па је ова позиција ограничена само на неке семантичке групе прилоге. То су модални прилози са значењем *нужности*, *неопходности* и *обавезности*, прилози са значењем *оцене*, *става*, *суда* и *коментара* који реализују модална значења *оцене* о *целисходности* *радње*

⁷⁹ Исп. Н. Wróbel, 1988, 73 — 84.

(*корисно, штетно, добро, лоше*), о склоности према радњи (*својствено*), интелектуалне оцене (*паметно, мудро, разумно*), морално-етичке оцене (*добро, лоше, срамно*). Њихова функција у реченици утврђује се на основу позиције, паузе и интонације јер се у формално истој структури реченице ови прилози могу јавити и у функцији лексичког језгра предиката (исп. *Корисно је шетати шумом* – помоћна компонента : Спавати у отвореној просторији *је корисно* – језгро предиката). Позиција лексичког језгра предиката карактеристична је за већи број семантичких група прилога, па се осим неких модалних и прилога са значењем оцене, става и суда у овој позицији јављају и прилози за значењем стања и расположења и са значењем стања појава у природи. Ове две различите позиције начинских прилога у саставу сложеног предиката ми ћемо разматрати као један тип везе, као *предикативне јединице* у реченици и као *функцију дела предиката*, јер се описана динстикција мање тиче лексичко-семантичког аспекта начинских прилога, а више се тиче синтаксичког аспекта, који ми не можемо овде подробије истраживати.

Са синтаксичког аспекта занимљиво је и питање улоге другостепених чланова за одређивање типова и значење реченица са прилозима у саставу предиката. Тако је нпр. за разликовање значења реченице употреба другостепених чланова важна у типу: *Топло је* (безлична реченица, са значењем стања појава у природи) : *Мени је (овде) топло* (лична, са значењем стања у средини), док за тип реченице *Ветровито је* : *Овде је (данас) ветровито* увођење другостепених чланова нема ову важност.

У неким типовима реченица у позицији лексичког језгра предиката могу се јавити и придеви као еквиваленти прилошких јединица (Он је *здравио* : Он је *здрав*), што је као појава занимљиво за изучавање еквивалентности између ових двеју значењски блиских врста речи, као и за утврђивање ограничења која напоредну употребу не дозвољавају.

2.23. Споредну улогу имају начински прилози као *уводне* или *уметнуте јединице* у функцији одредбе реченице⁸⁰, јер нису одређени дистрибуцијом ни једног њеног члана него се јављају као уводни или уметнути делови реченичне супстанце да изразе неки однос или став, садржаје који се тичу прагматичког плана. Овај несинтагматски тип прилошке везе описиван је, како смо видели, у нашим граматицама и у радовима наших лингвиста, а аутори Руске граматике јединице овог дела реченичне супстанце овако одређују: "Распространитель относящийся ко всему составу предложения и не связанный ни с каким отдельным его членом, называется

⁸⁰ Исп. Дж. Лаяонз, 1979, 365: "Обстоятельства в рамках предложения могут относиться к различным уровням (ranks)"; исп. и Русская грамматика II, 1980, 149 – 163.

детерминирующим членом предложения, или детерминантом”⁸¹. Иако не улазе у предикативну структуру реченице прилошке лексеме чине део њене семантичке структуре, а о различитим синтаксичким импликацијама употребе ових јединица исцрпно је дато у раду М. Ивић “О српскохрватским реченичним прилозима”⁸².

2.24. Независно од типа везе начински прилози реализују различите односе у повезивању с другим јединицама, а то су пре свега *одредбени односи*, *одредбено-допунски* и *допунски*, који представљају и различит степен обавезности зависног члана према главном и према садржају реченице.

2.25. Прилози у *одредбеној функцији* одређују појаве са становишта њихове унутрашње и спољашње карактеристике, па према речима са потпуним значењем остварују необавезни, факултативни тип слабе везе. У позицији главне речи јављају се не само глаголи него и придеви, и прилози (а ретко именице, заменице и редни бројеви). Појаве које се одређују прилозима могу бити формално изражене као цели искази, па оваква функција прилошких лексема чини посебан вид одредбене функције — функцију одредбе реченице. Прилози који се као одредбени делови синтагме укључују у структуру реченице остварују у њој функцију прилошке одредбе и функцију модификације. Употреба начинских прилога као факултативних одредаба одређена је комуникативним и другим задацима исказа, смисаоном управљеношћу, неопходношћу да се саопште неке појединости о појавама које се одређују. Изостављање одредбе изражене начинским прилогом не одражава се на информативну потпуност главне речи ни на промену граматичке структуре исказа.

2.26. С друге стране, употреба начинских прилога може бити одређена и самом главном речју, њеним граматичким и лексичким карактеристикама, њеним обликом, па и њеном функцијом. У таквим случајевима остварују се *допунски* и *одредбено-допунски односи* начинских прилога са речима непотпуног значења и са речима које имају високу регуларност потребе за околном и неком другом допуном. Ово је јаки тип везе, а степен обавезности, неиспустивости одређен је семантичком структуром главне речи и комуникативним циљевима исказа. Уз речи с непотпуним лексичким значењем, које само с допунским речима у синтагматским спојевима остварују своје значење, ова веза је увек обавезна. У случају начинских прилога то су везе с глаголима непотпуног значења у аналитичкој конструкцији предиката типа: Његови послови стајали су *слабо*,

⁸¹ Русская грамматика II, 1980, 149 §2022.

⁸² М. Ивић, 1978, 1 – 16.

Њој *тешко* пада што се овакав момак не жени, Постане му *непријатно*, Борба поче *кундачки* и сл. Са јединицама које имају потпуно лексичко значење, али на синтаксичком плану испољавају већу или мању зависност⁸³, па се могу јављати и са обавезном допуном и без ње, обавезност везе зависи од смисаоне управљености исказа и од његових комуникативних циљева. Уколико је таква веза обавезна, онда имамо допунске и одредбено-допунске односе, типа: Посао је ишао *мртво*, Деловао је *тужно*, Не узимајте га *озбиљно*, Ферије су пролазиле *забавно* и *весело*, Исказ је *граматички* исправан, Он је *литерарно* обавештен и сл.

2.27. Тип односа начинских прилога са управним речима у вези је са њиховом лексичко-семантичком структуром и са њиховим синтаксичким функционисањем.

2.28. У овом делу даћемо најопштији приступ утицаја синтаксичко-семантичких односа на лексичко значење начинских прилога, а детаљнији увид биће дат у делу лексичко-семантичке анализе група и подгрупа. Без обзира да ли је дистрибуција управних речи одређена њиховом семантичком структуром или комуникативних циљевима за јединице у окружењу нужна је компатибилност њихових семантичких компонената, која се поред осталог остварује и семантичким прилагођавањем, што условљава мање или веће промене њиховог лексичког значења. У праћењу таквих појава код начинских прилога запазили смо да се промене манифестују: или као нове нијансе значења које не мењају семантичку структуру лексема ни њихових парадигми, или као нове компоненте значења које проширују семантичку структуру лексема и њихових парадигми, или као нове интегралне семе посебних парадигми. Овде ћемо истаћи ову последњу појаву која се тиче таквих синтаксичко-семантичких односа из којих су настале две посебне групе начинских прилога, и то група са значењем појава у погледу којих се нешто одређује и група са значењем степена, интензитета. Ова прва група настала је из односа допуњавања уз јединице које тек на синтаксичком плану отварају места обавезним допунама. Друга група начинских прилога са значењем степена интензитета у вези је са посебним типом одредбених односа које ове лексеме успостављају са придевима и прилозима. Ми смо такав синтагматски однос назвали модификацијом а начинске прилоге у оваквим везама назвали смо модификаторима.

2.29. Већ смо напоменули да је тип односа који остварују начински прилози на синтагматском и синтаксичком плану у тесној вези са њихо-

⁸³ То су лексеме које имају и такве компоненте значења (деиктичке семе) које указују на неки садржај који се у самој лексеми не може реализовати без одређених допуна. Исп. А. С. Белоусова, 1989, 136, 194 – 196.

вом функцијом. На одредбеном односу заснована је *функција прилошке одредбе*, *функција модификације* и *функција одредбе реченице* (нпр. Он *марљиво* учи, Дошао је *страшно* уплашен, Власти ће, *сигурно*, позитивно оценити његов став). На допунском односу заснована је *функција допуне* и *функција лексичког језгра предиката* (нпр. Стицање искуства је *биолошки* нужно, Око њих је постајало *тише* и *безљудније*, Сви Југословени у западном Бејруту су *добро* и *безбедно*), а на одредбено-допунском односу заснована је *функција обавезне детерминације* (нпр. Живели смо у Београду *тешко*, Осећа се *лагодно*). Сада ћемо размотрити синтаксичке појаве у вези са различитим односима у којима се јављају прилошке лексеми и њихов статус у семантичкој и формалној структури реченице.

2.30. Навели смо у каквим се синтаксичко-семантичким условима успостављају одредбени односи (в. т. 2.25.), а сада ћемо видети како се према њима начински прилози укључују у структуру реченице у три наведене различите функције: у *функцији прилошке одредбе*, у *функцији модификације* и у *функцији одредбе реченице*. Заједничко за све функције је да се оне јављају као необавезни, факултативни чланови реченице чије изостављање не утиче на промену њене структуре. По значају за семантичку и граматичку структуру исказа оне нису у истом рангу са допунама и обавезним детерминаторима, јер се у њу не уводе по лексичкој валентности управних чланова него по синтаксичкој валентности и по задатим циљевима комуникационог акта да се ситуационо одреде дати садржаји или да се међусобно повежу. И поред заједничких карактеристика функције о којима је реч имају и неке особености.

2.31. Најчешће од њих *прилошке одредбе*⁸⁴ јављају се у синтагматском типу везе начинских прилога са предикатским јединицама и одређују њихов садржај по неком инхерентном својству, или означавају околности у којима се реализују садржаји исказани предикатом. Начинска квалификација може бити усмерена не само на предикат (Он *брзо* трчи), него и на било ког учесника радње, процеса, ситуације, на било који предикатски аргумент (Он *збуњено* одговара, Тесто *меко* замесити, Ударити *руком сечимице*). Функција прилошке одредбе је најтипичнија функција начинских прилога и карактеристична је готово за све лексичко-семантичке групе.

⁸⁴ Исп. Дж. Лаяонз, 1978, 365: "Обстоятельство — это, по определению, 'модификатор', присоединяемый к 'главной составляющей', от которой он зависит и от которой он может быть 'отброшен' без каких-либо синтаксических изменений в предложении"; исп. и А. С. Белоусова, 1989, 196 — 197.

2.32. По типу везе слична јој је функција *модификације*. Иако се у литератури модификација и одредбе углавном поистовећују, у нашој анализи прилошких функција појам модификације односиће се само на оне синтагматске везе и функције начинских прилога које не изражавају својство садржано у управним јединицама, него било какво субјективно оцењивање њиховог садржаја, макар се оно сводило и на само наглашавање, истицање. За разлику од прилошких одредаба, модификација на синтаксичком плану није задата информационим циљевима (јер су дате појаве и без начинског модификатора информационо потпуне), него је задата прагматичким циљевима да се дата појава више или мање субјективно оцени, одреди у смислу степена, интензитета, уобичајености, учесталости, ограничености, уопштености, издвојености, истицања, управљености и сл. Видели смо да је функција модификације типична за групу прилога са значењем степена, интензитета, а јавља се у синтагматској вези прилога са придевима и другим прилозима, али функцију модификације налазимо и код других значењских група начинских прилога и код других типова везе. Тако се као модификатори могу јавити и прилози са модалним значењем, прилози са значењем оцене, става, суда и прилози са значењем односа. Одређивање модификацијом релализује се и код других типова везе и то у предикатским јединицама (прилози као помоћна модална компонента у аналитичком предикату) и у уводно-уметнутим јединицама у функцији одредбе реченице (исп. т. 2.22. и 2.23.). Међутим, по томе како се укључују у семантичку структуру реченице начински прилози као модификатори чине њену посебну компоненту — модалну, и остају изван њеног пропозиционог садржаја.

2.33. За разлику од претходне две функције *функција одредбе реченице* чини несинтагматски тип везе у коме се прилози као уводне или уметнуте јединице укључују у семантичку структуру реченице изван пропозиционог дела као њена модална компонента. Ову функцију реализују неки прилози модалног значења, прилози са значењем оцене, става, суда, прилози са значењем општих односа, изражавајући субјективни став према садржају реченице или према неком њеном делу у смислу нужности, неопходности, обавезности, истинитости, емоционалног става и сл.

2.34. На другачији начин се у структуру реченице укључују начински прилози који у повезивању с другим јединицама остварују допунске и одредбено-допунске односе.

2.35. У везама са *допунским односима* прилози у реченици реализују, као што смо видели, *функцију лексичког језгра предиката* и *функцију допуне* (в. т. 2.26.)

Улогу лексичког језгра предиката у структури реченице одредили смо у делу рада кад смо представљали предикативни тип везе (исп. т. 2.22.), а лексичко-семантичке аспекте оваквог повезивања начинских прилога с глаголима непотпуног значења дали смо у делу рада када смо представили тип допунског односа (в. т. 2.26.). Њихова обавезност за структуру реченице је појмовно лексичке природе, па су реченице без оваквих допуна недопустиве и неграматичне (исп. * *Почело је : Почело је добро; * Показало се : Показало се неподношљиво*).

2.36. Другачији вид допуњавања реализују они начински прилози који се јављају уз речи с потпуним појмовним значењем. Допуњавајући неку од деиктичких компонената ових речи, било да је она глагол или придев, начински прилози се укључују у реченичну структуру као њени обавезни делови у *функцији допуне*. Њихова обавезност је комуникативне природе јер су само за дату ситуацију обавезни, неиспустиви делови реченице, чијим би се изостављањем променило не само лексичко значење управне речи него и граматичко значење реченице (исп. *Ту појаву треба медицински испитати : Ту појаву треба испитати*). Јављају се уз јединице са општим, апстрактним значењем да то значење употпуне, конкретизују и актуализују према задатим циљевима комуникације. По тој обавезности, неиспустивости и значају за структуру реченице допуне се разликују од факултативних необавезних чланова — прилошких одредаба⁸⁵. Овај вид синтаксичко-семантичког допуњавања у представљању прилога није до сада у науци био издвајан и описиван. Кад је реч о допунама уз глаголе указивало се углавном на објекат, а тек у новије време представљају се и други типови предикатских допуна⁸⁶: временске и месне допуне⁸⁷, затим ситуациони детерминатори⁸⁸ и сл.

2.37. Слични допунама су и начински прилози који се у структури реченице укључују у *функцији обавезне детерминације*⁸⁹. Иако је и њихова обавезност у реченици комуникативне природе, они допуњавају садржај глаголске речи и у смислу квалификације радње, процеса, па је начинска детерминација условљена и "лексичким значењем глагола које се може синтаксички реализовати само под условом да буде испуњен захтев за потпуном информативношћу исказа"⁹⁰, а "у противном, исказ у

⁸⁵ Дх. Лайонз, 1978, 366.

⁸⁶ Исто.

⁸⁷ Исто.

⁸⁸ В. М. Ивић, 1983, 136 – 138.

⁸⁹ В. М. Радовановић, 1972, 211 – 240; 1979, 17 – 23; Д. Зец и Л. Којен, 1981, 135 – 149; В. Петровић, 1986, 25 – 32.

⁹⁰ В. Петровић, 1986, 31.

коме функцију предиката врши глагол овог типа био би неинформативан и неграматичан (он се понаша)⁹¹.

2.38. Из напред изложеног следи да се према типовима везе и према односима на синтагматском и синтаксичком плану функције начинских прилога могу овако представити:

- 1) функција прилошке одредбе,
- 2) функција обавезне детерминације,
- 3) функција допуне,
- 4) функција модификације,
- 5) функција дела предиката,
- 6) функција одредбе реченице.

Од свих наведених функција најтипичнија је функција прилошке одредбе. Карактеристична је скоро за све лексичко-семантичке групе начинских прилога, јер је у самој природи њиховог лексичког и граматичког значења. Све друге функције условљене су не само општим значењем начинских прилога него и другим факторима синтаксичко-семантичке природе: лексичким својствима јединица у окружењу, њиховом дистрибуцијом и организацијом јединица у реченици. Најнетипичнија и секундарна је функција одредбе и модификације именичких речи, типа: *читање наглас, трговина накрупно (наситно)*, која није у природи одредаба са значењем непредметног својства што га изражавају начински прилози, па их нећемо ни узимати за анализу. Међутим, неке секундарне појаве које се јављају у сплету синтаксичко-семантичких односа добијају ширу примену и већу фреквенцију употребе, па се по томе изједначавају с регуларним појавама, и њих ћемо детаљније образлагати у делу лексичко-семантичке анализе група. То су они већ истицани случајеви у којима су начински прилози уз придеве и прилоге развили секундарно значење степена, интензитета, а с тим у вези и посебну функцију — функцију модификације. Сема интензитета ушла је у семантичку структуру начинских прилога, а функција модификације проширила је могућност њиховог функционисања у реченици приближавајући их у овом погледу неким граматичким речима — речцама и предлозима.

Самостална, независна функција дела предиката проистиче из једничких карактеристика прилога и глагола као пунозначних речи које

⁹¹ Исто, 27.

именују својства⁹², што се на синтаксичком плану испољава у еквивалентности функције у неким типовима реченица.

Функција одредбе реченице у потпуној је сагласности са основним лексичким и граматичким значењем начинских прилога одредбеног типа. Оваква функција прилога често омогућава упрошћенију структуру исказа и то тако што се неки његови сложени делови, углавном са значењем оцене, става, суда и других модалних значења, могу сажети и изразити лексичким јединицама — прилозима. Та функција условила је неке промене у семантичкој структури начинских прилога и то тако да се код многих лексема основно значење начина губило, а прилошке лексеме су се десемантизовале и приближиле непунозначним граматичким јединицама — речцама.

Овај уопштени преглед синтаксичких функција начинских прилога употпунићемо примерима у делу рада у коме ћемо вршити лексичко-семантичку анализу, а уз најтипичније функције група и подгрупа даваћемо опширнија образложења.

2.39. Представљање значења и функција начинских прилога показало је неке особености овог дела лексичког система, на основу чега смо издвојили ове јединице од других јединица у посебну лексичко-граматичку поткласу. Показало се, међутим, да се све појаве у вези са значењем и функцијом начинских прилога не могу објаснити само на темељу њихових особености и да се читав низ језичких појава у вези с неком врстом речи мора објашњавати и са становишта њихових општих, заједничких својстава. То смо имали у виду и када смо приступили нашој теми, па смо зато у уводном делу дали преглед општих заједничких својстава свих прилога, релевантних за семантичко-синтаксички приступ начинским прилозима. У светлу тих општих, заједничких својстава разумљивије су и неке функције начинских прилога и њихова семантичка и морфолошка сличност са другим врстама речи, али не бисмо смели лексичке и граматичке еквивалентности између јединица различитих врста речи узимати као доказе за њихово сврставање у исту врсту речи.

ИДЕНТИФИКАЦИЈА ОБЛИКА НАЧИНСКИХ ПРИЛОГА

2.40. У претходном излагању одредили смо начинске прилоге значењски и функционално, а сада ћемо их одредити и облички, морфолошки. При овоме се не мислимо бавити морфолошком структуром прилошких

⁹² Исп. А. А. Уфимцева, 1986, 102 – 103; 135 – 139; 153 – 154.

речи, због преобимности других постављених задатака, него ћемо у најопштијим цртама идентификовати морфолошке ликове продуктивних мотивисаних типова у погледу суфикса и врсте речи које су у основи начинских прилога. Нећемо се бавити ни творбеним саставом основе у смислу префиксалног, префиксално-суфиксалног и сложеног типа, нити се можемо бавити типовима творбеног значења, јер бисмо проблем анализе проширили, а то је немогуће с обзиром на тему и концепцију рада.

2.41. Учинићемо још једно ограничење, па анализом нећемо обухватити прилоге мотивисане заменицама, јер они спадају у класу заменичких речи које имају општа својства, по којима су супротстављене незамењивим речима. То је пре свега својство да оне не именују предмете и појаве, него упућују на њих, а из тога проистичу још неке опште карактеристике заменичких речи: ситуативност, смисаона зависност од ситуације говора, ван које је значење тих речи расплинато и нејасно; егоцентричност, стална усмереност према субјекту говора; субјективност, спољашњи објекат издваја се не по сопственим својствима независним од говорног лица, него по потпуно случајном својству везаном за говорно лице; неодређеност и неухватљивост актуалног значења које се мења од једног случаја употребе до другог⁹³. Општа својства заменичких речи одразила су се на особеност облика, функције и значења заменичких прилога, на њихов особен граматички статус, па се и по томе заменички прилози не уклапају у нашу концепцију рада.

Денкитичност и систем категоријалних значења чине особеност семантичке структуре заменичких прилога у односу на незамењиве прилоге који именују конкретне, појединачне сегменте ванјезичке и језичке стварности⁹⁴. Упућивање код заменичких прилога, као и код свих других заменичких речи, остварује се на основу директне везе заменичке речи са предметом, и то као референцијални однос знака у употреби и одређеног предмета у некој ситуацији. И незамењиве речи, као и друге номинационе јединице једног језика, повезују се са референтом на основу неког примарног значења које се код заменичких речи реализује као опште, категоријално значење односа и припада сфери апстрактних садржаја реалности. По општем, категоријалном значењу заменички прилози слични су непунозначним, синсемантичним јединицама, јер као и оне именују различите односе, па функционишу у сфери граматике у оквиру затвореног, ограниченог система. Са становишта лексичко-семантичког приступа прилошкој проблематици они не улазе у оквир испитиваних појава и нећемо их обухватити анализом.

⁹³ В. П. Пипер, 1983, 14 – 42; И. Клајн, 1985, 12 – 55; С. Д. Канцелъсон, 1986, 11.

⁹⁴ Исп. П. Пипер, 1983, 13; 28 – 42; 54 – 66.

Заменички прилози испољавају и морфолошке особености које се огледају у регуларности творбених парадигми, упућивање на лица (овако, тако, онако), на одређеност, неодређеност, уопштеност (никако, некако, свакако) и сл. Уопште, постоје очигледне разлике у морфолошкој структури начинских прилога и заменичких прилога који упућују на начин. Ови други немају суфикса него систем партикула којим се формирају парадигме. Тако су они и морфолошки слични непроменљивим граматичким речима, не пореде се и јављају се као основе за деривирање речца, везника и предлога. Та сличност манифестује се и на синтаксичком плану јер се ни заменички прилози не могу модификовати другим прилозима⁹⁵.

На функционалном плану заменички прилози испољавају особине и прилога и заменичких речи, па своје функције могу вршити и на нивоу реченице и на нивоу текста.

Упућивање и категоријално значење могу се исказивати и другим језичким јединицама, не само лексичким и не само заменичким речима. Међутим, кад се упућивање и категоријално значење јаве као заједничко својство лексичких јединица са свим наведеним особеностима њихове морфолошке структуре, онда за такве јединице можемо рећи да припадају заменичким речима. Прилози мотивисани другим врстама речи са значењем упућивања и са категоријалним значењем немају наведене граматичке особености заменичких речи, па их нећемо изузимати из анализе, јер су и по граматичким и по лексичким особинама ближи начинским незамењивим прилозима. Све ово нас уверава да оштрих граница међу врстама речи нема, па се не могу поставити ни између незамењивих и заменичких речи уопште, па ни незамењивих и заменичких прилога. Већ смо на почетку истакли да су прилози хетерогена врста речи чија је лексичко-граматичка својства тешко одредити, да су у наведеним општим поделама језичких јединица слични многим другим врстама речи. Зато ћемо поред типичних начинских прилога са особеностима облика, функције и значење имати и већи број нетипичних случајева, које ћемо, опет према неком од наведених критеријума, прикључивати овим типичним, али ћемо истицати и њихова нетипична својства и повезивати их са одговарајућим другим врстама речи. Како у вези са поделом на заменичке и незамењиве прилоге тако и у вези са поделом на аутосемантичне (лексичке) и синсемантичне (граматичке) речи "прилози се морају делити напола: они изведени од придева без сумње су 'пуни', они са заменичким особинама (тако, овде, када итд.) много су ближи 'празним' речима, а између једних и других постоји још читав низ прилога који попуњавају све

⁹⁵ В. А. Белић, 1958, 58 – 59; 63; И. Стевовић, 1974 – 1975, 86 – 88; П. Пипер, 1983, 46 – 47; И. Клајн, 1985, 28; 107.

ступњеве од чисто граматичке функције до пуног лексичког значења⁹⁶.

2.42. Основну масу начинских прилога чине лексеме настале од придева на *-o/-e* и *-и*, па им је опште лексичко значење тиме одређено. Ово је најпродуктивнији тип деривације прилога који активно попуњава отворени лексичко-граматички систем начинских прилога у савременом српскохрватском језику.

2.43. Најпре ћемо описати начинске прилоге на *-o/-e* изведене од описних и од односних придева. Они имају облик неодређених придева средњег рода, а често се од њега разликују само акцентом. Творбено транспозиционо значење прилога насталих од описних придева обједињује значење мотивирајућих речи и значење прилога као врсте речи. Они су лексички најмногобројнија група, а граматички најодређенији прилози чије су опште карактеристике следеће: образују облике поређења; од њих се у одређеном синтаксичком окружењу могу добити прилози са значењем интензитета у функцији модификације; од њих се, такође синтаксички, посебном организацијом реченице издваја лексичко-семантичка група прилога у функцији главног члана реченице — дела предиката. Они се у реченици најчешће јављају у функцији прилошке одредбе за начин, а остале синтаксичке функције условљене су не само њиховим општим значењем него и дистрибуцијом управних речи и синтаксичким окружењем. То су, поред наведених, још и функција обавезне детерминације и функција одредбе реченице.

Прилози на *-o* мотивисани суфиксалним придевима у значењу односа према предмету, појави истовремено су посредно мотивисани и именицама које су у основи придева, па је тако настала посебна лексичко-семантичка група са значењем упућивања на појаве у погледу којих (у вези с којим) се реализује значење управне речи (*камено, минерално, научно, књижевно* и сл.), или се, ређе, чува односно значење мотивирајућег придева (*пећи конструкционо застареле*). На синтаксичком плану ови прилози најчешће реализују функцију допуне.

2.44. Прилози на *-и* мотивисани су односним придевима са суфиксима *-ски/-чки, -ћи, -ји*, а имају облик мушког рода без дужине на крајњем вокалу. Основно значење ових прилога је "онако како је својствено оном појму који је именован мотивирајућом основом" (*пријатељски, јуначки, кукавички, људски, ђаволски, мрављи, пасји, магарећи, вучји* и др.). Њихово значење својства врсте и класирања засновано је на поређењу, па

⁹⁶ И. Клајн, 1985, 31 – 32.

Немо ове прилоге издвојити у посебну лексичко-семантичку групу поредбених прилога. На синтаксичком плану они своју функцију реализују као прилошке одредбе за начин.

2.45. Са придевима у основи су и предлошко-падежни облици, лексикализовани придеви у генетиву и акузативу са предлозима *с, до, из, на, у* (*слева, здесна, снова; допола, досита, догола; истиха, исцела, изнова, искоса, испрека; улево, удесно, укосо; надуго, навелико, намало, напопреко, наздраво, напрасно, наголо, насуво, начисто* и др.). Лексичко значење ових прилога може се најопштије одредити као значење *околности*. Осим у функцији прилошке одредбе ове прилоге налазимо и у функцијама модификације и допуне.

2.46. Остали начински прилози су хетерогена група лексичких јединица и по суфиксима и по мотивирајућим основама, па су семантички и функционално разноврснији и теже одредиви. То су по обиму и по продуктивности незнатније групе прилога у чијој основи се могу наћи остале пунозначне речи: именице, глаголи, бројеви и њихове синтагме. У основи њиховог лексичког значења је значење мотивирајућих речи, а граматичко значење дају им посебни суфикси, или је изражено у непроменљивости облика, најчешће падежних без предлога и с предлозима. Од суфикса најчешће се јављају суфикси *-це, -ице, -имице/-омице* за прилоге деривирани од именица и других прилога и суфикс *-ке* са мотивирајућом основом углавном глаголском. И поред разноликости појединих значења опште значење ове групе начинских прилога је значење *околности* у најширем смислу, почев од оних спољашњих који прате остваривање радње (*наизменице, крадомице, редом, удвоје, утроје, заједно, уједно, ћутке, пешке* и др.), а затим и оних којим се изражава својство учесника радње у време њеног вршења у смислу формације, вида јављања, положаја, изгледа, покрета и сл. (*листом, јатомице, деломице, пљоштимнице, сечимнице, ширимнице, навалице, ушину, удубину, поребарке, стојећке, лежећке, отскочке, полошке, натрашке, косимнице, подруку, надвоје, наустнице, наумице* и др.), и најзад оних који изражавају неко инхерентно својство глаголске радње, процеса (*силом, напамет, наизуст, наглас, улас, наускап, немилице, нетремице, безобзирце*).

2.47. Из овог уопштеног прегледа морфолошких типова прилога и њихових мотивирајућих основа запажа се да је најпродуктивнији транспозициони тип превођења значења мотивирајућих речи у другу класу речи — прилоге, при чему се испољавају различити начини тога процеса. Највећи број прилошких лексема настао је променом синтаксичке функције придевских речи, или лексикализацијом именичких и глаголских

облика, па се на морфолошком плану прилошке јединице не разликују од мотивирајућих (што је чешћа појава), или су разлике добиле свој формални израз у различитом акценту (ређа појава). Мање продуктиван начин је суфиксална деривација, па је граматичко значење прилога изражено и суфиксима *-це, -ице, -имице/-омице, -ке*. Променом функције и уз ново граматичко значење мења се и смисао основног значења мотивирајућих речи које добија апстрактнији карактер и сва специфична обележја значења прилога као посебне врсте речи.

2.48. Лексичко-граматички приступ начинским прилозима за који смо се определили у овом раду наметнуо нам је три главна проблема за разматрање: *облик, значење и функцију*, као три битне претпоставке које тај приступ одређују. Зато смо у досадашњем излагању настојали да одредимо релевантне чињенице које се тичу значења, функције и облика, из чега се види да њихова усаглашеност конституише посматране јединице у јединствену, од других јединица друкчију поткласу. При томе смо, наравно, истицали да све прилошке јединице не репрезентују поткласу свим њеним битним претпоставкама, да се по некој од њих приближавају јединицама других поткласа или класа, што свако, па и ово разграничавање доводи у питање. Ми ћемо такве појаве неусаглашености пратити детаљније у делу лексичко-семантичке анализе, у коме ће централно место имати прилози са сва три критеријума заједно и са типичним карактеристикама поткласе коју представљају. На периферији ће остати прилошке јединице са два критеријума заједно и нетипичним карактеристикама и третираћемо их као граничне, прелазне случајеве према другим сличним поткласама прилога, или према другим врстама речи. Ово наше разграничавање само је део методског поступка да би се одређене појаве доследно пратиле и описивале у систему других, па ћемо и утврђене оквире начинских прилога узимати условно као једну област коју истражујемо. А критеријуми којим смо се руководили да ту област што свестраније обухватимо, а да знатније не померимо њене границе били су нам облик, значење и функција.

2.49. Истицали смо да има и другачијих приступа прилошкој проблематици, па и проблематици начинских прилога. Навели смо неке од тих приступа углавном граматичке (морфолошке, синтаксичке и семантичко-синтаксичке) из српскохрватске лингвистичке науке, а и шире, који су са различитих аспеката расветлили многе проблеме у вези са начинским прилозима. Значајан семантичко-синтаксички приступ дао је и Џ. Лајонс у својој књизи "Увод у теоријску лингвистику"⁹⁷. У кратком осврту на

⁹⁷ Дж. Лајонс, 1978, 345 — 346.

прилошке речи ове јединице се разматрају на нивоу дубинске структуре реченице и општих, категоријалних значења, па, по аутору, нема разлике између изражавања неког својства придевом и прилогом, тим пре што на површинској структури ове друге јединице — прилози немају свог формалног израза за посебне функције које обављају ни друге формалне особености које проистичу из сложених синтаксичких односа. У енглеском језику “они [наречия образа действия] трансформационно связаны с соответствующими прилагательными в целом ряде параллельных конструкции ... Так как, скорее сего, между ‘наречием образа действия’ и ‘прилагательным’ нельзя усмотреть строгой парадигматической оппозиции, то их следует рассматривать как контекстно детерминированные варианты одной и той же ‘части речи’ ”⁹⁸.

Нешто слично налазимо и код З. Тополињске која један лексикографски проблем — обраду придевских хомонима решава са синтаксичког становишта предиката и његових аргумената, при чему се у одређивању морфолошке формализације и синтаксичке функције (позиције) придева, као њихови облици разматрају и деадјективни прилози. “Тзв. деадјективне прилоге третирам као посебне морфолошке облике одговарајућих придевских лексема — облике адаптиране за функцију глаголских (а не именичких) модификатора, тј. облике са неутрализираним именичким категоријама падежа, броја, рода.”⁹⁹.

2.50. Одређивање прилога према придевима, традиционално гледано, у вези је не само са морфолошким (творбеним) и семантичким него и са синтаксичким аспектима. С тим у вези јављају се и различити проблеми, а ми ћемо се кратко осврнути на неке који се тичу значења и функционисања прилошких речи. Са општег семантичког аспекта поставља се питање да ли се од свих семантичких група придева могу деривирати прилози. Нека ограничења дата су у раду И. Грицкат¹⁰⁰, а у помињаном раду З. Тополињска разврстава “придеве по томе да ли имају или немају прилошки облик. Међу оне друге спада нпр. већина кондензатора”¹⁰¹, придева који изражавају однос (аблативни, партитивни, однос намене, припадања, порекла и сл.)¹⁰². То су, дакле, присвојни и односни придеви који у свом основном и правом значењу изражавају однос према предмету или другом својству, а не својство по себи као описни придеви. Међутим, када односни придеви означавају својство као општу карактеристику класе предмета

⁹⁸ Дж. Лайонз, 1978, 346.

⁹⁹ З. Тополињска, 1984, 193.

¹⁰⁰ И. Грицкат, 1961, 78 — 79.

¹⁰¹ З. Тополињска, 1984, 193.

¹⁰² Исп. И. Грицкат, 1961, 78 — 79.

и појава, онда се и од њих као и од већине описних придева могу деривирати прилози. Од описних придева наводе се нека ограничења за придеве који означавају боје, такође у њиховом правом, непреносном значењу. Сва друга ограничења тичу се мањих семантичких група и подгрупа придева, или појединачних лексема. Наведена ограничења односе се само на општи творбени план и примарно извођење прилога од придева, док се њихово деловање губи у лексичком систему, у систему парадигматских односа: синонимије, антонимије, полисемије и у другим видовима аналогног и асоцијативног повезивања прилошких јединица.

На синтаксичком плану поставља се питање еквивалентности и ограничења употребе прилога и придева у неким позицијама¹⁰³. То су оне појаве које се на семантичком плану идентификују као пратеће околности, а на синтаксичком плану као одредбе двоструке усмерености: на предикат и на неки његов аргумент, а које се могу илустровати примерима типа: Стајао је *ведро*, *Жупо* је горела свећа, Киша *безбојно* лије, Грах *лептирасто* цвате, Очи су *метално* светлцуале, Зглобови се савијају *млечно*, Сенке *лепљиво* гмижу, и сл. Оне су у тесној вези са значењем јединица у синтаксичком окружењу, па ће детаљно бити размотрене у делу лексичко-семантичке анализе појединих група и подгрупа начинских прилога. Овде ћемо само истаћи значај синтаксичког окружења и дистрибуције једне категорије глагола са значењем "изгледа", "деловања на чула", "деловања уопште"¹⁰⁴, јер су они отворили места одредбама пратећих околности у смислу својства, расположења (осећања) учесника радње, процеса, ситуације, у смислу њиховог изгледа, држања, става, стања и сл. Тако су ови глаголи преко својих одредаба унели нове садржаје у семантику начинских прилога укидајући постојећа ограничења у односу на неке семантичке садржаје придева. Овакве и сличне синтаксичке појаве обогаћују лексички систем начинских прилога новим јединицама и чине процес настајања прилошких речи од придевских живим и продуктивним процесом у сваком тренутку језичког развоја. У случајевима еквивалентне употребе придева и прилога у савременом српскохрватском језику, како нам показује језички материјал, учесталост прилога знатно је већа у сфери стилске и експресивне реализације чему доприносе и фигуративна значења која су карактеристичнија за начинске прилоге него за придеве¹⁰⁵.

¹⁰³ Исп. М. Ивић, 1979, 12 – 13. В. и т. 2. 10.

¹⁰⁴ Исп. И Грицкат, 1961, 72 – 73.

¹⁰⁵ 105. Исп. исто, 1983, 33, 34.

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА НАЧИНСКИХ ПРИЛОГА

3.1. Анализу лексичког значења начинских прилога спроводићемо онако како смо назначили у уводу, при чему ћемо настојати да покажемо да опште категоријално значење начина, како је у ранијем излагању приказано, покрива сав спектар лексичких значења издвојених семантичких група и подгрупа различитог степена општости. Појмовно значење начинских прилога је сложено, а његове компоненте реализују се у различитим синтаксичко-семантичким условима. Ми смо показали како су неке компоненте улазиле у структуру лексичког значења начинских прилога условљене контекстуалним окружењем и везом с другим јединицама. Нарочито смо истицали елементе процесуалности у компонентама семантичке структуре начинских прилога, који се реализују као пратеће околности: као приписивање својства учесницима радње, као значење стања, осећања (расположења) и сл. То су елементи глаголског значења који су у синтагматској вези прилога с глаголима прешли у структуру прилошког значења (в. т. 2.9; 2.10.). Одређујући појам начина као семиолошки феномен ми смо напоменули и компоненту оцене као и неке компоненте које се реализују преко фигуративне употребе прилошких лексема (в. т. 2.11.). Највећи број компонената условљен је самом природом појмовног значења начинских прилога, која је таква да садржи два типа семиолошких својстава — чулна и рационална. Већина компонената настајала је рашчлањивањем таквог појмовног значења. То рашчлањивање обично је ишло у три основна правца: а) основно чулно значење мењало се у рационално (*комотно седети* → *комотно се понашати*); б) рационално значење мењало се у значење оцене, у модално значење, или у значење општих односа (*страшно псовати* → *страшно досађивати* → *страшно добар* → постајало је *страшно* → *страшно је кретати се* по забаченим местима; *дубоко размишљати* → *копати два метра дубоко* и сл.); в) значење односа преко преносног значења мењало се у значење својства (*метално звечати*, *метално светлוצати*, *мелемно мирисати*, *млечно се савијати*, *медено се смешити*, *бескрајно волети*, *тесно са-*

рађивати, *наопако* радити и сл.)¹. Рашчлањивање појмовног значења начинских прилога на компоненте одређује њихову лексичко-семантичку структуру и у виду лексичке валенције регулише контекстуално окружење прилошких лексема, варирање њиховог лексичког значења и појаву полисемије. У приказивању структуре лексичког значења и даље ћемо, доследно започетом поступку, задржати хијерархијски распоред сема многокомпонентног значења начина, па ћемо у овом делу наставити већ започето рангирање. Иза семе најопштијег граматичког значења прилога као врсте речи – значења непроцесуалног својства, приказали смо и лексичко-граматичку сему начина – архисему у најопштијем категоријалном виду. Тако смо се приближили категоријално-лексичким интегралним семама конкретнијег карактера и лексичке природе на основу којих ћемо извршити класификацију лексичких значења и одредити лексичко-семантичке групе, подгрупе и парадигме. И овде ћемо, као и у претходном поступку, анализу вршити “одозго према доле”, па ћемо према општим лексичким семама, које смо добили уопштавањем основних номинационих значења приказаних у реченичким дефиницијама, распоређивати сакупљени материјал у групе. Међутим, овде ћемо комбиновати и поступак анализе “одоздо према горе”, при чему ћемо, на основу уопштавања и апстраховања конкретних значења појединих лексема добијати интегралне и диференцијалне семе и издвајати подгрупе начинских прилога различитог степена општости.

3.2. Осим парадигми типа група и подгрупа, у поступку анализе односа између лексема истог семантичког ранга успостављаћемо одговарајуће редове и парове јединица. Јединице исте или сличне по значењу издвајају се обично у редовима (низовима), а јединице супротстављене по значењу издвајају се обично у паровима. Према типу сличности у редовима се реализују синонимијски односи², привативни односи³ и комплементарни односи⁴. У паровима супротстављеним по значењу јавља се однос антонимије (степенована антонимија) и однос допуњавања (нестепенована антонимија)⁵.

3.3. Синонимију схватамо као однос између јединица које имају исто или слично значење, а синониме као јединице чија се разлика у значењу

¹ Исп. А. А. Уфимцева, 1986, 201 – 214.

² В. И. А. Долгих, 1985, 59.

³ Исп. Э. В. Кузнецова, 1982, 48 – 49, 70. Код неких аутора овај однос се одређује само као однос хипонимије, исп. Дж. Лайонз, 1978, 478 – 480.

⁴ В. Дж. Лайонз, 1978, 485 – 488; Э. В. Кузнецова, 1982, 69.

⁵ В. Дж. Лайонз, 1978, 488 – 493; Э. В. Кузнецова, 1982, 68.

доследно неутралише у одређеним позицијама, па је узајамна замењивост синонима позиционо условљена.

3.4. Привативни однос у науци се најопштије одређује као однос укључивања јединица са специфичним (маркираним, појединачним) значењем у поље јединице са општим (немаркираним) значењем. То је однос у коме је заменљивост чланова реда у одређеном контексту могућа само у једном правцу, и то да немаркирани чланови могу замењивати маркиране, а обрнута замена је немогућа.

3.5. Комплементарни однос узимамо, како се он иначе у науци одређује, као однос искључивости по значењу јединица које комплементарно попуњавају низ са општом семом, а који се карактерише тиме да потврђивање једног члана низа имплицира одрицање свих других чланова низа, а одрицање једног члана низа имплицира потврђивање дисјункције свих других чланова.

3.6. Антонимију схватамо као супротстављеност јединица по значењу, која се испољава као супротстављање по степену израженог својства — степенована антонимија и супротстављеност по значењу међу јединицама које се допуњавају — допунска, нестепенована антонимија. Између ова два типа антонимије постоје и неке друге разлике.

3.7. Супротстављеност по значењу међу јединицама може се јавити и у реду (низу), па ћемо такав однос означавати као однос инкомпатибилности⁶. То су обично скале у којима су односи међу јединицама степенасто уређени, па се између парова у скали могу јавити односи степеноване антонимије. Антонимијски пар обично чине по два члана подједнако удаљена од "средине скале"⁷.

3.8. Појаве полисемије⁸ и десемантизације пратићемо углавном на нивоу апстрактних јединица значења, општих сема, на основу којих се исте лексичке јединице могу сврстати у више лексичко-семантичких група или подгрупа.

3.9. Под полисемијом подразумевамо реализовање више основних (примарних) значења и развијање секундарних значења из потенцијалних

⁶ Исп. Дж. Лайонз, 1978, 488 – 493; М. Риђановић, 1988, 306.

⁷ Исп. М. Риђановић, 1988, 306.

⁸ В. А. А. Уфимцева, 1986, 24, 27 – 28.

сема, што семантичку структуру лексеме чини сложеном, полисемичном, а што је типично за лексеме начинских прилога.

3.10. Процес десемантизације пратићемо као пропратну појаву полисемије у којој се проширује обим основног појмовног значења начина, а смањује се или се губи његов садржај, што се испољава кроз различите степене уопштавања и апстраховања основних компоненти семе начина:⁹ чулне компоненте значења се апстрахују до рационалних (*право* стајати → *право* мислити); рационалне компоненте значења до значења оцене (*лакомислено* писати → *лакомислено* одлучити); компонента оцене до компоненте степена, интензитета (*неподношљиво* псовати → *неподношљиво* зао); компонента интензитета до модалног значења (*невероватно* добар → *невероватно* да је он победио); компонента модалног значења до компоненте општих односа (*тачно* је да је он погрешно → дошао је *тачно* пред кућу). Развијање компоненти не одвија се увек поступно на показани начин, него се може одвијати између било ког степена у показаном смеру. Тако се нпр. код лексема са чулном компонентом значења може развити модална компонента, или компонента општих односа, или компонента оцене и сл., а имаћемо и таквих случајева да неке лексеме реализују све значењске компоненте, или већину њих, што ћемо на одговарајућим местима истицати као типичне примере полисемије.

3.11. Рашчлањивање основне семе начина кроз уопштавање и апстраховање неких значењских компоненти — десемантизација је системска појава у конституисању лексичког значења начинских прилога, што од већине њих чини полисемичне јединице удаљене од центра, а које на периферији успостављају значењску и функционалну еквивалентност са другим врстама речи, са речцама и са предлозима. Тако неки начински прилози реализују функције и позиције које су карактеристичне за речце и предлоге. То је најчешће функција дела предиката — помоћна (граматичка компонента), функција одредбе реченице и неки видови модификације. Због значењске и функционалне сличности са речцама и предлозима многи начински прилози представљани су као ове јединице, као прилошки хомоними, а појава о којој говоримо описивана је као хомонимија¹⁰. Имајући у виду да овакве сличности проистичу из промена неких компоненти основне семе начина, а да лексеме по другим компонентама остају у парадигми начинских прилога као њене полисемичне јединице, ми ћемо појаву о којој је реч представљати као полисемију.

⁹ Исп. А. А. Уфимцева, 1986, 201 — 214.

¹⁰ Исп. И. Стевовић, 1973, 99; 1974 — 1975, 100 — 102 и К. М. Solecka, 1988, 61 — 69.

3.12. За разлику од семантичког рашчлањивања као системске појаве, у лексичком значењу начинских прилога обличко разједначавање прилошких јединица, било акценатско било творбено — морфемско, није системска појава, али се јавља као тенденција да у систему функционисања начинских прилога друкчији семантички садржаји добију своје посебне облике. Ми ћемо такву појаву уз одговарајуће прилоге представљати као појаву паронимије.

3.13. Слојевитост лексичког значења показиваћемо и кроз компоненте основног (примарног), изведеног (секундарног) и конотативног (емоционалног и стилског) значења. Место лексеме у лексичком систему начинских прилога утврђиваћемо не само на основу појмовног (номинационог) значења, него и на основу свих набројаних компонената значења, које заједно чине лексичко значење, смисао лексичке јединице са укупношћу системских односа језичке реализације.

Семантичку структуру начинских прилога представимо у једанаест лексичко-семантичких група истог ранга:

1. прилози који означавају својства инхерентна појавама које се одређују,
2. прилози са значењем својства учесника радње и саме радње, односно дате ситуације исказане предикатом,
3. прилози са значењем осећања (расположења) и стања као својства учесника радње и саме радње, односно ситуације исказане предикатом,
4. прилози са значењем стања појава у природи и средини,
5. прилози са значењем свих других спољашњих околности које доприносе утиску о начину вршења радње, трајања процеса,
6. прилози са значењем оцене,
7. прилози са значењем степена, интензитета,
8. прилози са модалним значењем,
9. прилози који указују на појаве у погледу којих (у вези с којим) се реализују садржаји управних речи,
10. поредбени прилози¹¹,
11. прилози са значењем општих односа.

¹¹ Прилози који се изводе од именице *x* са којом се врши поређење у смислу "онако као што доликује *x*-у (као што чини *x*)".

3.14. Пре него што пређемо на појединачно приказивање наведених група задржаћемо се кратко на неким општим напоменама. Само прилози прве лексичко-семантичке групе одређују појаве непосредно, а прилози свих осталих група чине то посредно означавајући разне *околности* или *односе* који доприносе утиску о начину. Зато је парадигма прилога прве групе граматички најхомогенија, а њене јединице доследно представљају начинске прилоге у погледу облика, функција и значења. Парадигме прилога других група су мање или више хетерогене, а доследно се придружују поткласи начинских прилога углавном обликом показујући недоследност у погледу значења или функције.

С обзиром на различиту природу значења осталих група прилога могли бисмо прилоге 2, 3, 4. и 5. групе објединити у неку општију надгрупу – разред, као *прилоге пратећих околности*, а прилоге 6, 7, 8, 9, 10. и 11. групе у разред прилога који изражавају *односе у најширем смислу*.

3.15. Групе начинских прилога обухваћене општим *значењем пратећих околности* реализују ово значење или као својство, расположење учесника радње, процеса (2. и 3. група прилога), или као спољашњу околност која прати остваривање глаголске радње, процеса, ситуације исказане предикатом, а која се може тицати и неког од учесника радње (4. и 5. група прилога).

3.16. Разред прилога са *значењем односа* реализује то значење у најопштијем виду као значење субјективног става или објективног односа и као значење објективних односа. Ово прво, значење субјективног става и објективног односа тиче се модалности у најширем смислу, а реализује се на релацији говорно лице, садржај исказа и стварност¹². Субјективни став обично се реализује као однос говорника према садржају исказа, и то у смислу оцене (оцена уопште, оцена степена, интензитета, етичка, естетичка и сл.) и у смислу емоционалног односа (6. и 7. група прилога). Објективни однос реализује се као став говорника о односу садржаја исказа према стварности и то у смислу истинитости/неистинитости, нужности, неопходности, уверениости, или као став говорника према чињеницама стварности у смислу слагања/неслагања, чулних и рационалних утисака, целисходности, препоруке и сл. (прилози 8. групе). Значење објективних односа не тиче се модалности, а реализује се као однос између предмета и појава ванјезичке реалности. Чланови односа могу бити предмети, радње, процеси, апстрактни појмови, појаве уопште, а прилошке лексеме или именују неке од чланова односа (9. и 10. група прилога), или именују сам однос (11. група прилога).

¹² Исп. Д. Сесар, 1989, 40.

3.17. Даћемо још неке напомене у вези са седмом групом прилога, са прилозима степена, интензитета са значењем субјективне оцене о појавама које се одређују. Они ни по лексичким ни по граматичким особинама не иду у исти ранг са описиваним појавама. Њихово изведено значење развило се из стилске и емоционалне сфере фигуративне употребе других група начинских прилога (најчешће од групе прилога који означавају неко инхерентно својство и од поредбених прилога) код којих су се развиле и компоненте семе квантитета које се у језику иначе изражавају различитим јединицама. Тако су прилози степена, интензитета с једне стране еквиваленти неких граматичких облика (облика степена поређења), а с друге еквиваленти количинских прилога. Секундарно лексичко значење степена, интензитета развило се у синтагматској вези начинских прилога са придевима и прилозима, у којој се одредбени однос свео на модификовање својства, а функција прилога се реализовала као функција модификације. Разлог због чега ове секундарне појаве у вези с начинским прилозима пратимо напореда са примарним, а групу прилога степена, интензитета анализирамо напореда са регуларним групама, пре свега је у великој фреквенцији употребе ових лексема и у живом продуктивном процесу њиховог настајања од прилога других семантичких група.

3.18. Иако ове опште односе и појаве нећемо детаљније разматрати у поступку анализе и класификације, они ће нам се наметати као битне претпоставке за општа својства семантичког и синтаксичког функционисања лексема издвојених група начинских прилога.

3.19. Лексичко-семантичке групе и подгрупе начинских прилога представљаћемо одабраним узорком јединица које су обједињене категоријално-лексичким, интегралним семама, а одабраним примерима илустроваћемо њихова значења и њихове функције. Примере ћемо груписати према функцијама које остварују лексема једне парадигме под бројевима како су оне дате у прегледу (исп. т. 2.38.), не одвајајући речничку грађу од допунске. Изворе ћемо наводити према скраћеницама на крају књиге. Осим појава које смо назначили у уводу у анализи ћемо пратити и коментарисати и друге пратеће појаве семантичко-синтаксичке природе релевантне за лексичко и граматичко представљање начинских прилога, при чему ћемо неке примере наводити као типичне, без назнаке извора.

ПРИЛОЗИ КОЈИ ОЗНАЧАВАЈУ СВОЈСТВА ИНХЕРЕНТНА ПОЈАВАМА КОЈЕ СЕ ОДРЕЂУЈУ

3.20.1. Ову лексичко-семантичку групу чине лексема са општим значењем својства по себи, својства садржаног у појавама без успостављања

односа са другим предметима и појавама. Природа оваквог лексичког значења одређује и непосредан тип зависне везе прилога са другим, углавном глаголским лексемама, у функцији прилошке одредбе за начин. Наравно, у виду имамо само њихово основно значење, које је такво да се прилози ове групе готово без икаквих ограничења повезују са глаголима и другим јединицама. Широка лексичка валенција прилога и дистрибуција њихових управних чланова условљава, како нам показује грађа из речника, а и допунска грађа, и појаву другостепених, секундарних значења, која најчешће резултирају из различитих синтагматских и синтаксичких веза, или из стилских и експресивних нијанси значења код самих прилошких лексема. Зато нимало није било лако издвојити основна од других значења; чак нам ни речничке дефиниције нису могле увек помоћи, а ни контекст, који се показао прилично шаролик и неуједначен. И поступак парафразирања није нам давао уједначене и поуздане еквиваленте за целу групу, на основу чега можемо рећи да су прилози описиване групе, иако функционално и облички доста одређени, семантички знатно компликовани, јер им се семантичка структура усложњава развијањем секундарних значења, као и појавама синонимије, полисемије и десемантизације. Помажући се обликом, функцијом и уобичајеним методама трансформације¹³ и парафразирања, па и језичким осећањем, успели смо да у оквиру назначене групе укључимо знатан број лексема типа:

пажљиво, марљиво, мудро, простодушно, незграпно, лакомо, намерно, ненамерно, вољно, махинално, хотимице, изричито, муцаво, цркутаво, мелодично, нетремице, разрогачено, бесциљно, лелујаво, трком, пешке, стрмоглаво, изатрке, наслепо, кришом, тупо, нагло, спонтано, одједном, постепено, изненада, брзо, полако, споро, вратоломно, хитро, летимице, јако, силовито, интензивно, жестоко, слабо, снажно, љупко, нежно, свечано, љубоморно, свирепо, ласкаво, утешно, изазовно, лукаво, поучно, прекорно и др.

Семантичка структура неведене групе прилога је сложена, а општа сема инхерентног својства рашчлањује се на диференцијалне семе према којим издвајамо шест подгрупа у оквиру којих ћемо изложити и анализирати прикупљени материјал. Семантичка нехомогеност ове групе прилога испољава се и у томе што поред чулних реализују и рационалне компоненте, чак и субјективне, прагматичке оцене својства које се одређује, па ће диференцијалне семе показати разлике у том смислу. Тако ће лексичке јединице неких подгрупа и парадигми означавати чулна, физичка својства (темпо, јачину, брзину и сл.), док ће друге означавати

¹³ Исп. М. Ивић, 1979, 6 – 7 и И. Грицкат, 1983, 32.

метафизичка својства, до којих се долази рационално, а која се реализују као инхерента својства различитих видова људске активности, понашања, емоционалних односа, стања, расположења и сл. Неке од ових компонента јављају се и код начинских прилога који начин исказују посредно, што нам је отежавало класификацију, па смо, осим уобичајених поступака у анализи, уводили нове, при чему смо нарочито пажљиво анализирали контекстуално окружење прилога, дистрибуцију управних чланова синтагми, значење глаголских лексема као управних чланова синтагме, синтаксичке функције, морфолошке и деривационе особености, парадигматске односе и сл.

3.20.1.1. Значење својства инхерентног појавама које се одређују код прилога прве подгрупе не може се свести на заједничку компоненту, интегралну сему, па је парадигматска уређеност овог низа остварена према значењу управних глаголских лексема. То су углавном глаголи којим се исказују неке физичке радње, а чија се инхерентна својства именована прилозима ове подгрупе доживљавају чулно. Представимо их у 3 парадигме:

I уз глаголе кретања, померања: *пешке (пешнице), трком, стрмоглаво, ритмично (ритмички), аритмично, изатрке, лелујаво, стрмолетом* и др.,

II уз глаголе говорења, произвођења гласа, звука: *гласно, наглас, углас, тихо, истиха, звучно, безвучно, безгласно, звонко, бучно, наглухо, мукло, мумљаво, кркљаво, уљкаво, мелодично, назално, муцаво, пискаво, цркутаво, врештаво, императивно, афирмативно, потврдно, одрично, експлицитно, имплицитно, алармантно, лепоречиво, неразговорно* и др.,

III уз глаголе гледања, покрета очију: *нетремице, разрогачено, зрикаво, разрооко, врљаво, намигљиво, жмурке (жмурећке, жмурећки), мргодно, намргођено, намрштено, натмурено, намрачено, кратковидо, далековидо* и др.

Прву парадигму чине наведене лексеме уз глаголе кретања. Наравно, уз ову значењску групу глагола могу се јавити и начински прилози других семантичких група (неки прилози са значењем општих односа: *право, криво, директно, индиректно* и сл., затим неки прилози са значењем темпа: *брзо, полако, нагло* и сл.), што ћемо показати код наведених група прилога.

Значења ове парадигме илустроваћемо примерима:

1. *Трком* се сјурно у Дечанску (Јов. Б., 58). Ја могу прескочити ово буре, али *изатрке* (Р. САНУ, Змај Ј. Ј.). Починье изнова да се пентра у висину са које *стрмоглаво* пада (Марков М., 27). Поново коба, *стрмолетом*, пада на љиг фонтанеле од креча (Јос.-Виш. М., 11). Оне три снежно беле пахуљице у висини спуштале су се *лелујаво* све ниже (Р. САНУ, Андрић И.). Даме... *лелујаво* и ситно корачају (Р. САНУ, Петровић В.). Стражар *ритмично* промиче испред прозора (Бож. С., 28). Гомила се *аритмично* креће (Р. САНУ, Петровић В.).

Примери нам показују да је функција прилога ове парадигме уједначена. То је функција прилошке одредбе.

Од парадигматских односа међу јединицама могли бисмо навести само антонимијски пар нестепенованог типа: *ритмично* — *аритмично*.

Другу парадигму чине лексеме уз глаголе говорeња, произвођења гласа, звука. Показаћемо њихова значења примерима:

1. Говориле су *гласно*, нимало се нису устезале (Јов. Б., 23). Има их који јаучу *наглас* (Р. САНУ, Јаковљевић С.). Девојке су *углас* викале (Јов. Б., 6). Поздрављали су се *бучно* ранораниоци (Мар. Р., 179). Изнад нас зафијука нешто дуго, *пискаво* (Бож. С., 12). Она се *крештаво* смејала (Р. САНУ, Симић Ж.). Промумља доста *неразговијетно* (Мар. Р., 13). Прича свима своју љубав *муцаво* (Р. САНУ, Андрић И.). Он... пева *цвркутаво* (Јос.-Виш. М., 43). Ја *мукло* говорим (Р. САНУ, Томазео). Поред врата тупо и *наглухо* звецка плехано звоно (Р. САНУ, Кикић Х.). Под надлучним ходником јечало је шпиљски *мумљаво* (Р. САНУ, Божић М.). Засмеја се *кркљаво* (Јов. Б., 13). Са своје стране није било *изричито* израженог става (НИН, 47). Аксиоме распореда и припадања дефинишу у суштини *имплицитно* тачку и однос "између" (Радојч. М., 17). Замумла Јакобсон *потврдно* (Мар. Р., 6). На то питање одговорио је *афирмативно* (Р. САНУ, Редактор).

Прилози ове парадигме у свом основном значењу реализују углавном функцију прилошке одредбе.

Занимљиви су и сложени односи између лексема ове парадигме. Синонимијски ред са значењем "гласом, звуком који се јасно чује" чине лексеме: *гласно*, *наглас*, *углас*, *звучно*, *бучно*, *звонко*, *пискаво*, *цвркутаво*, *вриштаво*, али наведене лексеме нису потпуни синоними. Осим основног значења које се остварује углавном код лексема *гласно*, *наглас*,

углас као немаркираних чланова реда код осталих лексема — маркираних — јавља се и значењска компонента квалитета гласа, звука, што се на парадигматском плану испољава у односу посебног типа — привативни однос.

На сличан начин уређен је и синонимијски ред лексема: *наглухо, мукло, мумљаво, кркљаво, тихо, истиха* и др., које, осим основног значења "гласом, звуком који се нејасно чује" код немаркираних лексема: *наглухо, мукло, тихо, истиха*, остварују и значењску компоненту квалитета звука, гласа код маркираних лексема: *мумљаво, кркљаво, уљкаво, назално*.

По значењској компоненти висине гласа, звука издвајају се прилошке јединице у степенасту скалу чији се однос реализује као однос инкомпатибилности. То су прилози типа: *безгласно (беззвучно), пригушено, тихо, истиха, мукло, наглухо, гласно (звучно), звонко, бучно*. У антонимијским паровима јављају се лексеме: *гласно — безгласно, звучно — беззвучно, звонко — мукло, бучно — пригушено*. Осим степеноване антонимије јавља се и допунска (нестепенована) антонимија између парова: *потврдно (афирмативно) — одрично, експлицитно (изричито) — имплицитно, разговетно — неразговетно*.

Синонимијским односом везане су лексеме: *безгласно, беззвучно, нечујно, немо, мукло* и лексеме: *назално, уљкаво*.

Варирање основног значења и полисемију показаћемо на карактеристичним случајевима неких лексема. Прилог *углас* реализује и значење "у један глас, заједно", а неки прилози реализују и компоненту значења спољашњих околности и својства. Тако прилози *гласно* и *наглас* реализују и значење "јавно, отворено" (спољашње околности), а прилози *кречаво* и *крештаво* и значење "јаким, нескладним бојама" (својство).

Трећу парадигму чине прилози који се најчешће јављају уз глаголе гледања, покрета очију. Њихова значења илустроваћемо примерима:

1. Проматрао је Озицију *нетремице* (Аралица И., 36). Стао [је] да лупа по писаћој машини... тукући слова која су га *разрогачено* гледала (Ћос. Д., 20). Брбљива Томевица... погледа *намигљиво* Јану (Р. САНУ, Крстић А.). Затрепће *кратковидо* (Р. САНУ, Дончевић И.). Капетан *кратковидо* зажири (Р. САНУ, Московљевић М.).

Прилози ове парадигме у свом основном значењу реализују углавном функцију прилошке одредбе.

Као синоними јављају се лексеме: *мргодно, намргођено, намрштено, натмурено, намрачено*.

Ако се ови прилози јаве као одредбе уз глаголе другачијег значења, онда развијају потенцијалну сему пратећих околности, која као напоредна радња прати остваривање главне, на пример: — Он ме је слушао *нетремице* (Р. МС — МХ, Чолаковић Р.). *Намигљиво* му зарива поглед у очи (Р. САНУ, Виловић Ђ.).

Радње које означавају гледање, покрете очију садрже и друга својства осим ових изражених наведеним прилозима, али њих исказују начински прилози других група и подгрупа (нпр. *безизражајно, изазовно, тупо, бесмислено, бесциљно, уочено, блажено, тужно, весело* и др.).

У целини гледано прва подгрупа прилога одређује глаголску радњу најнепосредније, па је у функционалном погледу уједначена. То је углавном функција прилошке одредбе. Прилози именују својства садржана у глаголима наведених семантичких типова, а иста својства често су исказана и самом глаголском лексемом. Тако имамо глаголе: трчати → кретати се *трком*, пешачити → ићи *пешке*, лелујати се → кретати се *лелујаво*, стрмоглавити се → падати *стрмоглаво*, крештати → оглашавати се *крештаво*, потврђивати → изражавати се *потврдно*, разрогачити се → погледати *разрогачено* и сл.

3.20.1.2. Другу подгрупу начинских прилога са интегралном семом интензитета, јачине представимо у две парадигме:

I са повећаним интензитетом: *снажно, јако, силно (силовито), интензивно, моћно, крепко, жестоко, жарко, ватрено, оштро, чврсто, тврдо, јасно, бистро, сјајно, јако* и др.,

II са умањеним интензитетом: *слабо, благо, овалаш, млиставо, млохаво, лабаво, мутно, тамно* и др.

За разлику од групе прилога са значењем степена, интензитета као субјективне оцене неког својства, наведени прилози изражавају интензитет као инхерентно својство радње што се на синтаксичком плану испољава у различитим функцијама. Док прилози са значењем степена, интензитета остварују углавном функцију модификације, описивани прилози реализују функцију прилошке одредбе. Међутим, примери нам показују да су разлике на семантичком плану условљене синтаксичким окружењем и значењем управних чланова синтагме. Тако и описивани прилози у одређеној позицији реализују функцију модификатора и значење субјективне оцене степена, интензитета (најчешће у синтагматској вези са придевима и са прилозима).

Значења описиване подгрупе прилога показаћемо примерима:

1. Киша поче *снажно* да пљушти (Бож. С., 24). Јакобсон ме мунуо у ребра и *снажно* притиснуо лактом на клупу (Мар. Р., 121). Пухао је као бик *силовито* на нос (И., 120). Милан се осмели и поче *јак* лупати на врата (Р. САНУ, Чиплић Б.). Изненадни гост [се] смеје... *снажно* и неодољиво (Марков М., 32). Млеко се *благо* меша (Р. САНУ, Јовановић Ј. А. и Обрадовић А. Д.). Порта нареди великом везиру да се погоди са Србима и да *благо* управља народом (Р. САНУ, Гавриловић М.). *Крепко* стегни моје тело нек се смрви (Р. САНУ, Ракић М.). Он је волео све *жешће* (Ћос. Д., 17). Привукла га је *виловито* као звер кад се баца на плен (Марков М., 18). *Дурашно* гурамо даље (Ћоп. Б., 30). Зашто већ није нетко од оних око њега, онако, *овлаш*, то отпухнуо (Мар. Р., 172). Руке су му биле *лабаво* привезане (Р. САНУ, Чиплић Б.). Звездан ми *млитаво* пружи руку (Р. САНУ, Велимировић М.). Сат је зацактао *јасно* и равномјерно (Ћоп. Б., 20). Сјетио сам се сад *јарко* свију, припростих, наивних лица око одборничког стола (Р. САНУ, Цесарић Д.).

На синтаксичком плану прилози ове подгрупе реализују углавном функцију прилошке одредбе.

Прилоге смо издвојили у парадигме према јачем или слабијем степу својства које исказују. Однос у првој парадигми међу лексемама испољава се као привативни однос немаркираних лексема (*снажно, јак, интензивно*) и маркираних (све друге лексеме). Маркиране лексеме осим основног значења реализују и нијансе других значења, или су стилски обележене (пр. *силно, силовито, жарко, ватрено, жестоко, сјајно, јарко*). Синонимијски однос карактерише ове редове: *снажно, јак, интензивно, силно, моћно, крепко; жестоко, жарко, ватрено; чврсто, тврдо; јасно, бистро, јарко, сјајно*.

У другу парадигму груписали смо лексеме са значењем "са slabом, благом јачином, слабо, благо". И у овој парадигми имамо привативни однос немаркираних лексема *слабо* и *благо* и свих других маркираних лексема. Као синоними јављају се прилози *млитаво* и *млохаво*. Парадигме ове подгрупе прилога су према јачини, интензитету адверзативно постављене, па се између јединица парадигми јавља допунска антонимија типа: *јак (снажно, интензивно) — слабо, оштро — тупо, чврсто — лабаво, јасно (бистро) — мутно, сјајно — тамно*.

Варирање значења и полисемија реализују се у виду секундарних значења степена, интензитета и количине, па имамо примере типа: — Живи од материне пензије *јак* скучено, Било је летећих гмизаваца међу којима се истиче птерандон са *моћно* развијеним крилима, Сунце залази, и *јарко* су црвени његови зраци, Подигнуте су куће на засебним *благо*

заобљеним брдима. Са променом значења мења се и функција прилога, па се у наведеним примерима прилози јављају као модификатори и то не само уз глаголе него и уз придеве и прилоге. Прилози *јак* и *слабо* реализују и значење количине, па имамо примере типа: — Коњи и говеда добро подносе зиму особито ако се *јаче* хране, *Слабо* је ручао, није му се јело. Прилози *јасно*, *брзо*, *сјајно*, *јарко*, *мутно*, *тамно* јавиће нам се и у групи прилога са општом семом стања појава у природи и средини, а прилози *чврсто* и *тврдо* у групи прилога са општом семом својства, али су и ова њихова значења примарна, што ћемо показати код прилога назначених група. Прилог *блдо*, као и већина прилога ове подгрупе, уз основну сему јачине, интензитета реализује и компоненте семе осећања, стања, па је синонимичан са прилогом *пријатно* из те групе. У таквим случајевима јавља се у функцији дела предиката — лексичко језгро, па имамо пример: — Ја стојим... и *благо* ми око срца (Р. САНУ, Ћосић Д.). Процес рашчлањивања основног значења код ове лексеме иде у правцу промене и граматичког значења, тако да се овај прилог са промењеним акцентом јавља као узвик у примерима типа: — *Блдо* теби. Ово акценатско разједначавање јединица са различитим значењем и функцијом, као и оно морфолошко (творбено), представљаћемо, као што смо већ истакли, као паронимију (исп. т. 3.12.).

3.20.1.3. Трећу подгрупу чине прилози са интегралном семом темпа, која се реализује или као начин вршења радње, или као начин појављивања радње, промене стања. Тако ћемо у оквиру ове подгрупе имати две парадигме:

I начин вршења радње: *брзо*, *полако*, *лагано*, *полагано*, *споро*, *хитро*, *захуктало*, *летимице*, *натенане*, *вртоглаво*, *вратоломно*, *збрзано*, *ужурбано*, *журно*, *вредно*, *лењо*, *живо* (*живахно*), *трома*, *лакомо* (*лакомице*), *похлепно*, *грамзиво* и др.,

II начин појављивања радње, промене стања: *одједном* (*одједанпут*), *изненада*, *нагло*, *напрасно*, *неочекивано*, *наједном*, *намах*, *умах*, *напречац*, *постепено*, *поступно*¹⁴ и др.

Значења прилога прве парадигме показаћемо примерима:

1. Каткад им се чинило да се свађа са мужем... па су пролазили *брзо* (Црњ. М., 40). Јакобсон угризе свој опуштени брк, незадовољан... што се *пребрзо* сврстао (Мар. Р., 15). *Хитро* [се] саже (Јов. Б., 12). *Ужурбано* [је] копала по торбици (Угр.

¹⁴ Исп. о овим прилозима М. Ивић, 1988а, 9 – 15

Д., 12). Гомила енглеза [је] улазила... да се напије пива, *журно* (Црњ. М., 19). *Летимице* прочита Зоркино писмо (Р. САНУ, Ускоковић М.). Глумци подижу кофере и *полако* одлазе (Сим. Љ., 93). Тако је посао... сада текао још *полаганије* (Аралица И., 12). Помоћ угроженима на Копаонику *споро* стиже (НИН, 10). Ђурекан брижно потражи лулу и узе *натенане* да је *набија* (Р. САНУ, Ћопић Б.). Сутон је *лагано* обавијао Београд (Р. САНУ, Васић Д.). Ноге ме не слушају. Вуку се *тромо* и *отежано* (Бож. С., 20). Он је... *вредно* преводио позоришне комаде (Р. САНУ, Скерлић Ј.). Неколико шетача ишли су *лено* и *полако* (Р. САНУ, Ускоковић М.). *Лакомо* је дохватила пециво (Угр. Д., 9).

Примери нам показују да прилози описиване парадигме реализују углавном функцију прилошке одредбе.

Односе чланова у парадигми регулише супротстављеност по значењу семе убрзаног типа и семе успореног типа. Тако прилози са семом убрзаног темпа образују ред типа: *брзо, пребрзо, хитро, журно, ужурбано, летимице, вратоломно, вртоглаво, вредно, живо, лакомо, похлепно, грамзиво*. Однос међу лексемама је привативни, јер је у реду немаркирана лексема *брзо*¹⁵ у опозицији према свим другим маркираним лексемама чије су нијансе додатног значења поред осталог творбене и стилске природе (творбени еквиваленти: *брзо, пребрзо, збрзано; журно, ужурбано; стилски еквиваленти: брзо : хитро; брзо : вратоломно, вртоглаво, живо : живаљиво* и сл.). У синонимијском односу јављају се лексеме: *брзо, хитро, журно, ужурбано; вратоломно, вртоглаво; лакомо, похлепно, грамзиво; живо, вредно*.

Ред прилога са семом успореног темпа чине лексеме типа: *споро, лагано, полагано, натенане, лено, тромо*. Привативни однос реализује се између маркиране лексеме *споро* и свих других маркираних. Синоними су: *споро, лагано, полагано, натенане*. Нестепенована, допунска антонимија јавља се између неких јединица ова два реда, па имамо антониме: *брзо (хитро, журно) — споро, живо — тромо, летимице — натенане, ужурбано — полагано, вредно — лено*. Додатна нијанса значења јавља се код лексема: *пребрзо, полагано*, као јачи/слабији степен исполњеног својства. Код прилога *натенане* јавља се додатна нијанса значења "пажљиво, брижљиво", а код прилога *летимице* нијанса "непажљиво, површно", по чему су синонимични са неким прилозима понашања, поступања (из четврте подгрупе). Нијансе друкчијих значења јављају се још код неких лексема, међу којима се истиче нијанса семе поступка, понашања (*вредно, лено, живо*), или семе побуде, подстицаја (*лакомо,*

¹⁵ В. о овом прилогу код М. Ивић, 1977а; 1978, 2 – 3; 1979, 6 – 7 и И. Грицкат, 1983, 38.

похлепно, грамзиво). Полисемичност лексеме *живо* показују њена секундарна и примарна значења. Секундарно се код ње развило значење степена, интензитета, као у примеру типа: — На лакту га *живо* палило, а примарно се реализује и значење стања, као у примеру типа: — Нарочито је било *живо* у аустријском конзулату, примерима у којима се прилог јавља у функцији модификације и лексичког језгра предиката. Занимљив је пример прилога *врђдно*, који има акценатски еквивалент *врђдно*. Они функционишу као пароними, јер први облик реализује описано значење и функцију, а други се јавља у значењу оцене, става и модалне оцене и у функцији дела предиката — помоћне компоненте, као у примерима: — *Врђједно* је споменути, да је... било неколико епизода које су значиле откриће новог (Р. САНУ, Република). *Врђдно* [је] и озбиљних коментара његово “понашање” (НИН, 30).

Другу парадигму ове подгрупе прилога чине лексеме са општом семом темпа појављивања радње и темпа промене стања. Готово све лексеме осим значења “појављивања у исти мах, у исто време” имају и значење неочекиваности, изненађења, па чине један синонимијски ред. Том реду не припадају само прилози *постепено* и *поступно* са значењем сукцесивности у појављивању радње или у промени стања, без друге значењске нијансе, али по првој компоненти значења јављају се у односу нестепеноване антонимије према прилозима *одједанпут* и *нагло*. Њихова значења показаћемо примерима:

1. Човек се не одаје страстима *наједанпут* него *поступно* (Р. САНУ, Стојановић Ј.). Пролазио је у близини драгуларнице кад га *одједном* заустави полицајац (Мар. Р., 26). Марко... *нагло* скочи (Јов. Б., 39). Онда су ме... ноћу, *изненада* одвели у управничкову собу (Михиз, 11). Видевши да нико не дели њено одушевљење, *намах* се смрачи (Јов. Б., 66). Кад се један човек овако *напречац* и до краја сломи, онда је објашњење обично тешко наћи (Андрић И., 18).

Прилози ове парадигме реализују углавном функцију прилошке одредбе.

3.20.1.4. У четврту подгрупу убрајамо прилоге са интегралном семом поступка, понашања, која се реализује у односу према некој ситуацији, или у односу према некоме/нечему, и то као квалификација радње по способности, умешности, вештини, или по држању, ставу, понашању учесника радње, односно дате ситуације.

Ми смо већ истакли да прва група прилога показује нехомогеност и по типу диференцијалних сема према којима смо издвојили подгрупе

ове групе (в. т. 3.20.1.). За прве три подгрупе то су семе које реализују углавном физичка, чулна својства, што је на одређен начин условило њихове описане семантичке и синтаксичке карактеристике. Заједничка компонента – интегрална сема четврте подгрупе има рационални карактер, јер својства која се у оквиру ње реализују нису доступна чулима, она се рационално примају и оцењују, па је апстрактна и сложенија од сема претходних група, што условљава одређене особености на семантичком и на синтаксичком плану прилога ове подгрупе.

Прилоге четврте подгрупе представимо у две парадигме и више редова:

I поступак, понашање по способности, умешности, вештини:

A) интелектуална способност:

a1) позитивна оцена: *мудро, паметно, разумно, рационално, интелигентно* и др.,

a2) негативна оцена: *неразумно, нерационално, глупо, лакоумно, лакоумно* и др.,

B) умешност, вештина:

b1) позитивна оцена: *вешто, спретно, умешно, складно, гипко, елегантно, квалитетно, савршено, беспрекорно, педантно, уредно, убедљиво, разложно, оригинално, аутентично, приступачно, маштовито, луцидно, креативно, живописно, сликовито, мајсторски, експедитивно, ефикасно, успешно* и др.,

b2) негативна оцена: *невешто, неспретно, неумесно, незграпно, нескладно, алкаво, неуредно, неубедљиво, непрегледно, неприступачно, безуспешно* и др.,

II држање, став, понашање у односу на некога/на нешто:

A) држање, интересовање према некоме/нечему: *марљиво, брижљиво, пажљиво, опрезно, озбиљно, будно, помно, свесрдно, приљезно, знатижељно, позорно, заинтересовано, незаинтересовано, активно, пасивно, упорно, истрајно* и др.,

B) држање, став, понашање у некој ситуацији: *сигурно, несигурно, одлучно, неодлучно, гордо, достојанствено, поносно, пркосно, понизно, снисходљиво, супериорно, надмоћно, круто, укочено, напето, опуштено, лежерно, комотно, лагодно, затворено, обазриво, необазриво, резервисано, удржано, спонтано, усиљено, пословно, официјелно, службено, званично* и др.,

B) држање, став, понашање у односу на некога: *пожртвовано, спремно, кротко, наметљиво, скромно, простодушно, вер-*

но, неверно, поверљиво, одано, искрено, неискрено, послушно, учтиво, пристрасно, непристрасно, интимно, присно, лично и др.

Значење прилога прве парадигме представимо примерима:

1. Стара је Маре мудро испитивала и мјерила свако дјело... своје снахе (Р. САНУ, Новак Вј.). Говори ми... сасвим разумно (Р. МС, Нехајев М.). Цијела та проблематика... није неразријешива... о њој људи расправљају хладнокрвно, рационално (Брозовић Д., Језик, 52). Луцидно и сваком јасно објасни и најтежа питања (Р. САНУ, Књижевност). Иван је оригинално радио на лепој књижевности (Р. МС, Поповић.). На сваки захтев експедитивно смо одговарали (НИН, 25). Радници Техноградње су зграду изградили квалитетно (СД, 3). Социолингвистика је прегледно, приступачно писана (Лисац Ј., Језик, 94). Купи жуте мрвице... *вешто* [их] ишчепркава и *брижљиво* ставља у уста (Бож. С., 21). Г. Илић је мењао стихове и строфе... писаца... без икаква респекта... *незграпно* и варварски (Р. САНУ, Пандуровић С.). Када би морао да нас пољуби... чинио је то *неспретно* (Сел. С., 44). *Еlegantно* се поклони (Р. САНУ, Бојић М.). Како је могао он, један одговоран државник писати онако *лакомислено* (Р. САНУ, Нова Европа). *Нерационално* се троши [порез на промет] (СД, 11).

У свом основном значењу наведени прилози реализују углавном функцију прилошке одредбе.

Примери нам показују да јединице прве парадигме реализују диференцијалне семе: сему мисаоних способности и сему умешности, вештине, што се показује значајним за сематички аспект и синтаксичко функционисање ових лексема, па смо их зато распоредили у две различите парадигме нижег ранга.

Сему мисаоних способности реализују јединице парадигме А). Оне у свом значењу садрже и компоненте семе оцене, и семе модалности, које се реализују у одређеним контекстима, при чему прилози обично мењају функцију, тако да се јављају у функцији обавезне детерминације и у функцији дела предиката као његова помоћна, модална компонента. Ми ћемо лексеме ове парадигме разматрати и у оквиру група прилога са наведеним семама при чему ћемо примерима илустровати одговарајуће значење и функције и образлагати релевантне појаве у вези са њима. Пошто у свом лексичком значењу садрже и компоненте семе оцене која се обично реализује у опозицији "позитивно"/"негативно", лексеме парадигме А) представили смо у два синонимијска реда адверзативно постав-

љена. Неке јединице из редова функционишу као допунски антоними типа: *мудро (паметно) — глупо, разумно — неразумно, рационално — нерационално* и сл.

Ми смо већ напоменули какву тенденцију показују неке промене у рашчлањивању основних значења начинских прилога (в. т. 3.1. и т. 3.8). Примери промена код прилога парадигме А) показују нам како се конкретне компоненте семе начина апстрахују до значења оцене и даље до модалног значења, да би у крајњем степену десемантизације јединице ове парадигме функционисале као граматичке јединице, којим се у системска значења језика преводе ситуациона значења говора реализујући на семантичком плану реченице њену модалну компоненту. Ако имамо у виду овакве појаве које су честе код начинских прилога, а које систематично организују њихову семантичку структуру и регулишу њихове синтаксичке функције, онда не можемо исте јединице са различитим значењем и функцијом третирати као хомониме (исп. т. 3.12.).

Сему умешности, вештине реализују прилози парадигме Б). И ове лексеме садрже компоненту оцене па се јединице разврставају у два реда адверзативно постављена према опозицији позитивна оцена/негативна оцена. То су парадигме б1) и б2). За однос јединица између ове две парадигме карактеристична је допунска антонимија, па имамо парове антонима типа: *убедљиво — неубедљиво, савршено — несавршено, педантно — алкаво, уредно — неуредно, спретно — неспретно, елегантно — незграпно, вешто — невешто, успешно — неуспешно, ефикасно — неефикасно* и сл. Јединице парадигме Б) разликују се међусобно и по томе што неке од њих уз основно значење садрже и компоненте значења појма с обзиром на који (у вези с којим) се нешто квалификује. То су лексеме типа: *маштовито, сликовито, живописно, оригинално, садржајно, креативно* и сл.

Другу парадигму чине лексеме са семом држања, става, понашања који се могу испољавати у односу на неку ситуацију и у односу према некоме или према нечему. Према диференцијалним семама јединице ове парадигме представили смо у три парадигме нижег ранга. Представимо њихова значења и функције примерима:

1. Примичем се и *пажљиво* ослушкујем (Ђоп. Б., 24). Требила је *марљиво* пшеницу (Р. САНУ, Станковић Б.). Ова два младића савише *брижљиво* црвено платно (Михиз, 5). Слушаш ти *позорно* (Мар. Р., 15). *Опрезно...* пипа ногом испред себе (Сел. С., 6). *Озбиљно* се расправљало о видовима и проблемима књижевне критике (НИН, 21). Замуца Иван *несигурно* (Јов. Б., 13). Играли су *супериорно* (СД, 22). Хтио [сам] подјелити с неким *интимно* радост (Р. САНУ, Симић Н.). *Одано* [је] волео Богдана (Ђос. Д., 38). Умем да радим *пожртвовано*, да волим

људе *искрено* (Бож. С., 47). Он хода *наметљиво* (Р. САНУ, Ковач А.). *Бахато* и *самоуверено* ушетали [су] у нашу земљу (Р. САНУ, Чолаковић Р.).

2. Држали [су се жандарми] *неутрално* и *резервисано* (Р. МС – МХ, Ћопић Б.). Званични румунски кругови држе се веома *закопчано* у целој овој ствари (Р. САНУ, Политика). Ко ради... рационалистички, тај поступа *безлично*... *објективно* (Р. САНУ, Миланов К.). Многи првак за време топовске палње није трепнуо, држећи се право и *пркосно* (Андрић И., 27).

Примери нам показују да прилози наведене парадигме у свом значењу реализују углавном функцију прилошке одредбе и функцију обавезне детерминације. Као и код прилошких лексема прве парадигме тако и код прилога друге парадигме интегрална сема држања, става, понашања садржи компоненте семе оцене, које се код неких прилога реализују у друкчијим значењима различитог степена уопштености и десемантизације, а с тим у вези и у друкчијим функцијама. Тако имамо примере са значењем степена, интензитета и функцијом модификације: – Нарочито је био оштар према њемачким речима те је у томе *озбиљно* претјеривао (Винце З., Језик, 66). Промрмља Јакобсон... *озбиљно* увријеђен (Мар. Р., 104). Кад се ходни транспорт спрема, пушке се *нападно* краду (Р. САНУ, Крлежа М.), са значењем оцене и са значењем стања и у функцији лексичког језгра предиката: – Ама, није сад *најсигурније* овде (Р. МС – МХ, Чолаковић Р.). Више није могла изаћи, а да то не буде *нападно* (Р. САНУ, Цесарец А.), са модалним значењем и са функцијом одредбе реченице: – Ту се сад утаборио... и *сигурно* има нешто на уму (Р. МС – МХ, Томић). Крајњи степен апстрактног значења – значење односа и модално значење неке лексеме увршћује у групе прилога са овим значењем, тако да ћемо прилог *сигурно* разматрати и са прилозима модалног значења, а прилоге *службено*, *званично*, *лично* и *безлично* и са прилозима општих односа.

Међу лексемама друге парадигме евидентни су односи синонимије и антонимије. Тако нам се јављају ови синонимијски редови: *марљиво*, *брижљиво*, *пажљиво*, *приљезно*, *свесрдно*, *позорно*; *опрезно*, *будно*, *памно*; *знатижљиво*, *заинтересовано*; *гордо*, *достојанствено*, *поносно*, *пркосно*; *несигурно*, *неодлучно*, *понизно*, *снисходљиво*; *затворено*, *обазриво*, *резервисано*, *удржано*, *усиљено*; *пословно*, *официјелно*, *службено*, *званично*; *верно*, *поверљиво*, *одано* и сл. Допунска антонимија карактерише парове лексема: *пажљиво* – *непажљиво*, *активно* – *пасивно*, *сигурно* – *несигурно*, *одлучно* – *неодлучно*, *лагодно* – *нелагодно*, *обазриво* – *необазриво*, *удржано* – *спонтано*, *искрено* – *неискрено*, *пристрасно* – *непристрасно* и сл.

3.20.1.5. У пету подгрупу сврставамо прилоге чије се непосредно исказивање начина може представити интегрално семом узрока, намере, циља, побуде и сл. у односу на садржај исказан управном речју. Тако се према типу односа јединице подгрупе могу представити у три парадигме:

I са значењем узрочно-последичног односа: *увређено, сујетно, опрезно, бојажљиво, љубопитљиво, гадљиво, радознало, љубоморно, поверљиво, злурадо, злослутно, сумњичаво, сумњиво, зачуђено* и др.,

II са значењем побуде, циља, намере: *презриво, побожно, застрашујуће, застрашиво, поучно, ласкаво, прекорно, утешно, сажаливо, изазовно* и др.,

III са значењем последице у односу на садржај управне речи: *смртно, насмрт, намртво, болно, безболно, крваво, кужно, заразно, увредљиво, голицаво* и др.¹⁶

Показаћемо њихова значења и функције примерима:

1. Закашљао се сушичави ордонанс а сатњик га *гадљиво* одгурнуо (Р. САНУ, Крлежа М.). Она се смејала *изазовно* (Р. САНУ, Хумо Х.). У башту су завиривале живахне ткаље, *ласкаво* хвалиле лепоту девојчице (Р. САНУ, Ђипико И.). Дјед *поучно* дигне прст (Ђоп. Б., 18). Она се кикотала *мазно* (Р. САНУ, Давичо О.). Одједном га погледа... *сумњичаво* (Мар. Р., 122). Одмахнуо је руком и *презриво* скупио уста (Јов. Б., 30). Гледа ме читаво време... *сажаливо* (Бож. С., 19). Стјепан... *побожно* прилази трпези (Кон. М., 48). Петар [је]... *злослутно* ушао кроз отворена врата (Р. САНУ, Горан И. К.). Пар старих портрета... гледало у те... *застрашиво* (Р. САНУ, Драженовић Ј.). Јучер [су се људи] *крваво* побили (Р. САНУ, Шегедин П.). Побуна [је]... *крваво* угушена (Р. САНУ, Секулић И.). Мој душевни апарат [се]... распада *кужно* (Р. САНУ, Васић Д.).

2. Глас му звучи некако *иронично* (Р. САНУ, Шубић З.). Чудно и *застрашујуће* је деловала ова... помрчина (Р. САНУ, Бихаљи-Мерин О.).

3. *Увредљиво* оштро... почео [је] да чита царски ферман (Андрић И., 27).

Примери нам показују да се прилози у свом основном значењу јављају углавном у функцији прилошке одредбе, функцији обавезне детерминације и функцији допуне. Код прилога у последње две функције реализује

¹⁶ Исп. о прилозима ове подгрупе М. Ивић, 1979, 10 – 11.

се и компонента семе оцене. Развијање компоненти категоријалне природе у процесу десемантизације основног значења инхерентног својства нарочито је карактеристично за прилоге треће парадигме код којих се осим описиваног значења јавља као примарно и значење степена, интензитета, па ћемо их разматрати и са прилозима ове групе. Тако прилози ове парадигме као интензификатори реализују функцију модификације у примерима типа: насекирати (некога) *намртво*, пропити се *насмрт*, *смртно* озбиљан, *крваво* упоран, забављати се *крваво*. Процес десемантизације најбоље илуструју примери у којима се прилози са негативним значењем у основи везују са речима са афирмативним значењем, као у примерима типа: *смртно* се заљубити, *заразно* добар и сл.

Односи синонимије и антонимије нису значајнија појава за прилоге описиване подгрупе, па се у синонимијским редовима јавља мањи број лексема, као што су: *љубопитљиво*, *знатижељно*, *радознало*; *злурадо*, *злокбно*, *кобно*, *злосутно*; *застрашиво*, *застрашујуће*; *намртво*, *насмрт*, *смртно*; *кужно*, *заразно*; *подругљиво*, *иронично*, а антонимијски однос можемо илустровати само паром прилога *болно* — *безболно*.

3.20.1.6. Шесту подгрупу чине прилози чија се интегрална сема непосредног одређивања појава по начину реализује у смислу свесности, вољности (хтења), намере. Према интегралним семама јединице ове подгрупе представимо у три парадигме:

I са семом вољности, хтења/невољности, нехтења:

A) *вољно*, *добровољно*, *драговољно*, *својевољно*, *радо*, *милом* (*милицие*) и др.,

B) *безвољно*, *невољно*, *назор*, *силом* (*силицие*), *насилно*, *наметнуто*, *нерадо* и др.,

II са семом намере/нехотице:

A) *намерно*, *хотимице* (*хотимично*), *навлаш* и др.,

B) *ненамерно*, *нехотице* (*нехотимично*), *случајно* и др.,

III са семом свесности/несвесности:

A) *свесно*, *промишљено* и др.,

B) без учешћа свести:

b1) без додатног значења: *несвесно*, *непромишљено*, *нагонски*, *механички*, *аутоматски*, *махијално*, *инстинктивно*, *интуитивно* и др.,

62) са додатним значењем “неодређености, произвољности”: *бесмислено, бесциљно, наслепо, насумице, неодређено, напамет, отприлике, произвољно, безглаво* и др.

Свака диференцијална сема која организује парадигму подгрупе реализује позитивно или негативно значење наведеног смисла, тако да смо сваку парадигму представили у два реда јединица адверзативно постављених. Јединице у реду уређене су односима синонимије, а између јединица редова једне парадигме реализују се односи допунске антонимије. Тако се у подгрупи јављају антонимијски парови типа: *вољно – безвољно (невољно), милом (милимице) – силом (силимице), радо – нерадо, намерно – ненамерно, хотимице – нехотимице, свесно – несвесно, промишљено – непромишљено* и сл. Неки од ових примера јављају се само у фразеолошким везама: *милом – силом, милимице – силимице*.

Значење јединица прве парадигме представићемо примерима:

1. Како онда нијесу узимали јединце у солдате одлучили су се *добровољно* пријавити (Р. САНУ, Новак Вј.). Он је морао чути да љуба не полази *драговољно* за њега (Р. САНУ, Самарцијић С.). Био сам на задатку, вратио сам се *самовољно* (Селим. М., 47). Матија... је одвагнуо да ли је овамо догуран или је *својевољно* дошао (Аралица И., 29). Били су присиљени да се на овој туђој... земљи рву и носе, *невољно* а упорно (Р. МС – МХ, Андрић И.). Врло *радо* [је] читала криминалне романе (Р. МС, Домановић Р.). Хрвати *радије* граде нове ријечи избјегавајући туђе (Винце З., Језик, 71). Да ми њега, *силом* или *милом*, задржимо вечерас и сутра (Р. САНУ, Нушић Б.). Горановић узе да се смеје *насилно*, без смеха на лицу (Р. САНУ, Секулић И.). Револуције... увек долазе да оно што је *насилно* отето поврате онеме коме припада (Михиз, 7).

Прилози наведене парадигме у свом основном значењу реализују у главном функцију прилошке одредбе.

У основи прве парадигме је прилог *вољно*, што показују неке јединице те парадигме својом творбеном осномом: *добровољно, драговољно, својевољно, безвољно* и *невољно*. Сема вољности/невољности реализује се као два типа значења “својом вољом, по својој вољи/туђом вољом, по туђој вољи” и “драге воље, радо/зле воље, нерадо”. Ова значења јединице прве парадигме реализују са неједнаком примарношћу. Прилози који у творбеној основи имају прилог *вољно* реализују оба типа значења зависно од контекста, док је за прилоге типа *радо, нерадо* примаран други тип значења, а први се јавља као надређено значење. Овај први тип значења је надређено значење и прилога *силом*, његових творбених и других

синонимима, који реализују и значење “уз примену силе, принудно”. Зато јединице у редовима ове парадигме нису потпуни синоними. Употреба прилога *вољно* у наведеним значењима је ограничена. Потискују га из употребе синоними, вероватно зато што се код овог прилога секундарно развило значење и функција узвика, у војној команди. Тако је специфична употреба удаљила ову лексему из прилошког низа коме по природи припада.

Значење прилога друге парадигме представимо примерима:

1. Оне су закључиле да ју је [одећу] поп *намерно* сакрио (Јов. Б., 56). Појам о седам народа српских, по туђину *хотимице* створен, добио је реалну базу у седам... *раздељених живота* којима живимо (Ков. М., 20). Дједов рођак... *ненамјерно* је знао да на једи мог доброг дједа (Ђоп. Б., 13). Брата свога... *једаред нехотице* раних из пушке (Р. МС – МХ, Матош А. Г.). *Случајно* се догодило, да је та невина фраза... пала у малој једној паузи (Крл. М., 35).

Примери нам показују да прилози наведене парадигме у свом основном значењу реализују функцију прилошке одредбе.

Варирање значења према контексту и према позицији у реченици карактеристично је за прилог *случајно*, а ишло је у правцу десемантизације основног значења инхерентног својства и развијања значења оцене и модалног значења. Тако прилог *случајно* мења парадигму са развијањем компоненте значења “коментара”¹⁷ и јавиће нам се у групи прилога са модалним значењем, при чему ће реализовати другачије функције, функцију дела предиката (помоћна компонента) и функцију одредбе реченице, као у примерима типа: — Није нимало *случајно* што је писац тако организовао композицију своје књиге (Мил. Н., 18). Ниси *случајно* нека скитница (Сим. Љ., 48).

Значење прилога треће парадигме показаћемо примерима:

1. Ја сам се *свесно* отуђивао од другова (Тос. Д., 46). Алберт Шпер [је]... *свесно* подстицао фирера у његовом... културном враћању уназад (НИН, 33). Њено [животињско] прилагођавање остаје *несвесно* (Вуч. Р., 3). Отац је *инстинктивно* стао пред њих (Селим. М., 14). Неће ваљда бити да је Радоња Вешовић именован за... председника жирија за Његошеву награду *спонтано* (НИН, 31). Онај у бундици замишљен, одговори *махинално* (Р. САНУ, Ћосић Б.). Његов [младунчев] живот тече *аутоматски* и

¹⁷ Исп. о прилозима “додатног коментара” М. Ивић, 1978, 9.

у суштини се не разликује од живота његових предака (Вуч. Р., 3). Гина... приђе кориту, и поче *механички* да пере (Сим. Љ., 76). Стао [је] да млати око себе *наслијепо* (Р. САНУ, Куленовић С.). Тресући се у колима, Вуку Исаковићу се учини као да свет стоји, али да он пролази возећи се *бесциљно*, (Р. САНУ, Црњански М.). Бежим главом без обзира... *насумице* (Р. САНУ, Настасијевић М.). Рука *бесмислено* заокружи не знајући куда ће (Р. САНУ, Ћосић Б.). Ово што пишем не пишем *напамет* (Р. САНУ, Дедијер В.).

Прилози у свом основном значењу реализују функцију прилошке одредбе.

Прилози прве групе са значењем инхерентног својства као непосредне одредбе управних речи чине централну групу начинских прилога типичних у погледу и облика, и значења, и функције. Варирање основног значења и развијање других компоненти значења у вези је, како је показала анализа, са типом компоненти основног значења. Уколико код лексема преовлађују чулне компоненте значења, варирање значења иде до секундарних значења, контекстуално условљених, при чему прилошке лексеме обично не мењају групу, парадигму (прве три подгрупе прилога). Међутим, код лексема које садрже компоненте рационалне природе, варирање значења је честа појава и креће се у правцу апстраховања основног значења до значења оцене, степена, интензитета, модалног значења и значења општих односа, при чему прилошке лексеме обично мењају и групу (прилози последње три подгрупе). Тако ћемо неке већ помињане прилоге разматрати и уз друге групе, па ћемо на њима показивати појаве полисемије. Промену значења, како показују примери, обично прати и промена функције.

ПРИЛОЗИ СА ЗНАЧЕЊЕМ СВОЈСТВА УЧЕСНИКА РАДЊЕ И САМЕ РАДЊЕ, ОДНОСНО ДАТЕ СИТУАЦИЈЕ ИСКАЗАНЕ ПРЕДИКАТОМ

3.21.2. У другу групу посредног одређивања начина издвојили смо прилоге са општим значењем својства учесника радње и саме радња, процеса, као субјективних пратећих околности које у одређеном синтаксичком окружењу остварују своју специфичну одредбену функцију двоструке усмерености: на предикат и на неког учесника предикатске радње (субјекат, објекат, средство, спроводник, омогућивач¹⁸ и др.). То су прилози типа:

¹⁸ Појмови: *омогућивач* и *спроводник* узети су из студије М. Ивић, 1954.

тврдо, меко, крто, лепљиво, љигаво, коштуњаво, тупо, оштро, глатко, равно, безбојно, модрикасто, црно, бело, пластично, кристално, мермерасто, кречно, млечно, медено, масно, мелемно, вунасто, метално, лимено, каменито, дрвено, гвоzdено, устакљено, плесниво, оловно, танко, дебело, гломазно, ситно, крупно, дугачко, просто, сложено, опширно, сажето, лавиринтски, коритасто, копљасто, жбунасто, округло, левкасто, назубљено, испупчено, конкавно, спирално, кишимице, капимице, гомилице, јатимице, замршено, мокро, кисело, слатко, бљутаво и др.

Двострука усмереност ових прилога остварује се у семантичком садржају исказа док се на површинској структури они појављују у синтагматској вези с глаголом у функцији прилошке одредбе за начин. На формалном плану запажамо неколико различитих типова реализације оваквог одређивања прилогом. Најчешћи случај јавља се у процесу сажимања при чему се изостављају предикатове допуне чији су садржаји остварени у предикату који преузима и синтагматску везу са њиховим одредбама, па се јављају често необичне везе типа: најести се *масно* → најести се *масне* хране, теразије *метално* звекнуше → ... *металним* звуком, мотика *меко* улази у трoшну земљу → ... *меким* (благим) ударцем ..., *тврдо* га је погледала → ... *тврдим* погледом, *крто* се засмејала → ... *кртим* смехом, зурio је *устакљено* → ... *устакљеним* погледом и сл. Некада сажимања захватају веће делове исказа (синтагме, конструкције и целе реченице), што показују примери типа: — Промумла *мокро* → Промумла тако да је при томе прскао пљувачком, Гљиве приредити *накисело* → ... приредити тако да буду *накиселе*, Земља је мирисала *лековито* → ... као да је *лековита*, Продужити редове калдрме *испупчено* → ... тако да буду *испупчени*, Стамбене блокове замишљао је *назубљено* → ... тако као да су *назубљени*, Треба коња *кратко* везати → ... везати га тако да буде на *кратком* одстојању и сл.

Занимљива је и честа употреба прилога који именују облик, форму у којој се нешто јавља, па имамо примере типа: каменови *лучно* заобљени → ... заобљени у облику *лука*, *колута*сто ишаран капут → капут који је ишаран *колутовима*, стране ножа су *корита*сто издубљене → ... издубљене у облику *корита*, грах *лептира*сто цвате → ... цвате у виду *лептира* и сл.

Бројни су примери у којима до сажимања не долази, а у исказу за одредбу својства неког његовог именичког дела уместо придева употребљава се прилог у синтагматској вези с глаголом. То су ситуације у којима се својства предикативних аргумената јављају и као пратеће околности радње исказане предикатом, а која се осим прилозима, могу исказивати и дру-

гим језичким јединицама¹⁹. Неке еквивалентности прилога с придевима показаћемо примерима: — Киша *безбојно* лије → *Безбојна* киша лије, *Белкасто* се преливају таласи → Преливају се *белкасти* таласи, *Млечно* се слива врат и тело → Сливају се *млечни* врат и тело, Бела брада *вунасто* пада → ... *вунаста* бела брада, Кровови *мекано* укалупљени снегом → Кровови укалупљени *меканим* снегом и сл. Занимљиви су и чести примери еквиваленције с предлошко-падежним одредбама и допунама²⁰, типа: — Уличне плакате лепи *двојезично* → ... *на два језика*, Чај *медено* заслаћен → Чај заслаћен *медом*, Излетели су они *гомилнице* → ... *у гомилама*, Дигоше се вране *јатомице* → ... *у јатоима* и сл.

За осветљавање лексичке семантике и функционисања ове групе прилога важно је истаћи још неке синтаксичко-семантичке аспекте. Предметна својства која се исказују прилозима повезују се с глаголском радњом углавном на два начина: као пратећа својства релевантна и за начин остваривања глаголске радње (Киша *безбојно* лије, *Млечно* се свија врат и тело), или као својства настала у резултату вршења радње (орати *кривудаво*, *кружно* исећи, узлетати *јатомице*). У првом случају прилог примарно одређује неки предикатов аргумент, а импликација о начину јавља се секундарно и реализује се као пратећа околност. У другом случају прилог с подједнаком примарношћу одређује и предикат и неки његов аргумент исказујући и начин вршења радње и својство настало у резултату вршења радње. Први случај је компликованији и прилози су у оваквим позицијама замењиви придевима, док је у другом случају веза прилога с глаголом обичнија, а прилози су замењиви конструкцијом “на начин”, конструкцијама са “тако” и “као”, или предлошко-падежним синтагмама, у којима се може јавити истокорени придев, као у примерима типа: — Прећу *жуто* обојити → ... *у жуто* боју, колачићи *накисело* печени → ... од *накиселог* теста, *меко* кухано јаје → јаје кухано тако да буде *меко*, Извесне сорте јабука расту *кривудаво* → ... расту тако да су *кривудава*, Масно се светлело иверје → ... као да је *масно*.

Према својству које именују прилоге ове групе поделили смо у шест подгрупа.

3.21.2.1. У прву подгрупу сврстали смо прилоге са интегралном семом облика, форме, изгледа, као својства учесника радње и саме радње исказане предикатом. Облик, форма и изглед јављају се у резултату вршења радње, а приписују се као стално или привремено својство неком од учесника радње квалификујући и саму радњу. Прилози се јављају обично

¹⁹ О еквивалентности прилога и других јединица исп. М. Ивић, 1979, 10 — 17; И. Грицкат, 1961, 76 — 80; З. Дероси, 1971, 26 — 32; М. Пети, 1979, 149 — 158; в. т. 2. 10.

²⁰ Исп. М. Ивић, 1954, 134 — 146; Т. Батистић, 1972, 160 — 165.

као еквиваленти предлошко-падежних облика (инструментала и локатива²¹), или као еквиваленти конструкција “у виду, у облику оног појма који је у основи прилога” и “тако да буде оног својства што га означава појам у основи прилога”.

Према диференцијалним семама прилоге ове подгрупе представимо у две парадигме:

I са семом облика, форме: *кишимице, капимице, гомилице, јатимице, спирално, лепезасто, лезкасто, мехурасто, колутасто, коритасто, лучно, лоптасто, листаство, лактасто, лавиринтски, копчаство, мрежасто, жбунасто, лончасто, лептирасто, дугуљасто, коцкасто, округло, конкавно* и др.,

II са семом изгледа: *унакрст, накриж, испупчено, назубљено, кривудаво, завојито, глатко, равно, замршено, пенасто, набухло, шаролико, гиздаво, накићено, китњасто, богато* и др.

Њихова значења и функције илустроваћемо примерима:

1. [Пахуље] би се до земље чешће *кишимице* иситниле (Р. САНУ, Божић М.). Вране с кровова дигеше се *јатомице* (Р. САНУ, Лалић М.). *Унакрст* бачено оружје неће допустити Накићу да узмакне (Аралица И., 46). Продужише све редове калдрме овако *испупчено* (Р. САНУ, Миодраговић Ј.). Стамбене блокове замишљао је *назубљено* (Р. САНУ, Република). [Мухе] виде ... *шестокутно*, а можда и *коцкасто* (Р. САНУ, Мажурањих Ф.). Одавде угљени слој ... *коритаство* тоне у знатну дубину (Р. САНУ, Дело). Рани гра јаче и *жбунастије* расте (Р. САНУ, Радић Ђ.). Тамне власи падаху *замршено* и *коврцасто* по лицу (Р. САНУ, Ђипико И.).

2. Држао се нарочито *гиздаво* (Р. САНУ, Колар С.). Сви су они јако одударали од ове наше *шаролико* одевене масе (Андрић И., 14). Земља је мирисала *љековито* (Р. САНУ, Горан И. К.).

3. Уздужни зидови [спроводних судова су] *спирално, прстенасто* или *мрежасто* задебљали (Стан. С., 27). Плодови су јој *мехурасто* надувени (Р. САНУ, Урбан С. и Домац Р.). Метне новац ... у дубоки цеп ... *колутаство* ишарана капута (Р. САНУ, Крањчевић С.). Роговље [јелена] је *лоптасто* проширено (Р. САНУ, Финк Н.). Главно је... да нам читав писани састав личи на низ карика *ланчасто* повезаних (Р. САНУ, Живковић

²¹ Исп. Исто.

Д.). *Глатко* учешљана коса тако је пристајала ... тому лици
(Р. САНУ, Ковачић А.).

Примери нам показују да се прилози описиване подгрупе у свом основном значењу јављају у функцији прилошке одредбе, функцији обавезне детерминације и функцији допуне. Нарочито се често повезују са глаголским придевима (трпним и радним), при чему њихова функција зависи од степена лексикализованости ових глаголских облика. Уколико се они јављају као глаголски облици, прилошке лексеме имају функцију прилошке одредбе (*унакрст* бачено оружје, зраци *лепезасто* раздвојени, *накриж* везан отвор), а уколико се јављају као придеви, прилози уз њих врше функцију допуне (прилике *копљасто* издужене, *конкавно* брушена стакла, зидови *мрежасто* задебљали). Функција обавезне детерминације такође припада допунском типу односа у синтагматској вези прилога са глаголима непотпуног значења.

Ређи су случајеви реализације секундарних значења, као што је значење мере, количине и функција модификације, типа: — Почео да позајима и у готову, најпре мало, а касније... и *округлије*, Узмимо 2000 *округло*...

3.21.2.2. Прилози друге подгрупе имају интегралну сему изгледа, форме, састава у смислу величине, количине, обима и садржаја, која се реализује као стално или привремено својство неког од учесника радње, или као својство настало у резултату вршења радње. Своју функцију и ови прилози реализују у двострукој усмерености: на предикат и на неки његов аргумент експлициран или неексплициран. Прилози ове подгрупе су еквиваленти неких конструкција, падежних и предлошко-падежних облика, који у саставу имају придев који је у основи одговарајућег прилога. У неким примерима веза прилога са предикатом само је формална, док у дубинској структури исказа прилог одређује неки предикатов аргумент, који најчешће није формално реализован. Такве везе су необичне, што показују примери типа: *крупно* писати, *дебело* кашљати, *дугачко* падати.

Према диференцијалним семама прилоге ове подгрупе представимо у две парадигме:

I са семом изгледа у погледу величине: *кратко*, *накратко*, *дуго* (*дугачко*), *надугачко*, *крупно*, *накрупно*, *ситно*, *наситно*, *танко*, *мршаво*, *дебело*, *гломазно*, *напола*, *надвоје* и др.,

II са семом форме, састава у погледу обима, садржаја: *опширно*, *концизно*, *језгровито*, *исцрпно*, *подробно*, *детално*, *просто*, *напросто*, *упрошћено*, *елементарно*, *сложено*, *комплицовано* и др.

Њихова значења и функције представимо примерима:

1. Деца беху чиста, умивена, *кратко* ошишана (Р. САНУ, Веселиновић Ј.). Помажу деци, да крха *наситно* гранчице (Р. САНУ, Нушић Б.). Хлеб мора бити од *крупно* млевеног пшеничног брашна (Р. САНУ, Збирка закона). Ствари треба гледати *накрупно* (Р. САНУ, Јанковић Р.). Коса јој... пада *дугачко* низ рамена (Р. САНУ, Гласник Земаљског музеја). Таман страх плази по њему *гломазно* и лепљиво (Р. САНУ, Симић Н.). Треба да је [плут] грађен што *једноставније* (Р. САНУ, Марковић Ј.). Ни једно друго тело у природи ни изблиза није тако *сложено* као жива бића (Станк. С., 10). Ту се срећемо с појмом југославистике... о њему [сам] *подробно* и *опширно* говорио (Брозовић Д., Језик, 50). Требало је књижевни материјал... изнети што *лапидарније* и *концизније* (Р. САНУ, XX век).

Прилози описиване подгрупе у свом основном значењу реализују углавном функцију прилошке одредбе двоструке усмерености.

Прилоге прве парадигме чине основни прилози типа: *кратко, дугачко, ситно, крупно, танко, дебело* и њихови творбени еквиваленти: *накратко, укратко, надугачко, наситно, накрупно, потанко, подебело*. Ови други поред значења својства које се тиче величине реализују и нијансу значења умањеног степена својства. Парадигма је заснована на односима степеноване антонимије, па имамо парове антонима типа: *кратко* — *дуго* (*дугачко*), *ситно* — *крупно, мршаво (танко)* — *дебело*. Пошто прилози ове парадигме по свом основном значењу садрже и компоненте семе квантитета (величине, количине), често реализују и значење степена, интензитета и функцију модификације, па имамо примере типа: *танко* храњен свет, изјаве се *дебело* штампају, *крупно* лагати/погрешити и сл. Као код неких количинских прилога и код ових се јављају примери употребе прилога у функцији одредбе именице, па имамо синтагматске спојеве типа: продавци *наситно*, работа *накрупно* и примере модификације бројних израза: два метра *дуго* (*дугачко*). Прилог *гломазно* јавља се као непотпуни синоним прилога *крупно*, јер осим основног значења величине реализује и додатну нијансу значења неспретности, несклада и стилски је обојен. Прилози *накратко* и *укратко* могу се јавити у функцији речце повезујући делове исказа или исказа међусобно, па имамо пример типа: — *Накратко*, с муштеријама се ванредно умео опходити.

За прилоге друге парадигме карактеристичан је однос синонимије, однос антонимије и привативни однос. Синонимијски однос имају лексеме реда: *просто, једноставно, упрошћено, елементарно* и лексеме *сложено* и *компликовано*. Као антиномијски парови јављају се лексеме

просто – *сложено* и њихови значењски еквиваленти. Као антоними функционишу и прилози *сажето* – *опширно* јер изражавају опозицију која се тиче обима у изношењу садржаја. Истом реду само са додатним нијансама значења припадају прилози: *исцрпно*, *подробно*, *језгровито* и *детално*, јер исказују и пуни степен остварености садржаја и исцрпност у изношењу садржаја, па се као маркирани чланови реда јављају у опозицији према немаркираним прилозима: *сажето* и *опширно* – привативна опозиција.

3.21.2.3. У трећу подгрупу издвајамо прилоге са градивним придевима у основи, чије се значење својства остварује чулним утисцима о сличности појаве која се одређује са појмом мотивирајуће речи у основи. То су прилози типа:

пластично, оловно, магнетски, кристално, мермерасто, медено, кречно, млечно, масно, мелемно, вунасто, метално, лимено, камено, гвоздено, устакљено, плесниво и др.

Сличност се успоставља по утиску, на основу ближих или даљих асоцијација, па се јављају необичне везе прилога са управним речима, карактеристичне за фигуративно изражавање и за преносно значење. Ређи су примери употребе непреносног значења и у њима прилози задржавају придевско значење порекла, материје, као у примерима типа: – Ништа је неће у бригу бацити, *масно* ће се најести, Пио је чај, *медено* заслађен, Има дрезге која *плесниво* мирише. Да ли ће се ови прилози јављати као еквиваленти предлошко-падежних облика зависи пре свега од значења глагола²², а иначе се јављају као еквиваленти поредбених конструкција.

Прилози са значењем својства именованог појма у основи најчешће реализују функцију прилошке одредбе двоструке усмерености: на предикат и на неки његов аргумент, с тим што је одређивање предиката секундарно и јавља се као пратећа околност.

Навешћемо примере за њихова значења и за њихове функције:

1. Савијали [су се зглобови] тихо и *млијечно* (Р. САНУ, Крлежа М.). Предавач [се] опет клања, *медено* се смијеши (Р. САНУ, Симић Н.). Виче Кукољ храпаво, *масно* и полупијано (Р. САНУ, Крлежа М.). Овакве ријечи... падају *мелемно* на нашу израђену националну душу (Р. САНУ, Митриновић Д.). Његове очи... су опако, *метално* светлוצале (Р. САНУ, Степановић К.). Зурно је *устакљено* у напаст пред собом (Ђоп. Б., 40).

²² О еквивалентности прилога с локативом в. Т. Батистић, 1972, 160, 161.

2. Често изгледа цела површина сунца *мермерасто* (Р. САНУ, Маринковић В.). Андрићева поређења... делују изванредно *пластично* (Мил. Н., 22).

3. Хитао је ходницима ћутљив, *кречно* блед (Р. САНУ, Ћосић Б.). Буду најпре [жене] *млечно* насмејане и широке у бочковима, па их одједном пресече нешто преко средине (Р. САНУ, Настасијевић М.). Поглед... испод *оловно* сањивих капака као угашен (Михиз, 2).

Прилози у свом основном значењу реализују функцију прилошке одредбе, функцију обавезне детерминације и функцију допуне. У многим примерима веза прилога с предикатом остварује се само на формалном плану исказа, а у дубинској структури прилог одређује неки његов аргумент експлициран или неексплициран, као у примерима типа: — Зглобови се *млечно* савијају → ... *млечни* зглобови, Човек *масно* испљуне → ... *мастан* испљувак, Зурио је *устакљено* → ... *устакљеним* погледом, у којима се прилози јављају као еквиваленти истокорених придева.

Варирање значења можемо илустровати секундарним значењима неких прилога. Тако прилог *масно* реализује значење степена, интензитета и функцију модификације, као у примерима типа: — И даље се баве старом работом од које *масно* зарађују, Нетко је Ткача *масно* преварио.

3.21.2.4. Прилози са заједничком семом тврдоће као својства учесника радње и саме радње чине подгрупу типа:

тврдо, крто, коштуњаво, меко, мекано, љигаво, лепљиво и др.

На формалном плану исказа ови прилози се јављају у синтагматској вези с предикатом, а на семантичком плану они одређују неки његов аргумент експлициран или неексплициран, при чему се јављају као еквиваленти придева. На стилском плану ове необичне везе прилога с глаголима обично чине фигуре са нарочитим стилским ефектима.

Навешћемо и примере за њихова значења:

1. Руше се... *тврдо* грађене богомоље (Марков М., 29). Не тражимо ми дугачких предика... *коштуњаво* изражених (Р. САНУ, Милићевић М.Ђ.). Смрзнут снијег искрио се и *крто* шкрипао (Р. САНУ, Ћосић Б.). Некако се *крто* засмеја (Р. САНУ, Живојиновић В.). Слат из њих [гроздова] потече *лепљиво* (Р. САНУ, Настасијевић М.). Мотика *меко*... улази у трошну земљу (Р. САНУ, Савковић М.). Прогутао [је] хладно *меко* кухано јаје (Р.

САНУ, Крањчевић С.). То игличаво несношљиво сипљење... ти се *љигаво* залијепи за потиљак (Р. САНУ, Кикић Х.).

Прилози у свом основном значењу реализују функцију прилошке одредбе двоструке усмерености.

Синонимијски ред са заједничким значењем тврдоће чине лексеме: *тврдо*, *крто* и *коштуњаво*. Они нису потпуни синоними, јер прилози *крто* и *коштуњаво* имају додатно значење посебног квалитета тврдоће, па се према прилогу *тврдо* налазе у привативном односу. Исти привативни однос карактерише и уређеност лексема другог реда са немаркираном доминантном лексемом *меко* и свим другим маркираним лексемама: *ровито*, *течно*, *љигаво*, *лепљиво*. Ове друге реализује и додатно значење посебног квалитета мекоће. Доминантне лексеме оба реда *меко* и *тврдо* јављају се у односу степеноване антонимије.

3.21.2.5. Пету подгрупу чине прилози са интегралном семом укуса и мириса, која се реализује као својство неког од учесника радње и саме радње. То су лексеме типа:

слатко, *горко*, *бљутаво*, *кисело*, *накисело*, *љуто*, *мирисно*, *безмирисно* и др.

Прилози са семом укуса углавном се употребљавају у фигуративном значењу, па реализују различите компоненте значења. Најчешће је то значење осећања (расположења), па је за основне лексеме: *слатко*, *горко*, *љуто*, *бљутаво* и *кисело* нормалнија и чешћа употреба у овом значењу. Чак и прилог *љуто* често реализује значење расположења иако се за то значење употребљава његов пароним *љутито*.

Примерима ћемо илустровати непреносно значење и функције прилога ове подгрупе:

1. Све је одисало *горко* на увеле георгине (Р. САНУ, Ћосић Б.). Угаљ у пећи букти...! Заудара *кисело* (Р. САНУ, Ђоновић Ј.). *Бљутаво* миришу [наше специфичне прилике] по тамјану (Р. САНУ, Горан И. К.). Могле [би се гљиве] приредити *накисело* (Р. САНУ, Јонке Љ.). На стол [се] носе колачићи *накисело* печени на масти (Р. САНУ, Марковац М.). Оно нешто... пљушти нечујно и *безмирисно* с неба (Р. САНУ, Петровић В.).

3. Шљива се пјени и ври, *кисело* опојан воњ лијепи се за носнице (Р. САНУ, Симић Н.).

Прилози у свом основном значењу реализују функцију прилошке одредбе двоструке усмерености и функцију допуне. Прилог *љуто* реализује

и значење степена, интензитета и функцију модификације, па имамо примере типа: — Зима притисла *људо*, Жица *људо* почела да пори.

Лексема са заједничком семом укуса су у односу који карактерише низове комплементарне, у којима опозиције између јединица нису изражене ни степенасто ни бинарно (као код антонимије), него су јединице инкомпатибилне, али комплементарно попуњавају низ са општом семом.

3.21.2.6. Ограничена је и подгрупа прилога са заједничком семом боје, која се као својство реализује у току вршења радње чиме се квалификује неко од учесника радње и сама радња. То су прилози типа:

љубичасто, модро, црно, жуто, бело, беличasto, зелено, нажуто, црвено и др.

Овај низ лексема попуњавају јединице са значењем читавог спектра боја, а у њиховој основи су придеви са истим значењем. Осим основних лексема остварују се и њихови творбени еквиваленти: *модричasto, црвенчasto, зеленчasto, белчasto, нажуто* и сл., са нијансом умањеног степена својства. Везе с глаголима су необичне и често се заснивају на фигуративној употреби. Нарочито су стилски ефектни примери у којима је веза прилога с глаголом само формална, а у суштини прилог одређује неког од учесника радње, па се прилози јављају као еквиваленти придева. Тако имамо примере типа: — *Белчasto* се преливају таласи → *Белчasti* таласи... *Бело* се шире руке → ... *беле* руке, Киша *безбојно* лије → *Безбојна* киша... У примерима непреносног значења прилози се јављају као еквиваленти падежних именичко-придевских синтагми, па су могуће трансформације типа: *црвено* нахукнути образи → образи нахукнути *црвеном* бојом, Може се пређа *жуто* обојити → ... у *жуто* боју и сл.

Илустроваћемо њихова значења примерима:

1. *Жуто* и мирно горела је свећа (Р. САНУ, Ћосић Б.). *Белчasto* се преливају таласи (Р. САНУ, Станић М.). Силна тропска врућина... мора да је *бијело* и страховито бјеснила долином (Р. САНУ, Косор Ј.). *Бело* ти шире се руке (Р. САНУ, Спиридоновић Ј.). Кипи у њему... гледа [ме] тако *зелено* (Р. САНУ, Крлежа М.). Од зиме *црвено* нахукнути изгледаху њени образи (Р. САНУ, Тресец В.). Она је живјела у *модро* офарбаној кућици (Р. САНУ, Ћопић Б.). Зраке сунца [су]... пахуласте избочине облака... нахукнуле *љубичasto* (Р. САНУ, Калес В.). Киша *безбојно* лије (Р. САНУ, Хрватско коло).

У свом основном значењу прилози реализују функцију прилошке одредбе двоструке усмерености. Секундарно значење стања, функцију дела префиката — лексичко језгро и функцију обавезне детерминације реализује

прилог *црно*, па имамо примере типа: — *Црно им је и жалосно, Живи црње од пса.*

Лексеме ове подгрупе уређене су односом комплементарности.

Група прилога са интегралном семом својства у свом основном значењу одређује учеснике радње, а на различите начине и саму радњу, остварујући на формалном плану исказа функцију прилошке одредбе двоструке усмерености. Различити синтаксичко-семантички фактори омогућили су овакво функционисање прилога које описујемо, од којих ћемо истаћи три: а) семантички — компатибилност значењских компоненти истокорених придева и једне групе глагола са значењем “остављања утиска”, “деловања на чула”, “деловања уопште”; б) синтаксички — разна сажимања која настају у процесу организације исказа; в) стилски — развијање фигуративних значења, што се јавља као нарочита потреба неких стилова (белетристичког нпр.). Многи прилози реализују само фигуративна значења (*оловно, млечно, мелемно, челично* и сл.), а за неке прилоге су оваква значења уобичајенија и чешћа (*слатко, кисело, горко* и сл.). Сва три ова фактора условила су проширивање обима појмовног значења начина и уношење у семантичку структуру начинских прилога и оних компонента које карактеришу структуру придевских значења. Зато су у примерима могуће везе типа: *китњасто/крупно/замршено* писати, *крупно* говорити/мислити, *танко/слатко* певати, *мокро* заплакати/промумлати, *крто* одговарати/погледати/засмејати се, *тврдо* веровати/надати се/решити/гледати/заспати, *безбојно* лити/изражавати се, *мутно* звиждукати, *зелено* гледати, *млечно* се савијати/сливати се и сл.

ПРИЛОЗИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ОСЕЋАЊА (РАСПОЛОЖЕЊА) И СТАЊА
КАО СВОЈСТВА УЧЕСНИКА РАДЊЕ И САМЕ РАДЊЕ, ОДНОСНО
СИТУАЦИЈЕ ИСКАЗАНЕ ПРЕДИКАТОМ

3.22.3. У семантичко-синтаксичку категорију пратећих околности спадају и прилози са интегралном семом осећања (расположења) и стања, која се реализује као својство неког од учесника радње. На формалном плану исказа прилози ове групе остварују синтагматску везу с глаголима углавном у функцији прилошке одредбе двоструке усмерености. Особеност одредбене функције и позиције о којима је реч већ је примећена и описивана у српскохрватској језичкој науци и то не само у вези с прилозима, него и у вези са свим јединицама које се јављају у овој позицији. То су, поред прилога, углавном придеви, падежни и предлошко-падежни облици и глаголски прилози. Најпре је указано на ову реченичну позицију као на посебан тип другостепеног члана — додатка. Код М. Стевановића²³

²³ В. М. Стевановић П, 1974, 54 — 56.

то је *атрибутско-прилошка одредба (привремени атрибут)*, а код З. Дероси²⁴ иста појава описивана је као *предикатни атрибут*. За оба аутора функција тог реченичног члана атрибутивне природе (коју углавном врше придеви) блиска је прилошкој функцији, јер он истовремено одређује и именицу и глагол. Међутим, оба аутора запажају да се замена придева прилогом у већини случајева не може извршити, а да се не промени смисао реченице. То је разумљиво ако се има у виду основно значење једне и друге врсте речи и различита природа одредбених садржаја — атрибутивног као предметног својства исказаног придевом и прилошког као одређеног својства неког својства. З. Дероси у даљој анализи долази до значајног закључка: "Тврдња да се придјев не може замијенити прилогом начина ... не значи да предикатни атрибут с адвербном службом нема никакве везе. Његова је веза с адвербном службом у томе што он казује једну *околност* вршења глаголске радње, али та околност има нешто другачији карактер од оног у прилошке ознаке начина".²⁵ Другачији карактер реченичног члана који исказује *околност* у односу на атрибут и на прилошку одредбу, како је речено, не проистиче само из различите природе јединица којим се исказује, него из семантичко-синтаксичке специфичности самог односа који му је у основи. Са синтаксичког аспекта то показује и М. Пети²⁶ називајући га *предикатним приширком* и дајући му статус главног, с предикатом координираног члана, који, за разлику од адверба, не исказује начин него "описује стање" у којем се субјект налази у време вршења радње²⁷. Међутим, да неке пратеће околности могу бити исказане и прилозима за начин показује М. Ивић²⁸ у семантичком приступу овом проблему "да се као исказиве прилогом прихвате само оне са радњом напоредне ситуације чије постојање доприноси формирању утиска о начину на који се радња врши"²⁹. Ми смо већ о неким непосредним ситуацијама као субјективним пратећим околностима говорили у вези с прилозима претходне групе, а анализом прилога ове групе показаћемо још неке напоредне ситуације које, осим прилозима, могу бити исказане придевима, глаголским прилозима и падежним облицима³⁰.

Групу чине прилози типа:

узбуђено, жалосно, радосно, тужно, весело, обрадовано, задовољно, усхићено, разочарано, љутито, бесно, нервозно, срдито,

²⁴ В. З. Дероси, 1971/72, 26 – 32.

²⁵ Исто, 28 – 29.

²⁶ В. М. Пети, 1979.

²⁷ Исп. исто, 154.

²⁸ В. М. Ивић, 1979, 10 – 17.

²⁹ Исто, 10.

³⁰ О еквивалентности прилога са другим јединицама исп. исто, 11.

гневно, кивно, раздражљиво, набусито, надурено, драго, мило, немило, жао, мрзно, жудно, сетно, пријатно, непријатно, блажено, стидно, угодно, нелагодно, неугодно, задовољно, разнежено, посрамљено, заносно, меланхолично, забринуто, замишљено, мамурно, уморно, мртво, беспомоћно, изгубљено, очајно, клонуло, ламно, здраво, беживотно, пијано, маторо, дремљиво, жедно, гладно, сито, љуто, кисело, горко, слатко, ведро и др.

Основно значење прилога ове групе подразумева таква својства која се могу приписивати углавном човеку и животињама, али у језичкој реализацији она се приписују и неживим учесницима радње, па и апстрактним појмовима. Оваква употреба прилога с преносним значењем има стилске вредности, а заснива се на асоцијацији по сличности на основу утиска, деловања на чула, па су зато могући примери типа: — Постава је стајала старцу *невесело*, Светиљке *апатично* стоје, Храст је *бесно* раширио круну, Лелујају се *сањиво* кандила, Старе се кућерине *мамурно* пушиле.

Двострука усмереност одредбе исказане прилогом у позицији уз предикат испољава се у подједнаком одређивању и предиката и неког његовог аргумента чиме се доприноси утисак о начину вршења радње. Осим начина неки прилози исказују и значење узрока, што се види из одговарајућих трансформа³¹.

Према диференцијалним семама прилоге описиване групе представимо у три подгрупе.

3.22.3.1. У прву и најбројнију подгрупу сврстали смо прилоге са заједничком семом осећања (расположења). Представићемо их у две парадигме:

I са позитивним осећањима: *весело, радосно, пријатно, слатко, драго, мило, задовољно, жудно, убуђено, усхићено, угодно, разнежено, заносно, страсно, угодно* и др.,

II са негативним осећањима: *тужно, жалосно, горко, кивно, љутито, страшиво, гневно, бесно, жао, мрзно, стидно, стидљиво, забринуто, раздражљиво, меланхолично, апатично, мрзовољно, уверђено, зловолно, разочарано, нелагодно* и др.

Показаћемо примерима њихова значења и њихове функције:

1. Старац га погледа *љутито* (Р. САНУ, Колар С.). Они *љуто* псују војску (Р. САНУ, Ћосић Д.). Дјед *најеђено* пухну

³¹ Исп. М. Ивић, 1979, 8 – 10.

(Ђоп. Б., 47). *Срдито* се усправио судац (Мар. Р., 100). Ако се у кући нађе мало рибе и кромпира ... тај свет седа, *задовољно*, да вечера (Црњ. М., 20). Старији Кофино Оскар, стајао је *ведро* (Р. САНУ, Максимовић Д.). Гледа у њу *усхићено* (Јов. Б., 78). Врати се *нервозно* и *смркнуто* (Бож. С., 36). *Посрамљено* и *увећено* ... кренуо [сам] према својој соби (Сел. С., 30). Ја [сам] *весело* каскао (Ђоп. Б., 38). Сутрадан се *немило* изненадио (Аралица И., 39).

2. Осећао се *стидно* након тога (Селим. М., 27).

3. Није ми баш *весело* при души (Р. САНУ, Јагић В.). Дође жени *горко* (Р. САНУ, Конфино Ж.). *Жалије* му снахин вјенац било / него главу свог сина Андрије (Р. САНУ, Његош П. П.). Није му *мрзно* што су дошли (Р. САНУ, Сијарић Ђ.). То ми је особито *мило* (Мар. Р., 100). Било га је *мучно* погледати (Јов. Б., 57). Било ми је тако *вољко* и *лагодно* (Р. САНУ, Назор В.).

Примери показују да прилози ове подгрупе у свом основном значењу реализују функцију прилошке одредбе двоструке усмерености, функцију обавезне детерминације и функцију дела предиката — лексичко језгро. Ови прилози по заједничкој семи одговарају неким значењским групама глагола. То су интенционални глаголи осећања, стање, вољности чије значење се, као и значење прилога, тиче менталног плана. Прилози допуњавају ове глаголе именујући осећање, стање, (функција обавезне детерминације). На формалном плану исказа глагол може да изостане, а прилог се везује за други предикат сложене реченичне структуре (функција прилошке одредбе), или се сам јавља у позицији предиката са помоћним глаголом (функција дела предиката). Материјал нам показује неуједначено понашање прилога у погледу функција које реализују. За прилоге типа: *мило, драго, жао, лагодно, нелагодно, угодно, неугодно, пријатно, непријатно, мрзно, мучно, стидно, страшиво* и др. карактеристична је функција дела предиката, док је за остале карактеристичнија функција прилошке одредбе. Већина њих је у овој функцији потврђена у наведеним примерима, али имамо и примере у којима се и први тип прилога јавља у функцији прилошке одредбе: — Сунце некако *милије* сија, Трговчева нећака ослања се *драго* на њега и сл. Једино се прилог *жао*³² јавља само у функцији дела предиката.

Парадигме ове подгрупе су адверзативно постављене према опозицији позитивно/негативно значење, па је однос између лексема парадигме

³² Прилог *жао*, за разлику од истокореног прилога *жалосно*, особен је и по облику, нема одговарајућег придевског еквивалента, а може да се јави и у функцији именице (Село му је *жао* учинило).

тима одређен. Тако се прилози јављају у односу допунске антонимије, па имамо парове типа: *весело — тужно, радосно — жалосно, лагодно — nelaгодно, пријатно — непријатно, мило (драго) — жао, задовољно — незадовољно, угодно — неугодно* и сл. Односи синонимије карактеришу ове редове лексема: *гневно, бесно, раздражљиво, љутито, помамно, срдито, бесомучно; радосно, весело, раздрагано, задовољно; пријатно, блажено, лагодно, угодно; тужно, жалосно, жао; меланхолично, апатично, мрзовољно, зловољно* и сл.

Прилози: *љито, горко, слатко* и *кисело* по свом основном непреносном значењу припадају групи прилога са значењем својства, али смо и код ове групе истакли њихову обичнију фигуративну употребу у значењу осећања (расположења) (исп. т. 3.21.2.5.). Прилог *љито* у овом значењу углавном замењује пароним *љутито* иако га није сасвим потиснуо. На преносном значењу прилога *љито* развило се и његово секундарно значење степена, интензитета.

3.22.3.2. У другу невелику подгрупу сврстали смо прилоге са заједничком семом физиолошких осећања, типа:

гладно, сито, жедно, крвожедно.

Ови прилози у функцији прилошке одредбе двоструке усмерености имплицирају и узрок вршења радње, што ће показати и примери:

1. Долохов ... *жедно* загризе снега (Р. САНУ, Глушчевић О. и Глишић М.). *Гладно* броји сваки залогај трговца (Р. САНУ, Кикић Х.). [Говеда] *гладно* мучу (Р. САНУ, Батушић С.). Посилни [је] ... зевао и *крвожедно* хватао муве (Р. САНУ, Нушић Б.). Кад су се накрали и кад им се *сито* подригује, онда задовољно гунђају валцере (Крл. М., 21).

3.22.3.3. Трећој подгрупи припадају прилози са интегралном семом психо-физичког стања, која се реализује као својство подједнако усмерено и на предикат и на неки његов аргумент. Стање у коме се налази неко од учесника радње непосредно се одражава и на начин њеног вршења, тако да су прилози ове подгрупе по непосредној повезаности с глаголском радњом слични прилозима инхерентног својства. Зато су и могући примери типа: — Он с њим *маторо* разговара, у којима прилог одређује само глаголску радњу.

Према томе да ли прилози именују психичко или физичко, физиолошко стање јединице подгрупе представимо у две парадигме:

I са значењем психичког стања: *конфузно, замишљено, забезекнуто, занесено, забринуто, одсутно, унезверено, изгубљено, равнодушно, спокојно, смирено, узбуђено, узменирено, убеуђено, напето, опуштено, очајно* и др.,

II са значењем физичког, физиолошког стања: *здрavo, старо, младо, маторо, пијано, мамурно, уморно, дремљиво, сањиво, поспано, мртво, живо, бежivotно, малаксало, клонуло, ломно, немоћно, промрзло, беспомоћно* и др.

Примери:

1. *Зрело* и истовремено *младо* њишући се у бедрима Симка донесе каву (Р. САНУ, Ћосић Д.). *Мртво* паде безброј / љупких шарених глава (Р. САНУ, Максимовић Д.). *Уморно, мртво* преврће се на другу страну да заспи (Р. САНУ, Станковић Б.). *Бежivotно* опуштам руке низ тело (Р. САНУ, Миндеровић Ч.). *Промрзло, клонуло, газило* се по овом путу (Р. САНУ, Бићаљи М. О.). Владислава устаде ... протеже се *ломно* (Р. САНУ, Петровић В.). Поп *немоћно* диже једну руку (Јов.Б., 41). Лелујају се *сањиво* зањихана кандила и *заспало* врви народ (Р. САНУ, Виловић Ђ.). Клара се ... *мамурно* вуцарала по кући (Р. САНУ, Цар М.).

3. Лице му је било *пијано* озбиљно (Р. МС, Петровић В.).

5. Фала Богу! ... сви су наши *здрavo* (Р. САНУ, Зубан Л.).

Примери нам показују да прилози ове подгрупе у свом основном значењу најчешће реализују функцију прилошке одредбе двоструке усмерености, а ређе функцију допуне и функцију дела предиката. Међутим, при варирању значења које иде до значења оцене, значења степена, интензитета, значења стања у природи и поредбеног значења прилози чешће реализују и последње две наведене функције и функцију модификације. Тако имамо примере типа: — Ноћу није *здрavo* спавати међу биљкама, На тавану је било *мртво* и мрачно, На колодвору је било врло *живо*; Минути миле *очајно* полако, Она је *живо* осећала и сл. Прилози *здрavo* и *живо* употребљавају се и у функцији узвика у поздравима, у изражавању жеља, сами или у обртима. У неким случајевима прилози са подредбеним значењем се обликом диференцирају од еквивалентних прилога стања, па се јављају као њихови пароними. Значење стања реализују прилози: *маторо, старо, младо, мртво*, а према њима се јављају поредбени прилози: *старачки, младалачки, мртвачки*.

Парадигме прилога описиване подгрупе уређене су односима синонимије и односима степеноване антонимије. Тако нам се јављају ови

синонимијски редови: *конфузно, занесено, изгубљено, замишљено, одсутно; равнодушно, спокојно, смирено, опуштено; узбуђено, узнемирено, унезверено; уморно, мртво, бeживотно, малаксало, изнемогло, клонуло, ломно; заспало, поспано, дремљиво, сањиво*. Као антоними јављају се парови: *живо — мртво, младо — старо, спокојно — узнемирено, узбуђено — смирено, опуштено — напето* и др.

Прилози групе са значењем осећања (расположења) и стања исказују пратеће околности субјективне природе што се на семантичком плану исказа испољава у двострукој усмерености прилошке одредбе: на радњу и на неког од учесника радње с подједнаком примарношћу, за разлику од прилога претходне групе са значењем својства, код којих је исказивање партећих околности такође субјективне природе али је одређивање учесника радње код њих примарно, а одређивање саме радње, њеног начина, секундарно.

ПРИЛОЗИ СА ЗНАЧЕЊЕМ СТАЊА ПОЈАВА У ПРИРОДИ И СРЕДИНИ

3.23.4. Прилоге са општом семом стања појава у природи и средини издвајамо у посебну групу која је са претходним двома групама слична по природи својства које именује. Међутим, стања која су у основи ове групе прилога настају у резултату збивања неког процеса и реализују се обично као привремена својства. Она чувају и елементе процесуалности, било да се као статична било као привремена својства приписују појавама у природи и средини. Тако ова својства садрже елементе предметности и процесуалности, што се испољава у осонестости семантичке структуре прилога ове групе и њиховог синтаксичког функционисања. Процесуалне компоненте у њиховом значењу испољавају се на синтаксичком плану, па прилози о којима је реч, као и глаголи, реализују најчешће функцију дела предиката — његово лексичко језгро, било да се јављају као еквиваленти истокорених безличних глагола: *топло : отопљавати, хладно : захлађивати, светло : светлети, тамно : тамнети* и сл., било да се јављају без глаголских еквивалената: *сунчано, ветровито, прохладно, загушљиво, магловито, кишовито, бурно, пусто, свежје* и др. Још неко особености синтаксичког функционисања и семантичке структуре показаћемо у даљој анализи.

У групу прилога са значењем стања појава у природи и средини спадају прилози типа:

топло, врело, вруће, млако, хладно, прохладно, мразно, мрзло, језиво, ледено, студено, мрачно, тамно, светло, тмурно,

мркло, магловито, облачно, ветровито, кишовито, клизаво, суво (сухо), влажно, загушљиво, тескобно, тесно, чисто, прљаво, мемљиво, запарно, пусто, неудобно, видно, видљиво, невидљиво, приметно, не приметно, изразито, истакнуто, маркантно, опипљиво, осетно, неосетно, уочљиво, јасно, бистро, јарко, мутно, упадљиво, очигледно, глуво, чујно и др.

Семантички ова група прилога ограничена је на одређен број појава, на климатске (временске), атмосферске и друге физичке појаве у природи и средини, као и на субјективни рационални или чулни доживљај тих појава.

Према томе које појаве означавају прилоге ове групе поделили смо у три подгрупе.

3.23.4.1. Прву подгрупу чине прилози са интегралном семом стања појава у природи према климатским и другим атмосферским приликама. Представимо их у три парадигме:

I са значењем временских прилика: *ведро, сунчано, облачно, кишно, влажно, суво, магловито, ветровито, олујно, мрачно, клизаво* и др.,

II са значењем температурних прилика: *топло, претопло, врело, вруће, млако, хладно, прохладно, студено, ледено* и др.,

III са значењем светлосних прилика: *мрачно, тамно, тмурно, мутно, мркло, суморно, светло, видно, сјајно, блиставо, јарко* и др.

Навешћемо њихова значења примерима:

5. Очи ковача ... било *облачно* или *ведро*, виде ужарене котаче (Аралица И., 10). С почетка бејаше *сушно, мразовито* (Р. САНУ, Видовдан). Неима мраза, када је *магловито* или *облачно* (Р. САНУ, Шулук Б.). Већ [је] било *видно* (Р. САНУ, Чолаковић Р.). *Видно* је, видиш колика је мјесечина (Сим.Љ., 83). Све је бивало *тамније*, све *мрачније* све *мрклије* (Р. САНУ, Винавер С.). Дан је сунчан, али је *хладно* и *клизаво* (Р. САНУ, Редактор). Веома је *топло* и *светло* (Сим. Љ., 62). Кад падне ноћ ... бива *прохладно* (Р. МС, Марковић М.).

Примери нам показују да прилози у свом основном значењу реализују функцију дела предиката — његово лексичко језгро и то у једном типу безличних реченица. Ова доследност у погледу функције и типа реченице проистиче из елемената процесуалности у значењу прилога ове подгрупе,

који им обезбеђују позицију главног реченичког члана — предиката. Од природе значења јединица у предикату, као што се зна, зависи организација исказа и дистрибуција других реченичких чланова. А природа значења неких прилога је таква да ове јединице ни по лексичкој ни по синтаксичкој валентности не траже обавезне допуне, него своје основно значење могу реализовати без додатних реченичних чланова. Тако прилози у исказу типа: — *Ветровито је, Облачно је* за реализовање основног значења стања појава у природи не захтевају друге јединице као допуне, јер сами искази подразумевају контекстуалну одређеност “сада и овде” у односу на говорну ситуацију. Међутим, у двосмисленим примерима типа: — *Хладно је, Топло је, Загушљиво је* прилози овог типа могу означавати и стање појава у средини и субјективно доживљавање тих појава, па је увођење других чланова у реченичну структуру потребно, а за дату ситуацију и обавезно.

За прилоге ове подгрупе карактеристично је варирање значења од секундарних значења до развијања полисемичних структура, у оквиру којих реализују и неке друге функције. Ретки су примери да прилози у свом основном значењу реализују и функцију прилошке одредбе, као у случају типа: — Лагашно ... све то *мрзлије* плази [јој] мраз по немоћном тијелу (Р. САНУ, Драженовић Ј.). Скоро све лексеме у одређеном окружењу реализују и значење стања појава у средини и субјективни доживљај тих појава, па се јављају примери типа: — Је’л ти *ледено* гдје спаваш? (Р. САНУ, Ћопић Б.). *Хладно* ми је и језиво (Р. САНУ, Настасијевић М.). У кухињи је постало *вруће* (Р. САНУ, Република). У соби је било *мрачно*, Мени је *мрачно* пред очима и сл. Као што се види, нове компоненте значења условиле су и посебан тип организације исказа са прилогом као лексичким језгром предиката и субјектом у дативу и/или обавезним локализатором места, или времена. Функција прилога остаје непромењена. Неки прилози показују ограниченост у погледу реализације другачијих значења. То су углавном прилози прве парадигме са значењем временских прилика.

Фигуративна употреба и преносно значење који се остварују преко поређења на основу изгледа, деловања на чула условила је развијање других значења: поредбеног значења, при чему прилози реализују функцију прилошке одредбе или допуне, па имамо примере типа: — *Врело* миришу спржене траве, Њега по свом тијелу подилази *мразно*, Коло над нама *лахорно* подухује; С обе стране су се шириле *ледено* мирне њиве, У грлу му ... крештава туга ... *мразно* охлађена коначно замукла. У неким случајевима поредбено значење се реализује и посебним обликом истокорене лексеме, па имамо парониме типа: *маглено* : *магловито*, у вези с којим нас и речничка обрада (Р. САНУ) упозорава да се ради о односу посебног типа. Као основно значење прилога *маглено* истиче се његово поредбено

значење “као магла, слично магли”, а оно се показује примером: — Имао је *маглено* сиве очи. За прилог *магловито* као прво и основно значење истиче се значење “са маглом (о времену, временским приликама)”, а као друго, секундарно значење оно, синонимично са прилогом *маглено*, поредбено значење. Фигуративна употреба омогућила је, код прилога ове подгрупе, реализацију и других значења (значење осећања и стања, значење својства, значење степена, интензитета) и различитих функција (функцију прилошке одредбе, функцију модификације). Тако имамо примере типа: — *Хладно* је климнуо главом, *Завирио* је *студено* доктор у лице, *Рађао* се дан *тмурно* и невољно, *Што* ти снујеш тако *мрачно*, *Врело* их је волео тај ђуљиви створ. Полисемију лексема ове подгрупе илустроваћемо и напоменом о вишезначности прилога: *сјајно*, *блиставо*, *јарко* и *видно*. Прва три реализују и значење инхерентног својства (исп. т. 3.20.1.2.), а сви заједно и значење чулних утисака, па ћемо их разматрати и у окриву ове подгрупе прилога. За подгрупу коју описујемо најрепрезентативнији су прилози прве парадигме са значењем временских прилика јер у непреносном значењу не реализују друге компоненте значења. Јединице друге и треће парадигме реализују и потенцијалне компоненте значења стања појава у средини и/или субјективни доживљај тих појава. Реализација другачијих значења код прилога истакнутих парадигми не условљава никакве промене на функционалном плану (прилози и са новим компонентама значења реализују само функцију лексичког језгра предиката), али условљава промене на плану исказа регулишући тип безличних реченица. Тако ћемо прилоге прве парадигме налазити само у једнокомпонентним безличним реченицама (са локализаторима места и времена, или без њих), док ће нам се прилози друге и треће парадигме, зависно од значења, јављати и у једнокомпонентним и у двокомпонентним безличним реченицама.

Парадигматске односе међу јединицама карактерише однос инкомпатибилности, који се код јединица друге и треће парадигме реализује као степенасто уређена скала, у којој се између парова у скали јављају односи степеноване антонимије. Прилози друге парадигме са значењем температурних прилика могу се представити у скали са јединицама поређаним по степену својства: *врело*, *врुће*, *претопло*, *топло*, *мако*, *прохладно*, *хладно*, *студено*, *ледено*, а антонимијске парове чине јединице подједнако удаљене од “средине” скале: *врело* — *ледено*, *врुће* — *студено*, *топло* — *хладно*, *мако* — *прохладно*. Јединице треће парадигме са значењем светлосних прилика чине скалу типа: *мркло*, *мрачно*, *тамно*, *тмурно*, *мутно*, *суморно*, *светло*, *сјајно*, *блиставо*, са антонимима: *мркло* — *блиставо*, *сјајно* — *мрачно*, *светло* — *тамно*.

3.23.4.2. У другу подгрупу прилога са интегралном семом стања по-

јава у средини спадају лексеме типа:

запарно, загушљиво, спарно, свеже, тескобно, тесно, комотно, мемљиво, удобно, неудобно, чисто, прљаво, пусто, блатњаво, прашњаво, опасно, неповољно и др.

Неки прилози ове подгрупе осим примарне семе стања реализују и додатне компоненте субјективног доживљаја тог стања, што не условљава промену њихове функције, него промене у организацији безличне реченице, у којој се осим предиката са прилогом као лексичким језгром обавезно јавља и други члан реченице: субјекат у дативу или неком другом падежу и/или обавезни локализатор места. Сема субјективног доживљаја стања у вези је са семом утиска и са семом деловања на чула, деловања уопште, семама преко којих су многи денотати ушли у круг појаве које се именују прилозима (исп. т. 2.10.). Тако да су неки садржаји, који из придевске семантике нису могли ући у прилошку преко фигуративног значења као пратеће околности, ушли као субјективни доживљај стања, па су се међу начинским прилозима нашли и ови типа: *прљаво, прашњаво, блатњаво, чисто*, иако не реализују значење инхерентног својства, нити значење пратећих околности. По реализовању компоненте субјективног доживљаја стања подгрупи коју описујемо могу се прикључити, како смо видели, и неки прилози друге и треће парадигме претходне подгрупе.

Основно значење ове подгрупе прилога показаћемо примерима:

5. Под шаторима је врућина, *запарно* и *загушљиво* (Р. САНУ, Радовановић М. М.). У соби је било *запарно* (Р. САНУ, Бенешкић Ј.). У густом хладу ... било је *загушљиво* (Р. САНУ, Јакшић М.). Било је у соби *спарно* и *мемљиво* (Р. САНУ, Ђоковић Б.). Данас је *чисто*, јуче је била хајка (Р. МС, Поповић Ј.). У торовима остаде *пусто* и мир (Р. МС, Ђоровић С.). У самом Мадриду ономад [је] ... било веома *критично* (Р. САНУ, Јединство). Што су ... дубље залазили у воћњак, то је око њих постојало тише и *безљудније* (Р. САНУ, Радовић К.).

Прилози у свом основном значењу реализују функцију лексичког језгра предиката у једнокомпонентним безличним реченицама.

И прилози ове подгрупе на семантичком плану функционишу углавном као полисемичне лексеме. Рашчлањивање значења одвија се у правцу реализовања конкретних својстава: значење стања, расположења (*Без људи је тескобно, У грлу му постаде тесно*); значење својства (*Обријати се/обући се чисто, Држати чисто* (просторију, кућу), *Говорити чисто* српски, *Говорити/разумети чисто*), или у правцу апстроховања значења,

десемантизације, при чему се прилог јавља у функцији речце као модификатор реченице или њених делова истичући, наглашавајући оно што се њима исказује (25 килограма *чисто*, Она се клања *чисто* снисходљиво, *Чисто* ме срамота што вас не угостих).

Јединице подгрупе уређене су односима синонимије и антонимије. Синонимијске редове чине прилози: *запарно, спарно, загушљиво; прљаво, блатњаво, прашњаво*, а антонимијске парове прилози: *чисто — прљаво, свеже — спарно, комотно — тескобно, удобно — неудобно* и сл.

3.23.4.3. Трећу подгрупу чине прилози са интегралном семом чулних утисака о појавама и збивањима. Утиске о стању, појави или процесу прилози именују или према типу утиска (*видно, чујно, приметно, осетно*), или према чулима којима се неки утисак прима (*очигледно, очевидно, наочиглед, наочице, наушице, наоко, опипљиво*), или према степену јачине самог утиска (*јасно, бистро, тамно, мутно, јарко, осетно, неосетно, приметно, неприметно, истакнуто, изразито*). Семантичку структуру подгрупе чине семе које се диференцирају према типу чулних утисака и према интензитету утисака. На основу њих прилоге ове подгрупе представимо у три парадигме:

I са значењем визуелних утисака: *видно, видљиво, невидљиво, наоко, наочиглед, очевидно, наочице* и др.,

II са значењем аудитивних утисака: *чујно, акустично, звучно, слушно, наушице, глуво (глухо)* и др.,

III са значењем интензитета утисака: *осетно, неосетно, приметно, неприметно, уочљиво, упадљиво, истакнуто, изразито, опипљиво, јасно, бистро, сјајно, мутно* и др.

Наведимо примере за њихова значења и функције:

1. Поче дисати теже и *чујно* (Р. МС. Секулић И.). Не стаје тијела његова *наочице* (Р. САНУ, Кушар М.). Ни птица не може *невидљено* да уђе у Прерово (Р. МС — МХ, Ћосић Д.). *Невидљиво* струји од њега љубав (Р. САНУ, Лесковар Ј.). Разигран пламичак дједове ватре ... се *неосјетно* преселио у мој сан (Ђоп.Б., 32). Златно и сребрно посуђе [је] ... намештала ... како би *истакнутије* стајало (Р. САНУ, Станковић Б.).

3. Језик уметничког израза мора деловати и муњевито и *слушно* (Р. МС, Секулић И.). Потпуних синонима нема ... Која се [реч] *наочице* чини да би могла бити замијењена другом, не може јој бити замјена *наушице* (Р. САНУ, Шимић С.).

4. Дан је за даном ... *осетно* краћи (Р. МС, Сремац С.). Лијеви оружник ... држи се *наглашено* мирно (Р. САНУ, Калеб В.). Прешао [је] у ... *видљиво* заосталу Србију (Сел.С., 42). Зацрвенео [се] ... једва *приметно* али уочљиво (Селим. М., 41). Три су [биљке] биле *изразито* ситне (Р. САНУ, Деановић М. и Јернеј Ј.). Коњ боље чује, а птица *бистрије* од нас види (Р. САНУ, Мажуранић Ф.). Опажају се и људи, али *неодређено, мутно* (Р. САНУ, Чиплиновић Б.).

5. Ту су се могли састајати а да то није могло бити *наочито* (Р. САНУ, Ђалски К. Ш.). Сјетио се како је *глухо* било кад је он силазио низ Малићку (Р. САНУ, Кикић Х.).

6. *Очито* [је] блиједио ради очеве неприлике (Р. МС, Ђипико И.). Народ зајагори ... *очито* задовољан исходом ... представе (Р. МС, Чиплиновић Б.). *Очевидно* да ово није пут да се позна и оцени песник (Р. МС, Недић Љ.).

Као што показују примери прилози у свом основном значењу реализују различите функције. То је функција прилошке одредбе, функција допуне, функција модификације, функција дела предиката и функција одредбе реченице. Функцију модификације реализују углавном прилози треће парадигме, јер они поред семе утиска реализују и компоненте семе степена, интензитета. Сема утиска уопште садржи и компоненте значења субјективне оцене о појавама, што се испољава на синтаксичком плану у функцији одредбе реченице, која ове јединице приближава граматичким речима — речцама.

За јединице у парадигмама су карактеристични односи синонимије.

ПРИЛОЗИ СА ЗНАЧЕЊЕМ СВИХ ДРУГИХ СПОЉАШЊИХ ОКОЛНОСТИ КОЈЕ ДОПРИНОСЕ УТИСКУ О НАЧИНУ ВРШЕЊА РАДЊЕ, ТРАЈАЊА ПРОЦЕСА

3.24.5. Пету групу прилога чине све оне лексеме са заједничком семом пратећих околности као интегралном семом лексичко-семантичке групе, за разлику од категоријалне семе пратећих околности која се јавља као надређена сема целог разреда у који, осим прилога ове групе, спадају и прилози претходне три групе са својим посебним интегралним семама (в. т. 3.14.). Својство исказано прилозима са интегралном семом пратећих околности другачије је од својства сродних прилошких група, што показују и њихове интегралне семе: сема својства, сема осећања (расположења) и стања и сема стања појава у природи. Код сродних прилошких група то је својство неког од учесника радње које као стално или привремено прати остваривање глаголске радње одређујући и начин њеног вршења.

То могу да буду и својства настала у резултату вршења радње, па се у оба случаја прилози јављају као одредбе двоструке усмерености: на предикат и на неки његов аргумент. Прилози са семом пратећих околности именују *околност* која прати остваривање радње, процеса, а која се може тицати и неког од учесника радње. На синтаксичком плану они одређују или допуњавају само предикат, док истовремено одређивање неког од предикатових аргумената изостаје. И они као и прилози претходне три групе имају еквиваленте у другим језичким јединицама: падежним облицима, глаголским прилозима и конструкцијама. Од падежних облика то је углавном инструментал спроводничког типа са одредбом, при чему се прилошка лексема изводи према одредби (*голоруко* → *голим рукама*, *оберучке* → *обема рукама*), или инструментал без одредбе (*сечимице* → *сечивом*, *оштром страном нечега*, *кундачки* → *кундаком* и сл.)³³; локатив (*договорно* → *по договору*, *обавезно* → *по обавези*, по дужности, по устаљеној навици)³⁴; генитив (*безизменце* → *без смењивања*, *наслепо* → *без гледања*, *насуво* → *без воде*, *влаге* и сл.). Затим се као еквиваленти јављају и глаголски прилог садашњи (*држимике* → *држећи*, *придржавајући*, *незауштављиво* → *не зауставајући се*, *непресушно* → *не пресушујући*) и конструкције (*млатимике* → *замахујући* као кад се неко/нешто *млати*, *упропањ* (нагнати коња) → ... тако да се *пропиње*, *наглавице/нарепице* → *с главом/с репом* у неком правцу, *ширимике/дуљимике* → *окрећући по ширини/по дужини* и сл.).

Групу прилога са значењем пратећих околности чине лексеме типа:

оберучке, шакачки, петопрсто, мимички, голоруко, кракато, сечимице, кундачки, држимике, пустимике, млатимике (млатачке), главачке, наглавачке, назатке, натрашке, поребарке, налећке, налећнице, налећушке, леђно, прсно, нарепице, лежећке, наузнак, двоношке, упропањ, дуљимике, ширимике, пљоштимике, јашећке (јашећки), кркаче, подруку, косимике, гологлавке (гологлавце), непомично, непокретно, искривљено, беспослички, доконо, запослено, радно, узгред, успут, мимогред, гредом, договорно, безизменце, експериментално, хипотетично, маргинално, организовано, бесплатно, бадава, јевтино (јефтино), бабадава, хонорарно, ђутуре, заузврат, мирно, безбедно, безопасно, насигурно, отворено, јавно, слободно, голо, испотаје, тајанствено, мистериозно, неопажено, крадом, кришом, мучке, мучки, потајно, невидом, нетрагом, испреварке, илегално, легално, анонимно, непресушно, незауштављиво, насуво, наживо и др.

³³ Исп. М. Ивић, 1954, 236 – 246.

³⁴ Исп. Т. Батистић, 1972, 160 – 169.

Као што се види, већина прилога ове групе је морфолошки и творбено особена. У њиховој основи су именице, предлошко-падежне синтагме и глаголски облици, а изводе се посебним суфиксима: *-це/-ице*, *-ке*. Пратеће околности могу се тицати најразличитијих ситуационих момената који прате остваривања глаголске радње а нису њена инхерентна својства, а могу се тицати и неког од учесника радње, или се оне реализују као услови у којима/под којима се радња врши.

Према битним семантичким и синтаксичким карактеристикама прилоге ове групе приказаћемо и три подгрупе.

3.24.5.1. У прву подгрупу издвојили смо прилоге који као омогућивачи или спроводници допуњавају глаголску радњу, а обично се јављају као еквиваленти инструментала, локатива и генитива. Представићемо их у две парадигме:

I са значењем физичких, материјалних појмова: *оберучке*, *шакачки*, *петопрсто*, *голоруко*, *мимички*, *кракато*, *сечимице*, *кундачки*, *главачке*, *назатке*, *натрашке*, *поробарке*, *налећке*, *леђно*, *прсно*, *нарепице*, *наузнак*, *деоношке*, *упропањ*, *дуљимице*, *ширимице*, *пљоштимице*, *кркаче*, *подруку*, *косимице*, *гологлавке* (*гологлавце*)³⁵ и др.,

II са значењем апстрактних појмова: *договорно*, *безизменце*, *поименце*, *безимено*, *обавезно*, *некажњено*, *експериментално*, *хипотетично*, *писмено*, *маригинално* и др.

У основи ових прилога обично су именице, а тип допуњавања зависи од тога да ли именице означавају физичке, материјалне предмете, или апстрактне појмове. У првом случају прилог се непосредно везује за предикат, па је тип везе прилога с управном речи јасан и лако је установити његову функцију, док је у другом случају ова веза посредна, а садржај прилога је често сложен (алтернира са конструкцијама или са исказима), па је овај тип везе теже установити и теже је утврдити функцију прилога.

Показаћемо примерима значења прилога ове подгрупе:

3. Ђорђе, мегданција ... *објеручке* скопао копље и проба-да змаја огњевита (Ђоп. Б., 43). Остаћу без прста ... Ни руку пријатељу више нећу моћи ... да пружим ... Ни да пишем, ни да клешем, ни да милујем *петопрсто* (Јос.-Виш. М., 115). Добри глумци ... *мимички* ... изразе и прошлост и садашњост (Р. САНУ, Давичо О.). Истреса тај слинце, *шакачки* (Јос.-Виш. М.,

³⁵ О прилогу *гологлавке* (*гологлавце*) в. М. Ивић, 1979, 15 – 16.

121). Борба поче *кундачки* (Р. САНУ, Веселиновић Ј.). Ми ... смо *пупчано* везани за потребе ... становништва којем се обраћамо (СД, 13). Ко се насмеје, *наглавачке* излетеће напоље (Р. САНУ, Настасијевић М.). Наредио је да пијане гурају, *главачке*, у бурад воде (Р. САНУ, Црњански М.). Одступао је *натрашке* (Аралица И., 38). Медвјед ... насрне *деоношке* на ловца (Р. САНУ, Туркаљ З.). Овај Ђорђе мегданција ... је коња *упропањ* нагнао (Ђоп.Б., 43). Настојали су угурати бакалара у сандук ... најприје *наглавице*, па *нарепице* ... па *ширимице*, па *дуљимице* (Р. САНУ, Крешић С.). Магда и Милица иду *подруку* (Јов. Б., 43). Пливам све стилове, *прсно*, *леђно*, краул, батерфлај (Сим. Љ., 56). Стари сељак ... проклиње попа и кмета за сва зла која *договорно* чине људима (Р. САНУ, Богдановић М.). *Безизменце* [су] радили и копали шанчеве (Р. САНУ, Поповић С.). Решавање [задатка] треба извршити *писмено* (Радојч.М., 13). Појам је тада прихваћен *хипотетично* (Флакер, 9). Размена је тражена *поименице* (Бож. С., 36).

Примери нам показују да се прилози у свом основном значењу јављају углавном у функцији допуне. Неки од њих могу реализовати и функцију прилошке одредбе у основном или фигуративном значењу. Фигуративно значење "онако како не треба, наопако" јавља се код прилога: *натрашке*, *назатке*, *главачке*, *наглавачке*. Прилози *леђно* и *прсно* могу се јавити и у функцији одредбе глаголске именице, што показује пример типа: – Рекордер је Југославије [у пливању] на сто метара *леђно* (Р. САНУ, Политика).

Прилози прве парадигме исказују такве околности које се тичу и неког од учесника радње, а које се иначе у језику чешће исказују другим језичким јединицама – предлошко-падежним синтагмама, а ми смо већ говорили о условима у којима је могућа напоредна употреба³⁶ (в. т. 2.10.).

3.24.5.2. Другу подгрупу прилога чине лексеме код којих се значење пратећих околности реализује као напоредност две или више радњи, а прилози или именују радњу која се реализује као пратећа уз радњу исказану предикатом, или именују саму напоредност радњи као пратећу околност оне која се исказује предикатом. Прилоге ове подгрупе представимо у две парадигме:

I прилози који именују напоредну радњу: *беспослено*, *доконо*, *радно*, *запослено*, *непресушно*, *незаустављиво*, *држимице*,

³⁶ О пратећим околностима в. И. Грицкат, 1961, 76 – 80; М. Ивић, 1979, 10 – 11.

пустимице, млатимице, лежећке, јашећке, седећке, стојећке и др.,

II прилози који именују напоредност: *узгред, успут, мимогред, гредом, мимоходом* и др.

Примери:

1. Проводи тако *беспослено* дане (Р. САНУ, Пандуровић С.). Јата врабаца *запослено* слијећу и узлијећу (Р. САНУ, Калес В.) Она прича ... епски, нанизано, богато, *непресушно* у материјалу (Р. САНУ, Секулић И.). *Незауостављиво* [је] причао (Р. МС – МХ, Давичо О.). Можда би га убио, да си га могао изблиза пушком не *пустимице* него *држимице* ударити (Р. САНУ, Цепелић И.). Лазар ... замане гвозденим коцем *млатачке* и удари једног Турчина по глави (Р. САНУ, Босанска вила). Ја [сам] *гредом* у излагању дубровачке књижевности ... додиривао историју (Р. САНУ, Поповић П.). *Успут* се окренуо и млохаво запријетио руком (Аралица И., 38). *Узгред* [се] појам примјењује на сувременост седамдесетих година (Флакер, 11).

3. Јубилеј ће се обиљежити искључиво *радно* (Ослобођење, 9). Слон спава ... обично *стојећке* а ређе *лежећке* (Р. САНУ, Тодоровић Б. и Обрадовић Л.). Морају [рањеници] да се ... *лежећке* пренесу (Р. САНУ, Медовић А.).

Прилози у свом основном значењу реализују углавном функцију прилошке одредбе и функцију допуне. Они из прве парадигме обично су еквиваленти глаголских прилога.

У парадигмама се јављају односи синонимије и антонимије. Лексеме друге парадигме чине један синонимијски ред, а као синоними јављају се и лексеме: *беспослено, доконо; радно, запослено*. У антонимијским паровима имамо прилоге: *беспослено – запослено, доконо – радно*. Прилози *непресушно* и *незауостављиво* имају и додатну компоненту значења "у већој мери, много".

3.24.5.3. Трећу подгрупу чине прилози са интегралном семом услова, околности који прате остваривање радње исказане предикатом. Према типу тих услова, околности подгрупу прилога представимо у три парадигме:

I прилози са значењем услова који прате остваривање радње куповања, продавања, погађања: *бадава, забадава, јефтино (јевтино), скупо, бесплатно, дабе, ђутуре, хонорарно* и др.,

II прилози са значењем услова у смислу повољности/неповољности: *мирно, уљудно, сигурно, насигурно, опасно, безопасно, спокојно, безбедно, повољно, срећно (сретно), несрећно (несретно)* и др.,

III прилози са значењем услова у смислу отворености/скривености: *отворено, слободно, јавно, голо, потајно, испотаје, тајно, мистериозно, тајанствено, неопажено, крадом, кришом, мучки, илегално, анонимно, невидом, нетрагом* и др.

Тако имамо примере:

1. Дајте [му] времена да *мирно* и полако једе (Р. САНУ, Ђорђевић В.). Путујем *уљудно, мирно* ... кроз неки култивисани тоскански предео (НИН, 33). Чете хрватских банова више пут су залазиле у Босну, сад *сретно*, сад *несретно* по се (Р. МС – МХ, Томић Е.). Људи из Попова могу *безбедно* долазити у Дубровник (Р. САНУ, Костић К.). Загрлила ме у ходнику тако *слободно* да је мајка замало није спазила (Р. МС, Ускоковић М.). *Отворено* [је] стао на страну најцрње антикомунистичке реакције (Ђос. Д., 39). Стадоше *јавно* показивати капетана (Р. САНУ, Кршић С.). Она му је шаптала уснама ... *отворено* и *голо* (Р. САНУ, Виловић Ђ.). Мртви људи *мистериозно* нестају преко ноћи (Р. САНУ, Вучо А.). Ја сам ... *крадом* читао мудраце и пјеснике (Р. САНУ, Матош А. Г.). До њега стоји ... жандар ... један од оних што *мучки* уједају своје и туђе (Р. САНУ, Лалић М.). Сервантес изда *анонимно* један памфлет (Р. САНУ, Поповић Ђ.). Гурнуо *невидом* домаћици неку крупну пару у руку (Р. МС – МХ, Радуловић Ј.).

2. Роберт [је] ... почео говорити о својој великој љубави која се ... *несрећно* завршила (Сел. С., 28). Операција је ... испала врло *срећно* (Р. МС – МХ, Домановић Р.). Михаило [је] ... радио намало али *насигурно*, и поштено (Р. САНУ, Андрић И.). Прешао је у Србију зато да овде лакше и *безбедније* живи (Р. САНУ, Ђорђевић Т.).

3. *Јефтино* увозимо, а *скупо* извозимо (НИН, 12). Рипиду ми је *будашто* продао (Јов. Б., 15). Све сам мислио да он ту робу нама *бадава* даје (Р. САНУ, Наметак А.). Да се та помоћ угроженима што праведније расподели ... да они најсиромашнији добију куће или станове *бесплатно* (НИН, 10). Тренутно *хонорарно* обављају посао (СД, 18). Погодили су [зидари] посао *ђутуре* (Р. САНУ, Ускоковић М.).

5. Биће и теби *повољније* ако кренеш с прољећа (Р. МС,

Томић Е.). Сви Југословени у западном Бејруту су добро и *безбједно* (Ослобођење, 6). Није сад *најсигурније* овде (Р. МС — МХ, Чолаковић Р.). Голем број људи ангажиран је на изради и уништавању велике “хрпе” пара, што је *скупо* и нерационално (СД, 3).

Примери нам показују да прилози анализиране подгрупе у свом основном значењу реализује функцију прилошке одредбе, функцију обавезне детерминације, функцију допуне и функцију дела предиката. Уједначеност у погледу функције показују прилози прве парадигме који се јављају углавном у функцији допуне и прилози треће парадигме који се јављају у функцији прилошке одредбе. Прилози друге парадигме су неуједначени у погледу функције, а карактеристични су и у погледу значења. Ове, углавном полисемичне лексеме примарно реализују више значењских компоненти, па прилози: *мирно, сигурно, спокојно*, реализују и компоненту значења осећања (расположења) и стања, а заједно са прилозима *повољно, неповољно, безбедно, небезбедно, опасно, безопасно*, и компоненту значења стања појава у средини, па ови прилози припадају и наведеним групама. Међутим, занимљиво је да неки истокорени прилози са негативним значењем реализују само нека од наведених значења, па се однос антонимије јавља само у једној групи, док у другој значењској групи тај однос не функционише. Тако у групи прилога са значењем околности не функционише антонимија типа: *мирно — немирно, сигурно — несигурно, спокојно — неспокојно*, јер је за прилоге с негативним значењем обичније значење осећања (расположења), али ће зато иста антонимија функционисати у овој групи и у групи са значењем стања појава у средини, јер основни прилози с позитивним значењем примарно реализују све три наведене компоненте значења.

Обличко (морфолошко) диференцирање различитих значења показаћемо примерима паронимије између лексема *мучки* и *мучке* и лексема *срећно* и *срећом*. Лексеме *мучки* и *срећно* спадају у групу коју анализирамо, а њихови пароними припадају другим семантичким групама. Прилог *мучке* припада групи са значењем инхерентног својства, а прилог *срећом*³⁷ групи са модалним значењем. Карактеристичан је и прилог *голо*³⁸ из треће парадигме који је појмовно значење пратећих околности, иначе неисказиво прилозима, увео у прилошка значења преко фигуративне употребе (исп. пример са овим прилогом).

Рашчлањивање значења код прилога ове подгрупе креће се у правцу апстраховања до реализације апстрактних компонената оцене и модал-

³⁷ О прилозима *срећно* и *срећом* в. М. Ивић, 1978, 9 — 10; И. Грицхат, 1983, 28 — 29.

³⁸ В. о овом прилогу М. Ивић, 1979, 10 — 11.

ности типа: — *Бадава* је он све порицао, *Забадава* виси диплома у раму, Ту се сад утарабио и *сигурно* има нешто на уму. Прилог *мирно* јавља се у функцији узвика, обично у војној команди, у супротном значењу од прилога *вољно*. Односи међу лексемама у парадигмама реализују се као односи синонимије и нестепеноване антонимије, тако да нам се јављају ови синонимијски редови: *бадава, забадава, цабе, бесплатно; мирно, спокојно, безбедно, сигурно, безопасно; повољно, срећно (сретно); отворено, слободно, јавно; крадом, кришом, испотаје, мучки, мистериозно, тајанствено, неопажено, илегално, анонимно, безимено, невидом, нетрагом* и сл. Лексеме последњег рада нису потпуни синоними јер се заједничка сема скривености реализује на квалитативно различите начине. Многе од њих имају и додатна значења која су или лексичко-семантичке или стилске природе. Прилози *испотаје, мучки, испреварке* реализују и значење подмуклости, преваре, а прилози *мистериозно, тајанствено, невидом* и *нетрагом* значење мистериозности, тајанствености. Прилози *илегално, анонимно, безимено* реализују и значење прикривеног идентитета. У антонимијским паровима имамо прилоге: *отворено — кришом, јавно — тајно, јевтино — скупо, срећно — несрећно, опасно — безопасно*.

Прилози групе са семом пратећих околности реализују ово значење најчешће у функцији допуне и прилошке одредбе. Остале функције које се јављају — функција обавезне детерминације и функција дела предиката заснивају се такође на допунском односу, што значи да се прилози ове групе јављају углавном у синтагматским везама са јединицама које имају деиктичке компоненте које се на синтаксичком плану допуњавају прилозима или њиховим еквивалентима.

ПРИЛОЗИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ОЦЕНЕ

3.25.6. Анализом ове групе прилога започињемо описивање разреда прилога са значењем односа уопште чија се одредбена функција заснива на посредном типу везе са појавама које се одређују (в. т. 3.16.). Значење односа прилози ове групе реализују као субјективни став говорног лица према садржају исказа и то као став оцене. Према томе, на плану категоријалних значења ове лексичке јединице припадају категорији модалних јединица, а у семантичку структуру исказа укључују се као њена модална компонента без обзира на функцију и позицију. Ови прилози именују субјективну модалност која се остварује на релацији говорник — садржај исказа и то као однос говорника према садржају исказа у смислу оцене и емоционалног става. Сложени карактер тог односа испољава се као особеност лексичког значења ових јединица и њиховог синтаксичког функционисања. На лексичком плану особеност прилога са значењем оцене

испољава се у категоријалној природи њиховог основног, појмовног значења које се конкретизује тек у контексту. Контакт не подразумева само везу с другим језичким јединицама, него је то и ситуациони контекст са својим релевантним одредницама: учесницима ситуације, временом и местом. Тако структуру лексичког значења ових прилошких лексема чине компоненте које су се развиле у зависности од типа везе прилошких лексема са другим јединицама, од позиције прилога у исказу и од значења глагола с којим се прилози синтагматски повезују. Општа сема оцена која је у основи значења ових прилога реализује се према утврђеној скали норми које важе за одређено време и на одређеном месту па је она одређена ситуационим контекстом. Оцена се може тицати општих вредности, естетских, етичких, интелектуалних и сл. Од досад описаних прилога неким јединицама ове групе слични су по значењу прилози са интегралном семом поступка, понашања, из прве групе, јер и они уз основно значење инхерентног својства реализују и додатну компоненту значења оцене, коју у одређеном контексту могу реализовати и као примарно значење. Од осталих прилошких група најјеличнији су им прилози степена, интензитета, модални прилози и прилози са значењем општих односа. Сличност с прилозима степена, интензитета проистиче из тога што прилози обе групе именују субјективни став, а та се сличност испољава на семантичком и на синтаксичком плану. На семантичком плану сличност је евидентна у томе што се код неких прилога са значењем оцене реализују компоненте значења степена, интензитета, а на синтаксичком плану се испољава у истој функцији. Прилози и једне и друге групе у свом основном значењу реализују најчешће функцију модификације. Сличност с модалним прилозима проистиче из заједничке категоријалне семе модалности, а испољава се у развијању компоненти семе модалности код прилога оцене. Тако су прилози оцене полисемичне јединице чије се значење мора одређивати у контакту, у коме није важно само значење глагола као управних чланова синтагме, исп. Она се *лукаво* насмешила (значење инхерентног својства): Она је *лукаво* прећутала (значење оцене), него и организација и интонација исказа, као и позиција прилога у исказу. У примеру: Он је *лаковерно* прихватио њихове лажи од интонације зависи значење прилошке лексеме које може бити двојак: а) инхерентно својство: Он је прихватио њихове лажи на *лаковеран начин*, или б) оцена, коментар: Он је прихватио њихове лажи што је *лаковерно* с његове стране. Исп. и реализацију значења модалности код синонимичног прилога који се нашао у другачијој позицији у примеру: *Лакомислено* је поверовати у њене лажи и сл. Припадност прилошких јединица некој од наведених група одређују различити семантички и синтаксички параметри. Уколико у исказу ови прилози одређују саму радњу, акцију, онда они припадају групи прилога са значењем инхерентног својства и реализују функцију

прилошке одредбе. Ако се прилогом оцењује радња или начин вршења радње, онда прилози реализују значење оцене, што се може испољити у различитим функцијама зависно од типа глагола. Уз глаголе који не захтевају допуну јављају се у функцији прилошке одредбе и у функцији модификације (*непоштено зарађивати, бесрамно красти*). Уз глаголе с непотпуним значењем употреба прилога је обавезна и то у функцији обавезне детерминације (*бесрамно се понашати*). Уколико се ови прилози јављају у несинтагматском типу везе реализују модално значење и функцију дела предиката или функцију одредбе реченице (*Мудро је понекад прећутати истину, Он је мудро прећутао истину*)³⁹.

Групу прилога са значењем оцене чине лексеме типа:

добро, зло, лоше, слабо, право, неправо, криво, нормално, јадно, бедно, деликатно, мизерно, позитивно, негативно, одвратно, ваљано, успешно, ужасно, страшно, одлично, фантастично, изгледно, озбиљно, неозбиљно, славно, срамно, храбро, достојно, недостојно, хумано, поштено, непоштено, гнусно, безобразно, дрско, бестидно, лудо, сумануто, паметно, глупо, наивно, лаковерно, лакомислено, мудро, интелигентно, рационално, лепо, ружно, допадљиво, беспрекорно, раскошно, савршено, гадно, грдно и др.

Видели смо да се сема оцене реализује и као компонента емоционалног односа, позитивног или негативног, па је парадигматска уређеност лексема у подгрупама тиме одређена. Тако ћемо у подгрупама углавном имати парадигме адверзативно постављене.

Према смислу оцене прилоге ове групе представимо у четири подгрупе.

3.25.6.1. У прву подгрупу прилога издвојили смо лексеме са интегралном семом оцене општих вредности, поларизоване према супротним вредностима које се исказују и доминантним лексемама ове подгрупе, лексемама *добро – лоше, позитивно – негативно*. Подгрупу ћемо представити у две парадигме адверзативно постављене:

I са позитивним значењем: *добро, позитивно, деликатно, нормално, напредно, ваљано, одлично, солидно, колосално* и др.,

³⁹ О сложеним семантичко-синтаксичким појавама у вези с прилозима оцене и модалним прилозима в. М. Ивић, 1978, 9 – 16; И. Грицкат, 1983, 26 – 33; В. Петровић, 1986, 25 – 32. М. Ивић у наведеном раду за ове прилоге уводи термин “*прилози додатног коментара*”.

II са негативним значењем: *лоше, зло, негативно, бедно, јадно, кукавно, ненормално, назадно, рђаво, мизерно, слабо, мањкаво, страшно, ужасно* и др.

Навешћемо примере:

1. Говорио је енглески *добро* (Црњ. М., 36). Огроман број наставника ... *нормално* ради (НИН, 22). Акција је *одлично* изведена (Сим. Љ., 58). *Рђаво* сте прочитали, господине (Михиз, 1).

2. Марковић се *рђаво* осећао (Р. МС, Скерлић Ј.). Не изгледаш *лоше* (Јов. Б., 54). Они *мизерно* изгледају (Р. САНУ, Браник). *Зло* су радили (Р. САНУ, Нушић Б.). Он се *бедно* држао пред непријатељем (Р. САНУ, Редактор). Последња година ... у средњој школи дјеловала је несумњиво *позитивно* на мене (Р. МС, Козарчанин И.). Власти ће сигурно *позитивно* оцјенити његов став (Р. МС, Божић М.). Совјетску спољну политику ... оценили су [Кинези] *веома негативно* (НИН, 47).

5. Рањеницима је ишло *на боље* (Р. САНУ, Веселиновић Ј.). Болест детиња пошла је *нагоре* (Р. САНУ, Домановић Р.). У ... ноћи, пред хладњикавим неземаљским видиком ... помало је и *страшно* и тужно (Ђоп. Б., 31).

Прилози у свом основном значењу најчешће реализују функцију обавезне детерминације, функцију прилошке одредбе и функцију дела предиката (лексичко језгро). Реализација других функција углавном је у вези са променом значења.

Јединице у парадигмама ове подгрупе уређене су привативним односом. У првој парадигми то је однос немаркиране лексеме *добро* према другим маркираним лексемама. Маркираност већине лексема огледа се у конкретизацији основне семе позитивне, повољне оцене, па је нпр. нешто *позитивно, напредно* зато што се одвија у жељеном правцу, или је *нормално, ваљано* јер се одвија природно, очекивано, или је *солидно, одлично*, јер задовољава одређене пропозиције. Нијансу умањеног степена својства реализује прилог *набоље*, творбени облик у чијој је основи компаратив прилога *добро*, али не означава већи степен тог својства него умањени степен, или позитивно својство према негативном. Јавља се у ограниченом, везаном контексту са глаголима типа *ићи, обрнути (се), окренути (се), окретати (се), поћи*. Нијансу појачаног степена својства и стилску обојеност имају прилози *изврсно* и *колосално*.

У другој парадигми немаркиране лексеме *зло, лоше, рђаво* су синонимима и јављају се у опозицији према другим маркираним лексемама

парадигме. Тако неке од њих уз значење оцене исказују и значење стања: *јадно, бедно, кукавно, мизерно*, или конкретизују значење негативне оцене: *ненормално, неповољно, мањкаво*, или имају нијансу слабијег степена својства: *нагоре*. (Овај последњи прилог творбено припада истом типу као и прилог *набоље*). Лексеме *страшно* и *ужасно* осим неповољне оцене имају и значење јачег степена својства. Односи између јединица ове две парадигме регулисане су опозицијом позитивне и негативне оцене, па се јављају ови антонимијски парови: *добро – зло (лоше, рђаво), позитивно – негативно, нормално – ненормално, повољно – неповољно, напредно – назадно, набоље – нагоре* и сл.

Прилози ове групе реализују и секундарна значења, па тако имамо примере са значењем стања: – *Добро* му је као на Божић, Ми смо *добро*, *Зло* јој је кад види заклано теле, Тамо теби *лоше* бити неће (прилози реализују функцију дела предиката); значење степена, интензитета: – Мрзили су га *горе* него Турчина, Писао је да *слабо* зарађује, То *ужасно* замара, Мајчина љубав може да буде *страшно* изопачена) (прилози реализују функцију модификације); значење модалности: – *Најбоље* је шетати између дрвећа црногорице, Рекоше ми да је *добро* држати у устима истругани рен, Ако дође, *добро*, ако не дође ништа, *Најгоре* је било то да су се у Лондону била састала та два света (прилози реализују функцију дела предиката – помоћна компонента и функцију одредбе реченице).

Појаву десемантизације и функцију речце код неких прилога показују примери типа: – Хајде, *добро*, једи кромпир, *Добро*, лака ти ноћ Јакобсоне, Ако има новаца, *добро*.

Прилог *нормално*, реализује и компоненту значења општих односа, просторно значење, па ћемо га уврстити и у ову групу прилога.

3.25.6.2. У другу подгрупу сврстали смо прилоге са интегралном семом етичке оцене. Синтагматску везу с прилозима ове подгрупе реализују углавном глаголи једног значењског типа. То су глаголи са значењем “поступка, понашања” и са обавезном компонентом вредновања на основу које се повезују са прилозима оцене као са компатибилним јединицама. То вредновање се утврђује према мерилима која важе за одређену средину и одређено време (ситуациони контекст), а која се свде на позитивну или негативну оцену. Оваква поларизација прилоге описиване подгрупе раздваја у две парадигме:

I са позитивним значењем: *поштено, часно, честито, хумано, право, праведно, исправно, озбиљно, коректно, уљудно, човечно, достојно, долично, прилично, наивно, безазлено, благонаклоно, љубазно, храбро, куражно, достојанствено, славно, пристојно* и др.,

П са негативним значењем: *непоштено, нечасно, криво, лицемерно, неозбиљно, срамно, бесрамно, бестидно, нечовечно, неуљудно, неумесно, недостојно, недолучно, окрутно, сурово, обесно, строго, гнусно, безобзирно, неславно, непристојно, подло, дрско, безобразно, бездушно, немилосрдно, подмукло, свирепо, надмено* и др.

Прилозима наведене подгрупе посредно се квалификује радња оцењивањем саме радње или начина њеног вршења. Како ће оцењивање бити зависи од значења глагола као управних чланова синтагме. Навешћемо примере за прилоге описиване подгрупе:

1. Судило се Рајку Чанчаревићу, што је *неправо* напао мал чича-Драге (Р. САНУ, Комарчић Ј.). Умео је ... и да *криво* измери (Р. САНУ, Домановић Р.). Постојала је, у почетку, жеља да се та помоћ угроженима што *праведније* расподели (НИН, 10). Морао је реагирати, и то *достојно* себе (Р. САНУ, Шегедин П.). Дочека га Максим и лепо и *куражно* (Р. САНУ, Сремац С.). Погибе *беславно* тамо у Стамбулу (Р. САНУ, Шапчанин М.). [Он] ју је предусретао, *љубазно* и *поверљиво* (Р. САНУ, Руварац К.).

2. Боље да сам се овим концем око врата опасао, него што живим *поштено* (Сим. Љ., 57). Мада је то исто што и држава пролетеријата, звучи *хуманије* (Селим. М., 10). Тај се "баталјон" односи према нама *лојално* (Р. САНУ, Чолаковић Р.). Војник се понаша *пристојно* (Бож. С., 32). Бравар ... се дотле држао врло *храбро* (Мар.Р., 101).

4. Организовао сам одбрану уметничких дела која су Хитлер и Геринг *бесрамно* крали по Италији (НИН, 34). Бојовни се клерикализам разголитио *најбестидније* у том смеру (Р. САНУ, Новак В.).

5. Колико је *право*, онолико и дај (Р. МС, Чолаковић Р.). Ово моје повијање у струку ... испало [је] *неуљудно* (Сиј. Ђ., 5). Ви сматрате да је то *неумесно?* (Сим. Љ., 64). Бојати се једног човјека не би било по Сабор *најдичније* (Р. САНУ, Љубиша С. М.). Све оно што сам говорио ... о свом личном достојанству, све је то било заправо *наивно* (Р. САНУ, Крлежа М.).

Прилози у свом основном значењу реализују функцију прилошке одредбе, функцију обавезне детерминације, функцију модификације и функцију дела предиката. У несинтагматском типу везе функција и значење ових прилога одређени су позицијом у реченици. Као и код прилога претходне подгрупе, ако се прилог нађе у препозицији као део предиката, онда

он обавезно реализује функцију граматичке компоненте предиката и модално значење, па му је садржај пропозиције која улази у његов модални оквир семантички подређен, а ако се нађе у постпозицији или у тематском делу реченице, онда реализује функцију одредбе реченице и, такође, модално значење.

Прилози ове подгрупе слични су прилозима прве групе са значењем поступка, понашања, а уз неке глаголе примарно реализују и ову значењску компоненту и функцију прилошке одредбе, као у примерима типа: — Она ме *озбиљно* погледа, Она се облачи *коректно*. У семантичкој структури ових полисемичких лексема, као што смо видели, реализује се и значење модалности и функција дела предиката — граматичка компонента као и функција одредбе реченице. То показују примери типа: — *Непристојно* је да жена седећи прихвати поздрав, *Право* је да ти мени помогнеш, Он је *наивно* веровао да ће победити. Прилози *право* и *криво* реализују и значење својства и значење општих односа — просторно значење, па ћемо их разматрати и у оквиру ове последње групе прилога. Јављају нам се примери у којима неки прилози реализују и значење степена, интензитета и функцију модификације: *поштено* се находати/најести/наспавати и сл.

У парадигмама између прилога остварују се углавном синонимијски односи, па имамо ове синонимијске редове: *поштено, часно, честито, хумано, право, праведно, исправно; непоштено, нечасно, нехумано, неправедно, криво; коректно, уљудно, пристојно, човечно, умесно, прилично; некоректно, неуљудно, непристојно, нечовечно, неумесно; срамно, бесрамно, бестидно, безобразно; окрутно, сурово, грубо, обесно, строго, безобзирно; наивно, безазлено, лаковерно, лакоумно* и сл. Односи прилога између две парадигме су антонимијски, па имамо парове типа: *поштено — непоштено, часно — нечасно, хумано — нехумано, пристојно — непристојно, славно — неславно, право — криво, наивно — лукаво* и сл.

3.25.6.3. Прилози којима се исказује оцена мисаоних способности чине посебну подгрупу коју ћемо представити у две парадигме:

I са позитивним значењем: *мудро, умно, разложно, паметно, рационално, бистро, прокиљиво, оштроумно, испрено, домишљато, довитљиво, интелигентно, промишљено, разборито, луцидно* и др.,

II са негативним значењем: *нерационално, непромишљено, глупо, лудо, луцкасто, ћакнуто, шашаво, блесаво, лакоумно, безумно, лакоумно* и др.

Пошто прилози ове подгрупе реализују и компоненту значења семе поступка, понашања, ми смо их разматрали и као посебну парадигму

прилога прве групе са значењем инхерентног својства, а сада ћемо пратити реализацију значења оцене и одговарајућих функција. Примери:

1. Има у жена финих и њжних осјећаја у које се не смије лакоумно дирнути (Р. САНУ, Новак В.). Како је могао он, један одговоран државник, писати онако лакомислено (Р. САНУ, Нова Европа). Тако сам и ја могао лудо главу да дам (Р. САНУ, Дедијер В.). Нерационално се троши [порез на промет] (СД, 11).

4. Сами су криви својој невољи, зато што су безумно гору посјекли (Р. САНУ, Шулек Б.). Милан [је] и нестрпљиво и лакомислено заратио на Бугарску (Михиз, 11).

5. На плакат којим се полазници позивају на упис није било ни промишљено ни мудро ставити хрватски језик под назив страног (СД, 9). Врло је довитљиво од вас ... што сте изабрали време кад сам ишла оцу на чај (Р. САНУ, Симић Ж.). Бесмислено је тврдити да читалац поклања поверење литерарној мотивацији (Мил. Н., 12). Њима ... изгледа и непоштено а и прилично луцкасто да се од њих тражи задружни новац (Р. САНУ, Михаљић С.). Изгледало [ми је] преглуно да читаве ноћи губим с брбљивцима (Крл. М., 24).

Прилози у свом основном значењу реализују функцију прилошке одредбе, функцију модификације и функцију дела предиката. Ову последњу реализују и као лексичко језгро и као граматичку компоненту. Компоненту значења степена, интензитета реализују секундарно при чему се јављају у функцији модификације, па имамо примере типа: *безумно* љубити, *лудо* храбар и сл.

Ми смо већ установили односе синонимије и допунске антонимије код прилога ове подгрупе у оквиру прилога прве групе (исп. т. 3.20.1.4.), а овде ћемо детаљније размотрити односе лексема у парадигмама. Иако су лексеме у парадигми обједињене истим смислом позитивне или негативне оцене, оне нису потпуни синоними, па су односи међу њима регулисани опозицијом немаркираних чланова према маркираним, што се у обе парадигме испољава као привативни однос. У првој парадигми према немаркираним лексемама: *мудро*, *паметно*, *брстро*, *умно*, имамо маркиране са додатним значењем: са значењем примерености датој ситуацији: *разложно*, *рационално*, *разборито*, са значењем проницљивости, оштроумности: *проницљиво*, *оштроумно*, *виспрено*, *домишљато*, *довитљиво*; *луцидно*. У другој парадигми неутралне, немаркиране лексеме су: *лудо* и *глупо* (*глупаво*), а све друге су маркиране, јер реализују додатно значење и/или су стилски обележене. Већина маркираних лексема са нијансом додатног значења јесу творбени облици, префиксални или

суфиксални, у чијој су основи прилози или са позитивним или са негативним значењем: *нерационално, непромишљено, луцкасто, лакомислено, безумно, лакоумно*. Прилози *лакнута, шашаво, блесаво* и деривирани облик *луцкасто* стилски су обележени, а у савременом језику се употребљавају углавном као жаргонизми са позитивним значењем "неуобичајено, несвакидашње". Последњи прилог има и нијансу значења умањеног степена својства као и прилог *приглупо*. Прилози са *лако-* у првом делу сложенице реализују негативно значење: *лакоумно, лакомислено*, а по значењу олакости, лакоће у просуђивању синонимични су са прилозима: *лаковерно, наивно, безазлено* који припадају другој подгрупи ове групе прилога.

3.25.6.4. Прилози са интегралном семом естетске оцене чине подгрупу типа:

лепо, красно, дивно, бајно, беспрекорно, допадљиво, савршено, раскошно, луксузно, изврсно, колосално, ружно, грдно, гадно и др.

Илустроваћемо њихову употребу примерима:

1. [Он је одијело] *лијепо* спремио у ормар (Мар. Р., 19). Изгледала ми је као вила ... *раскошно* одевена и намирисана (Бож. С., 32). Глатко избријан, *беспрекорно* одевен ... Личи на каквог америчког фармера (Р. САНУ, Божовић Г.). Како ти *грдно* стоји та гуњина (Р. САНУ, Шобајић С.).

2. Мени [је] увијек било мило, *лијепо* се носити (Р. САНУ, Ђипико И.). Старају се да *лепо* и *допадљиво* изгледа (Р. САНУ, Вила). Видим ... *ружно* изгледа (Мар. Р., 170).

5. Вама је овде заиста *дивно* (Сим. Љ., 54). У њега [је] било *гадно* погледати (Сиј. Ђ., 12).

Прилози ове подгрупе у свом основном значењу реализују функцију прилошке одредбе, функцију обавезне детерминације и функцију дела предиката. Прилози у основном значењу реализују и функцију модификације типа: *савршено* прав, *лепо* уређен. Зависно од контекста сема оцене код ових прилога може се реализовати и као значење оцене општих вредности (На путовању је било *колосално*, Све ми цвијеће *лијепо* напредује, Груде катрана *грдно* воњају), значење степена, интензитета (Мјесец *лијепо* одскочио, Остао је *грдно* запањен) и модално значење (Било би *ружно* када бих вам рекао да сам презаузет послом, *Гадно* је жива га предавати). Прилози реализују значење и функцију речце, као у примерима

типа: — *Лепо* господине, што ниси њему заповедио, Па *лепо*, рецимо да је револуција букнула и сл.

Односи међу лексемама подгрупе регулисани су опозицијом позитивне оцене према негативној, па можемо издвојити два реда лексема. Један с позитивном оценом чине лексеме типа: *лепо, красно, дивно, угодно, беспрекорно, допадљиво, савршено, раскошно, луксузно, изврсно*, а други малобројнији лексеме: *ружно, гадно, грдно*. Први ред карактерише и привативни однос немаркиране лексеме *лепо* и других маркираних лексема. Лексема *лепо* је доминанта за цео ред, неутрална је и стилски немаркирана. Друге лексеме реда или су стилски маркиране (*красно, дивно, угодно, бајно*), или имају нијансу додатног значења: појачани степен својства (*беспрекорно, савршено, изврсно, колосално*), или конкретизују естетску оцену (*допадљиво, раскошно, луксузно*). Лексеме другог реда реализују однос синонимије.

ПРИЛОЗИ СА ЗНАЧЕЊЕМ СТЕПЕНА, ИНТЕНЗИТЕТА

3.26.7. Анализом ове групе прилога остајемо у границама разреда прилошких речи са општим значењем субјективног односа, који се реализује као субјективна оцена степена, интензитета, а често и као емоционални однос према тако одређеном степену. Семантичку структуру прилога ове групе обједињује сема степена која се развила код начинских прилога других семантичких група у процесу десемантизације у нарочитом синтаксичком окружењу (у позицији прилога уз придеве и прилоге) у оним исказима који поред комунактивних остварују и модалне циљеве. Тако и ови начински прилози, као и они из претходне групе са значењем оцене, функционишу у реченици као јединице прагматичког плана реализујући модалну компоненту њене семантичке структуре.

Ми смо већ истакли неке специфичности прилога ове групе по којима они не припадају истом рангу са осталим групама начинских прилога, а навели смо и неке разлоге због чега их ипак разматрамо на истом нивоу анализе (в. т. 3.17.), а сада ћемо се позабавити још неким општим аспектима значења и функције.

Особеност, па и комплексност семе степена, интензитета проистиче из различите природе елемената који је конституишу као посебан семантички феномен. То су елементи категорије модалности — начина и елементи категорије квантитета, који се обједињују у јединицама у одређеним синтаксичко-семантичким условима као значење оцене о степену испољености неког својства у односу на “нормални степен”, а често и као емоционални однос према тако испољеном својству. У науци о језику ова група при-

лога била је различито представљана⁴⁰. По традиционалној граматици они су најближи прилозима мере, степена који припадају поткласи количинских прилога. Међутим, они се од њих разликују поред осталог и по томе што ови чине ограничен број јединица типа: *веома, врло*, док је парадигма прилога степена, интензитета неограничена и стално се попуњава творбеним и синтаксичко-семантичким процесима од других јединица: од падежних облика, од глаголског прилога садашњег и од прилога других семантичких група. Од начинских прилога то су прилози са значењем оцене, поредбени прилози, прилози са значењем својства, прилози са значењем стања, са значењем односа и модални прилози. Од прилога мере степена као и од других квантификатора разликују се и по значењу, по емоционалној и стилској обојености. С друге стране, у основи њиховог значења је и компонента категоријалне семе квантитета, што ове јединице ипак приближава количинским прилозима и уводи их у класу квантификатора⁴¹. Квантификаторе осим лексичких јединица чине и неке граматичке категорије, а са прилозима степена, интензитета слични су облици степена поређења. Међутим, док ови задњи своје значење остварују на поређењу и то углавном у правцу јачег степена својства, дотле прилози интензитета исказују јачи или слабији степен својства по себи не поредећи га са другим својством. Тако се међу прилозима ове групе разликују јединице које реализују компоненте јачег степена својства — *интензификатори* и јединице са компонентама слабијег степена својства — *екстензификатори*. Семантичку структуру целе групе допуњавају и друге квантитативне компоненте, типа: “пуни степен”, “довољни степен”, “крајњи степен” и сл. Семантичку структуру прилога интензитета чине и компоненте категоријалне семе начина (компоненте оцене и емоционалног односа) и граматичке компоненте *упштавања, ограничавања* и *истицања*. Све ове компоненте одређују и функцију прилога степена, интензитета. Значење степена, интензитета се реализује у одређеним синтаксичким условима, али излази из оквира синтаксичке семантике и мора се представљати у лексичкој семантици прилога, било као једна од компонената код полисемичних прилошких лексема типа: *страшно, ужасно, криво*, било као основно значење код прилога типа: *поражавајуће, ужасавајуће, изненађујуће, застрашујуће*.

Прилози интензитета функционишу на граници лексичког и грама-

⁴⁰ У новијој литератури ове лексичко-граматичке јединице различито се сврставају. Код И. Стевовића то су појачајне речце, прелазне категорије, исп. И. Стевовић, 1974/75, 99 — 101, а по неким ауторима они спадају у класу градатора, исп. Solecka K. M., 1988, 65 — 67.

⁴¹ О синонимијским односима између прилога различитих поткласа в. З. Т. Корткевич, 1972, 89 — 111.

тичког система реализујући функцију модификације. Ова функција се заснива на одредбеном односу посебног типа у коме прилог само модификује значење управне речи у неком широкоаспектном смислу интензитета, квантитета. Код неких синтагматских веза однос модификације своди се на уопштавање, истицање, наглашавање, или на ограничавање садржаја управних речи. Овакав тип одредбеног односа омогућио је повезивање прилога не само са глаголима, придевима и другим прилозима, него и са именицама, заменицама (њиховим падежним облицима) и са количинским изразима. Чак ни услов семантичке компатибилности не ограничава повезивање ових прилога, тако да имамо везе типа: *страшно* леп, *ужасно* занимљив, *неподношљиво* лагодан. Значи да је сема степена, интензитета слична граматичким семама, а сами прилози у погледу функције слични су речцама и предлозима.

У групу са значењем степена, интензитета спадају прилози типа:

страшно, ужасно, страховито, застрашујуће, пресудно, рекордно, увелико, максимално, изразито, кренички, курјачки, пасји, ђаволски, лудачки, врашки, краљевски, изванредно, неодољиво, јако, добро, жестоко, колосално, интензивно, баснословно, запањујуће, изненађујуће, надљудски, надземаљски, неисказано, неизрециво, неописиво, неизмерно, претерано, сувише, еномно, бескрајно, бесконачно, безмерно, безгранично, крајње, максимално, тотално, радикално, потпуно, крцато, апсолутно, подношљиво, знатно, приближно, прилично, донекле, релативно, незадрживо, неодољиво, слабо, минимално, мизерно, јадно, поглавито, лимитативно и др.

Број лексема ове групе није ограничен и непрекидно се попуњава, што компликује поступак семантичке анализе и отежава систематизацију. Ми смо се определили за семантичке критеријуме у класификацији, а то су *степен израженог својства* и *додатне компоненте значења* (које могу бити квантитативне и модалне природе. Квантитативне компоненте узимамо као критеријуме за одређивање подгрупа, а модалне за одређивање парадигми). Прилоге групе представимо у шест подгрупа према скали степена, интензитета која се може представити као: 1) велики степен, 2) прекомерни степен, 3) пуни степен, 4) непуни степен, 5) довољни степен, 6) недовољни степен.

3.26.7.1. У прву и најбројнију подгрупу издвојили смо прилоге са интегралном семом велики степен, чије се парадигме непрекидно попуњавају из неограниченог потенцијала експресивно-стилске сфере језика разним продуктивним процесима да се надоместе експресивно избледела значења постојећих лексема. Емоционално-стилска обојеност основног

значања одваја ове прилоге од значењски блиских количинских прилога мере, степена, типа: *врло, веома*, па је замењивост могућа само у неутралним текстовима. За субјективну сферу прагматичког плана на коме функционишу ове лексичке јединице управо су битне и диференцијалне ове додатне експресивно-стилске компоненте, на основу којих прилоге анализиране подгрупе можемо представити у пет парадигми:

I прилози без додатних компоненти: *јако, интензивно, изразито, знатно, страховито, моћно, немилуце, добога, колосално, добро, рапидно, баснословно, значајно, фантастично* и др.,

II прилози са додатном компонентом оцене: *красно, лепо, дивно, анђеоски, волшебно, чаробно, божански, неодољиво, изванредно, краљевски, гадно, грдно, страшно, ужасно, ужасавајуће, поразно, поражавајуће, застрашујуће, крвнички, криво, смртно, лудачки, катастрофално, тешко, врашки, ђаволски, зверски, курјачки, пасји* и др.,

III прилози са додатном компонентом значења "неочекивани, неубичајени степен": *невероватно, зачудо, изненађујуће, неочекивано, нечувено, необично, неубичајено, чудновато, надљудски, наднаравно, надземаљски* и др.,

IV са значењем великог степена чији се крајњи степен не може сагледати, описати ни исказати: *безгранично, неограничено, безмерно, бесконачно, бескрајно, бездано, неизмерно, неодољиво, незадрживо, неподношљиво, незауштављиво, неизрециво, неисказиво, неописиво, необјашњиво, неподношљиво* и др.,

V са додатном компонентом значења крајњег степена: *крајње, максимално, непоправљиво, неповратно* и др.

Примерима ћемо показивати њихову употребу:

4. Живи од материне пензије *јако* скучено (Р. САНУ, Петровић В.). Нешто тако *колосално* глупо нису још видјели у свом животу (Р. САНУ, Јонке Љ.). Тврду пену од 8 беланаца успи у *добро* намазан калуп (Р. САНУ, Поповић К.). Како је тај човек *страховито* понижавао! (Ћос. Д., 30). Све је то *знатно* испод плана (НИН, 11). *Красно* сам се нахранио (Р. САНУ, Батушић С.). Он је *изванредно* добро научио (Р. САНУ, Гргић Б.). Дан сване *ђаволски* студен (Р. САНУ, Козарчанин И.). Он је прочитао и запамтио *невероватно* много (Р. САНУ, Јовановић С.). Свака травчица, сваки кукчић, мрав ... сви знају *запањујуће* точно свој пут (Р. САНУ, Лукић В.). *Изнанађујуће* брзим скоком скочи до

прозора (Р. САНУ, Дончевић И.). Мргуд се осјећа *наднаравно* јак (Р. САНУ, Кикић Х.). Ја те волим *безгранично* (Р. САНУ, Ускоковић М.). *Неодољиво* ме је привукао Цирих (Михиз, 3). Њене косе ... су биле опет *неисказиво* пуне живота (Р. МС – МХ, Ујевић Т.). Анализа прављена на примјеру Сплита показала је да су *максимално* искориштене те могућности (СД, 11). Те двије нације [су] *непоправљиво* конфронтиране (Брозивић Д., Језик, 52).

Прилози у свом основном значењу реализују функцију модификације, а јављају се као модификатори не само придева, прилога и глагола, него и именица – предложно-падежних синтагми (*знатно* испод плана) и количинских израза (*јаче* од пола часа).

Прилози ове подгрупе исказују јачи степен својства према “нормалном степену”, па спадају у интензификаторе. Већина наведених прилога већ је анализирана у оквиру неких других семантичких група. Прилози друге парадигме по основном значењу у највећем броју припадају прилозима оцене и поредбеним прилозима, а у савременом језику њихов број се поваћава новим лексемама насталим од глаголског прилога садашњег. Ови последњи се јављају напоредо с постојећим прилозима чија је експресивност у језику ослабила (исп. *ужасно* : *ужасавајуће*, *поразно* : *поражавајуће*, *страшно* : *заstraшујуће*). Ретки су, скоро појединачни случајеви обличког диференцирања прилога са додатним емоционалним значењем, као код прилога *страховито* : *страшно*, *заstraшујуће*. Да експресивно значење оцене не улази у семантичку структуру ових прилога показују нам случајеви повезивања прилога негативне оцене са јединицама које имају позитивно значење, па нам се јављају везе типа: *ужасно* леп, *заstraшујуће* паметан, *лудачки* расположен, *очајно* добар, чиме се постижу и значајни стилски ефекти.

Трећу парадигму чине прилози са значењем оцене, са модалним значењем, са значењем односа и прилози настали од глаголског прилога садашњег. Карактерише их група творбених облика са префиксима *не-* и *над-* који уносе додатно значење “неочекиваног, неуобичајног степена”.

Прилоге четврте парадигме чине углавном творбени облици с префиксима *не-* и *без-* настали од других прилога, мада се за неке не могу наћи одговарајући основни облици (исп. *безгранично*, *безмерно*, *бескрајно*, *бездано*, *неизмерно*).

3.26.7.2. Другу подгрупу чини ограничен број прилога са интегралном семом прекомерног степена, степена преко крајње границе која је субјективно одређена. То су прилози типа:

прекомерно, исувише, превише, сувише, премного, претерано, енормно и др.,

Илустроваћемо њихову употребу примерима:

4. Био је живот ... *исувише* леп (Бож. С., 20). Они псују *исувише* гласно (Марков М., 27). *Сувише* сам несрећна (Сим. Љ., 62). Гледам себе ... сред те младалачки ... *претерано* циничне гомиле (Сел. С., 12). Сликају на платнима често *енормно* великим (Р. САНУ, Батушић С.). Била [је] наводно *енормно* богата (Р. САНУ, Крлежа М.).

Прилози ове подгрупе као интензификатори реализују функцију модификације и то најчешће уз придеве и прилоге.

3.26.7.3. Значење степена, интензитета код прилога треће подгрупе испољава се као интегрална сема пуног степена, а јавља се код прилога типа:

потпуно, сасвим, коначно, дефинитивно, начисто, скроз, наскроз, апсолутно, обухватно, безизнимно, безизузетно, докраја, комплетно, коренито, темељито, вршком, дупке, крцато, наискап, потанко, исцрпно, свеукупно, радикално, тотално, целовито и др.

Имамо и примере:

4. Оба троугла [се] *потпуно* подударају (Радојч. М., 2). Боље је да је мало сулудаст него *посве* паметан (Р. МС, Ћоровић С.). Нитко није *апсолутно* добар ни *апсолутно* зао (Веч. И., 21). Они су скоро *комплетно* обучени у немачке униформе (Р. САНУ, Дедијер В.). Покисао сам ... готово *наскроз* (Р. САНУ, Батушић С.). [Хотел] се те ноћи, *дупке* напуни (Црњ. М., 32). То не значи да наш приступ стандардном језику захтијева *радикално* нови теоријски концепт (НИН, 32). Треба *тотално* елиминирати дуплирање организација у друштвеној надградњи (СД, 4).

И ови интензификатори реализују углавном функцију модификације, чак и у вези са заменицама (*потпуно* његова ствар). За њихово повезивање с придевима неки истраживачи истичу извесна семантичка ограничења по којима се прилози ове подгрупе везују углавном с придевима са значењем слабијег интензитета својства, типа: *низак, узак*⁴².

⁴² Исп. Е. Кржижкова, 1974, 122, 144.

Прилози: *вршком, наускап и дупке* творбено су особени (добијени су од падежних облика именица и од глаголског облика), а значење степена, интензитета остварују у везаним контекстима (*вршком/дупке* пун/натоварен/испуњен, *наускап* пити/окренути/окретати/накренути).

По значењу прилози описиване подгрупе слични су прилозима довољног степена, јер се и оцена о пуном степену заснива на субјективном поимању довољне границе према којој се пуни степен утврђује.

3.26.7.4. Значење интензитета може бити реализовано као интегрална сема непотпуног степена, што нам потврђују прилози четврте подгрупе, типа:

непотпуно, делимично, делом, донекле, ограничено, релативно, унеколико, мерљиво, скоро, готово, лимитативно, претежно, приближно, прилично, углавном и др.

Навешћемо примере:

4. Заједничка свест била [је] *непотпуно* развијена (Р. САНУ, Јовановић С.). Ћелична протоплазма је *делом* диференцирана (Вуч. Д., 21). Околина буди наслеђене склоности и *донекле* утиче на њихово формирање (И., 7). Певао [је] *углавном* солидно (СД, 6). *Готово* три хиљаде кућа на Копаонику ... мораће да се сруши (НИН, 10). Кућни огртач му је *скоро* увек био криво закопчан (Јов. Б., 57). То је цилиндрашка глупост, елеменат што сам га проучио *прилично* помно (Крл. М., 11). Даничићев живот ... протекао је ... *релативно* мирно (Р. МС, Белић А.).

Као што показују примери прилози ове подгрупе остварују функцију модификације у синтагматским спојевима са глаголима, придевима, прилозима, са именицама (жандарми *претежно* Муслимани ...), са бројним и количинским изразима (*готово* три хиљаде кућа, *приближно* половину свог чланка ...). Ово слободније повезивање са јединицама различитих врста омогућује додатна квантитативна компонента уз заједничку сему непотпуног, слабијег степена. То је компонента којом се ограничава, ублажава, умањује садржај управне речи, по којој, као и по основној семи, ови прилози иду у ред екстензификатора, или у ред *ограничивача (ограничитеља)*, како се они још у литератури називају. Значи, да се проблем интензификације исказан прилозима ове подгрупе и сличних подгрупа не може свести само на модификовање садржаја управних речи у смислу степена, него се мора разматрати много шире као појава различитих видова модификације који прате реализацију значења једини-

ца са квантитативним компонентама, било да *ограничавају, ублажавају, умањују*, било да *упштавају, појачавају, истичу* садржај управних речи.

3.26.7.5. Ограничен број прилога своје значење интензитета реализује и као значење довољног степена које је слично значењу пуног степена. То су прилози:

довољно, доста, досита

Издвајамо их у посебну подгрупу због синтаксичко-семантичких особености, које ће се показати и у примерима:

4. Милутин [је био] ... *довољно* срећан (Сел. С., 41). Ако је цртеж *довољно* тачан видећемо непосредно то што став тврди (Радојч. М., 2). То је нешто ... о чему се у Западној Немачкој ... *доста* гласно размишљало (НИН, 43). Кад се мајка *доста* наприча он јој пружи руку (Р. САНУ, Ловрак М.). *Досита* се смијао његовој тежњи да буде виђен и цијењен (Аралица И., 33).

Прилози *доста* и *довољно* су вишезначни. По свом основном значењу спадају у количинске прилоге, а значење степена, интензитета реализују у одређеним контекстима при чему остварују и значење непотпуног степена (*доста* добро/мирно и сл.), значење оцене, модално значење и функцију дела предиката (*Довољно* је казати да ја нисма ни с ким говорио, *Доста* је да се пробудим, па да вас нема), значење осећања и стања и, такође, функцију дела предиката (Свима нам је *доста*), као и значење и функцију узвика (*Доста* више тог мора и тих самостана!).

3.26.7.6. Интензитет појава може се испољити и као мали, недовољни степен, што исказују прилози шесте подгрупе типа:

мало, недовољно, једва, минимално, неодређено, нејасно, неразговетно, слабо, тешко, мизерно, лоше, јадно и др.

Примери:

4. Људи ... су ограничени, *недовољно* образовани (НИН, 29). Робертова оговарачка страст била [ми је] *мало* досадна, често изгледала *недовољно* долична (Сел. С., 25). Вјетар је ... зашумио *једва* чујно (Р. САНУ, Шегедин П.). Дућан је био *једва* шест метара дуг (Р. САНУ, Матавуљ С.). Постало јој је *мало* непријатно (Р. САНУ, Цесарец А.).

Прилог *мало* припада количинским прилозима, али у одређеним контекстима реализује и значење интензитета. Реализација оваквог значења код количинских прилога могућа је по категоријалној семи квантитета која је у основи и прилога количине и прилога степена, интензитета. Међутим, прилози степена, интензитета реализују и компоненте семе начина, због којих смо их, поред осталог, сврстали у поткласу начинских прилога. Тако се сема интензитета јавља као интегрална за неке количинске и неке начинске прилоге, на основу чега се може говорити о еквивалентности по значењу начинских и количинских прилога, а група прилога степена, интензитета је гранична парадигма преко које многи начински прилози улазе у класу квантификатора, а и неки количински прилози улазе у поткласу начинских прилога. Анализом групе прилога степена, интензитета ми смо јединице идентификовали по пореклу или као начинске или као количинске прилоге (ових првих је много више). Ограниченом броју количинских прилога који у одређеном контексту реализују значење интензитета (*доста, много, мало, довољно, врло, веома*) додајемо и количинске прилоге изведене од бројева типа: *једноструко, двоструко ... , вишеструко; двојако*, као примере еквивалентности количинских и начинских прилога.

3.26.7.7. Прилози степена, интензитета не само да отварају начинске прилоге према количинским прилозима и обрнуто, него померају границу према неким граматичким речима — речцама и предлозима, што у досадашњој анализи ове групе нисмо представили. Зато ћемо лексичко-семантичку анализу морати проширити и аспектима детаљније граматичке анализе, јер смо већ истакли да јединице ове групе функционишу на граници лексичког и граматичког система. То најбоље испољавају различити видови модификације, који се у одређеним контекстима могу свести само на *ограничавање* и *уопштавање* садржаја управних речи. Управо је овај вид модификације изостао у нашој досадашњој анализи, па ћемо сада покушати да у општим цртама представимо синтаксичко-семантичке услове у којима се реализују ова два вида модификације.

Ограничавање као вид модификације реализује се на више начина, и по томе које делове исказа модификује и по смислу самог ограничавања. Прилог као *ограничивач* може указивати на то да се глаголска рања ограничава само на глаголску допуну (*искључиво, једино, само*), или може издвајати преовлађујући појам који може бити у вези са глаголском радњом, али и не мора (*претежно, поглавито, поготову, углавном*), или исказује изузимање од уобичајеног тока ствари (*изузетно, изнимно, нарочито*), или ограничава, прецизира количински израз (*закључно, просечно, готово, округло, тачно, чисто, укупно, приближно*) и сл. Овакву модификацију прилогом посебно смо истицали и коментарисали у пре-

гледу значења подругпа прилога степена, интензитета, а сада ћемо их допунити и овим примерима:

— Право ковања новца припада *искључиво* држави (Р. САНУ, Јовановић Ђ.). Људи проводе ноћи крај ватри, мада и оне не могу да их загреју, *поготову* децу (НИН, 10). Трговао [је] *поглавито* сланином (Р. МС, Јурковић Ј.). Храна [се] ... издаје ... *изузетно* у новцу (Р. САНУ, Збирка закона). На свако [село] је *просечно* долазило око 35 домова (Р. МС, Ђорђевић В.). Виноград је носио *просјечно* шездесет ведара ... вина (Р. МС, Новаковић С.). Школска година ... траје *закључно* до 10. септембра (Р. САНУ, Збирка закона). Чинови до бригадирног ђенерала *закључно* воде се по родовима војске (Р. САНУ, Збирка закона). Узмимо 2000 *округло* (Р. МС, Дончевић И.).

Прилог као ограничивач остварује синтагматску везу са падежним облицима именица и са количинским изразима. Понекад се издвајањем, изузимањем постиже само истицање садржаја управне речи, што показују примери типа:

— *Нарочито* се много говорило о млину (Ђоп. Б., 39). Моја супруга ... сликарског дара није имала *готово* савршено никаквог (Крл. М., 18). *Поглавито* ... треба обраћати пажњу на мене (Р. МС, Поповић Б.). *Надасве* га је очаравала природна љупкост (Р. САНУ, Мусулин С.). Од све тројице дијели Кватерника ... његов *искључиво* хрватски патриотизам (Р. САНУ, Нехајев М.).

Модификацију *уопштавања* реализују начински прилози уз именичке и заменичке падежне облике, док у синтагматским везама са глаголима, прилозима и придевима реализују неку од својих уобичајених функција. Као модификатори уопштавања јављају се прилози типа: *опште, уопште (уопће), начелно, редом, изреда, редовно, безизузетно, углавном, скоро, готово, претежно, обично, уобичајено, потпуно*, што ћемо показати примерима:

— У њој [хисторији је] *безизнимно* све знаменито (Р. САНУ, Крлежа М.). Ово [су] били све *изреда* људи који су после себе оставили велика имена (Р. САНУ, Дучић Ј.). Познаје он сељака *уопће* (Р. МС, Ђипико И.). *Уопште* код католика ... не ступају у брак још болеснице (Р. МС, Ђорђевић В.). Пољопривредне организације добијају зајмове и кредите *начелно* путем својих централних организација (Р. САНУ, Збирка закона).

Дајући опште карактеристике начинских прилога у првом делу рада ми смо констатовали и хетерогеност ове поткласе јединица, као и то да ћемо међу њима имати прелазних случајева како у погледу њихове лексичке тако и у погледу њихове граматичке природе. Већина прилога степена, интензитета је таква. На основу њих и других прелазних случајева у савременом српскохрватском језику на граници начинских прилога и других врста речи може се говорити и о међуkategoriјама и њиховим јединицама, што може бити и посебна тема за изучавање. Ми их као прелазне, нетипичне случајеве разматрамо заједно са типичним начинским прилозима, јер и они испољавају опште карактеристике поткласе коју описујемо.

ПРИЛОЗИ СА МОДАЛНИМ ЗНАЧЕЊЕМ

3.27.8. Већ смо истакли у вези са прилозима претходне две групе опште синтаксичко-семантичке карактеристике прилога као посредних одредаба за изражавање субјективног става према садржају исказа, а сада ћемо те карактеристике допунити анализом прилога са модалним значењем. Своје значење ови прилози реализују као објективни став говорника о односу садржаја исказа према стварности, или као став говорника према чињеницама стварности. Овај први однос реализује се у смислу истинитости/неистинитости, могућности, нужности и уверености, а други однос се реализује у смислу прихватљивости/неприхватљивости (препоруче, чуђења), целисходности, чулних и рационалних утисака и сл. И у првом и у другом односу исказује се став говорног лица о чињеницама стварности, што чини суштину појмовног значења модалних прилога. Они су са прилозима претходне две групе, са прилозима оцене и са прилозима интензитета, као и са још неким језичким јединицама обједињени категоријалном семом модалности. За лексичке јединице са овим значењем данас у науци преовлађује назив "модалне речи", "модалне речце", или "модални прилози", било да се о њима говори као о посебној врсти речи, било да се изучавају као јединице у вези с неким другим лексичким или граматичким проблемом.⁴³ У различитим одређивањима појма "модалности" и "модалних речи" јављају се опште заједничке карактеристике ове категорије чија је суштина изражавање *односа према стварности*. Начински прилози са модалним значењем имају своје лексичке и граматичке специфичности због чега их издвајамо у посебну групу и од осталих модалних речи, а и од других начинских прилога. Од других модалних речи они се издвајају пре свега обликом, по коме су исти као начински

⁴³ Исп. Е. М. Галкина-Федорук, 1958, 266 – 300; М. Ивић, 1978, 8 – 9; Русская грамматика I, 1980, 727 – 731; П. Пипер, 1983, 53; П. А. Лекант, 1986, 55 – 60, 86 – 92.

прилози, јер су и по пореклу везани за њих. Од других начинских прилога разликују се по значењу и по функцији. Модални прилози реализују углавном несинтагматски тип везе, а њихова функција у реченици зависи од позиције. "Уколико су у препозицији, и, што је још важније, у фокусу, понашају се као предикативи, не врше одредбену функцију него им је садржај пропозиције која улази у њихов модални оквир семантички подређен ... а уколико су у постпозицији и у тематском делу реченице, понашају се као прави реченични прилози".⁴⁴ Међутим, у погледу и функције и позиције не понашају се сви модални прилози уједначено. Неки се јављају најчешће у позицији уводних или уметнутих делова исказа у функцији одредбе реченице, синтаксички независни а синтагматски не-везани, а у неким случајевима могу се јавити сами као потпуни искази (нпр. у дијалогу). Други се јављају чешће у функцији дела предиката у различитим типовима бесубјекатских реченица. Који су прилози скло-ни једној функцији, а који другој то ће показати анализа подгрупа и парадигми.

Групу са модалним значењем чине прилози типа:

вероватно, несумњиво, недвосмислено, сигурно, поуздано, обавезно, извесно, неоспорно, основано, неосновано, неминовно, неизбежно, наравно, безусловно, нужно, евентуално, неодложно, непотребно, беспредметно, недозвољено, немогуће, могуће, изводљиво, стварно, одиста, истински, привидно, практично, објективно, природно, буквално, апсурдно, парадоксално, срећом, нечувано, разумљиво, прихватљиво, неприхватљиво, карактеристично, упутно, занимљиво, интересантно, значајно, безначајно, важно, забавно, досадно, корисно, штетно, рентабилно, бескорисно, функционално, разумљиво, оправдано, разложно, недужно, заслужно, савремено, застарело, модерно, спектакуларно, смешно, трагично, колично, драматично, чудно, зачудо, обично, необично, нарочито, специјално, редовно, нередовно, устаљено, уобичајено, посебно, јединствено, лако, тешко, олако и др.

Према интегралним семама прилоге ове групе представимо у пет подгрупа:

3.27.8.1. Прву подгрупу чине прилози са интегралном семом истинитости/неистинитости, реалности/нереалности, која се реализује као оцена односа садржаја исказа према стварности. Чине је прилози типа:

⁴⁴ П. Пилер, 1983, 53.

стварно, фактички, практично, објективно, буквално, истински, уистину, одиста, доиста, збиљски, лажно, привидно и др.

Навешћемо примере њихове употребе:

6. Природни закони утврђују оно што се *стварно* дешава (Лук. Р., 19). Ако је то *стварно* написао твој отац он је учинио страшну неправду (Вос. Д., 39). Ако се ... оваква питања заобилазе онда се *фактички* пуца ћорцима (НИН, 20). Јеси ли јој ти баш *истински* рекао да си наш човек (Р. САНУ, Давичо О.). Ко ме је *збиљски* до свога здравља, тај ће доћи прије у овака мјеста (Р. САНУ, Цар М.). Онај "трећи" чинилац, који се *привидно* издиже изнад друштва ... јесте држава (Лук. Р., 49). Било је одбијања ... загарантованог личног дохотка јер се од тога више *буквално* не може преживјети (Ослобођење, 2).

Анализирана подгрупа прилога испољава доследност на функционалном плану реализујући углавном функцију одредбе реченице без обзира на позицију и интонацију у реченици. Неки од наведених прилога подгрупе јављају се у функцији и значењу речце за истицање, као у примерима типа: — О косовској иреденти се у овом чланку *практично* не говори, Прича је *стварно* сулуда и сл. Још нека лексичко-семантичка варирања јединица подгрупе показаћемо на примерима прилога *лажно*. По основном значењу овај прилог спада у групу прилога са значењем односа уопште, па је синонимичан са прилозима *нетачно* и *погрешно* из те групе, при чему реализује функцију прилошке одредбе и допуне, као у примерима типа: *лажно* сведочити, *лажно* љубазан. Значење својства и функцију прилошке одредбе двоструке усмерености показаћемо примером типа: — Сентиментална нота у приповеци звучи *лажно*.

Лексеме анализираних подгрупе уређене су у два синонимијска реда адверзативно постављена. Један чине прилози са афирмативним значењем: *стварно, фактички, практично, објективно, уистину, одиста, збиљски*, а други прилози са негативним значењем: *привидно, лажно*.

3.27.8.2. Другу подгрупу чине прилози са интегралном семом могућности, нужности која се реализује као оцена односа садржаја исказа према стварности. Њу чине прилози типа:

нужно, непобитно, неминовно, обавезно, неизбежно, неизоставно, неодложно, могуће, немогуће, изводљиво и др.

Примери:

5. Издвајање “крупнијих” новчаница [је] *неопходно* (СД, 3).

6. Сваком човјеку припада *нужно* ознака смртан. (Р. МС – МХ, Логика). Пребрзо девалвирање динара ... *необитно* подиже трошковну инфлацију (НИН, 12). Друштвене норме не изражавају оно што *неминовно* мора да се одигра (Лук. Р., 19). Кад је душа погана, тело *обавезно* мора да испашта (Марков М., 36). Кад биограф ... проучава једног писца ... он *неизбежно* улази с њиме у посебну присност (Р. МС – МХ, Грол М.).

Прилози испитиване подгрупе у свом основном значењу реализују најчешће функцију одредбе реченице, а и функцију лексичког језгра предиката.

Лексеме у подгрупи уређене су односима синонимије, па тако имамо синонимијски ред: *нужно, необитно, неопходно, неминовно, обавезно, неизбежно, неизоставно, неодложно*, а у синонимијском односу налазе се и прилози *могуће* и *изводљиво*. Целу подгрупу карактерише однос инкомпатибилности јер се разлике у значењу испољавају у различитом степену нужности, који се може представити скалом: *нужно – могуће – немогуће*.

3.27.8.3. Трећу подгрупу чине прилози са интегралном семом уверности која се реализује као већи или мањи степен уверности говорног лица у реалност садржаја исказа. То су прилози типа:

вероватно, несумњиво, сигурно, засигурно, посигурно, наравно, евентуално, недвосмислено, поуздано, неоспорно, извесно, неизвесно и др.

Навешћемо и примере:

5. *Неоспорно* је да и овде имамо посла са књижевним исказима (Мил. Н., 11). Овдје се ... догађај поново обавија маглом јер шта је даље било потпуно је *извесно* (Угр. Д., 25). *Неизвесно* је да ли ће новчанице Југословена идуће године бити пунији (СД, 3).

6. *Вероватно* и остали слично мисле (Марков М., 51). Сад је он *сигурно* Дропцу допао шака (Сим. Љ., 58). Још ни данас *посигурно* не знам какве је боје слез (Ћоп. Б., 16). *Наравно* да је учење код животиња у свом најпримитивнијем облику (Вуч. Р., 6). Нагло обарање курса динара *несумњиво* подстиче уван извоз (НИН, 12). Исход рата [се] већ *поуздано* знао (И.,

15). Програмом нису обухваћене санкције према онима који га *евентуално* не буду извршавали (Ослобођење, 6).

Прилози у свом основном значењу реализују функцију дела предиката и функцију одредбе реченице.

Ова подгрупа чини инкомпатибилни ред лексема чија се разлика у значењу испољава у различитом степену уверености, што се може представити скалом: *неизвесно* — *евентуално* — *вероватно* — *посигурно* — *извесно* — *сигурно*. Лексема *сигурно* има своје синониме: *несумњиво*, *засигурно*, *насигурно*, *наравно*, *недвосмислено*, *поуздано*, *неоспорно*.

Модалност је пре свега граматичка категорија, а јединице са модалним значењем функционишу као граматичке јединице, па многе појаве у вези с њима тичу се граматичког (синтаксичког) плана и не треба их мешати са лексичким појавама. То углавном важи и за прилоге са модалним значењем, чије су функције, како смо видели одређене пре свега позицијом у исказу, што показују и наведени примери. Утолико су модални прилози мање одређени лексичким карактеристикама, па неке лексичке појаве, иначе типичне за друге начинске прилоге, не испољавају се код модалних прилога. Тако се у неким парадигмама неутралише антонимијска опозиција између основних прилога и њихових творбених облика с негацијом типа: *вероватно* — *невероватно*, *сумњиво* — *несумњиво*, *сигурно* — *несигурно*.⁴⁵ Наведене лексеме не функционишу као антоними, него као јединице различитих група и подгрупа. Прилози *невероватно* и *сумњиво* припадају подгрупи ове групе прилога са значењем неверице, сумње, а прилог *несигурно* припада првој групи са значењем инхерентног својства.

Значење модалних прилога анализиране три подгрупе реализује се као однос садржаја исказа према стварности — као објективни однос, а њихова особеност на синтаксичком плану, у односу на остале подгрупе модалних прилога, испољава се у обичнијој и чешћој функцији одредбе реченице.

3.27.8.4. Четврту подгрупу чине прилози са интегралном семом прихватљивости/неприхватљивости, чуђења, неверице, препоруке, упутства и сл., која се реализује као оцена, став говорног лица према садржају исказа — као субјективни однос. Представимо их у три парадигме:

I са семом чуђења, неверице: *невероватно*, *незамисливо*, *нечувено*, *чудно*, *зачудо* и др.,

⁴⁵ О овим прилозима и неким проблемима у вези с њима в. М. Ивић, 1978, 12 — 13; И. Грицкат, 1983, 38 — 39.

II са семом препоруке, упутства:

А) са афирмативним значењем: *упутно, умесно, дозвољено, потребно,*

Б) са негативним значењем: *неупутно, неумесно, недозвољено, непотребно,*

III са семом оцене логичности/нелогичности:

А) са афирмативним значењем: *разумљиво, прихватљиво, основано,*

Б) са негативним значењем: *апсурдно, парадоксално, неприхватљиво, неосновано, сумњиво* и др.

Представићемо их и примерима:

5. Било ми је *недокучиво*, како да моји другови ово или оно не схваћају (Р. САНУ, Ковачић А.). Није *упутно* ... да се играте добротвора (Р. МС, Фелдман М.). Усудио [се] да упозори капетана, како је *недозвољено* убијати невине људе (Р. САНУ, Ђорђевић В.). Врло је *потребно* ... да се састанемо због једне врло важне ствари (Р. САНУ, Нушић Б.). *Неприхватљиво* је да се због неких формалистичких ... разлога овај поступак пружања помоћи одговорачи (НИН, 10). Паралелу између Јакшића и Бајрона мени изгледа *неосновано* повлачити (Р. МС – МХ, Недић Љ.). Заправо је *парадоксално* то што ... авангардни текстови редовно опстоје у пуном значењу тек с позивом на традицију (Флакер, 28).

6. Министри нестрпљиво чекају њихову појаву у салону, *разумљиво* у Њаскању (Ослобођење, 7). Воља законодавних органа важи *безусловно* као воља државна (Р. САНУ, Јовановић С.). Сурадња је *безујетно* потребна (Р. САНУ, Ковачевић А.). Он је био човек знања ... који *невероватно* упрошћава све сложености предмета (Р. САНУ, Белић А.). *Зачудо*, храна је боља и обимнија (Бож. С., 32).

Прилози реализују функцију дела предиката и функцију одредбе реченице.

Јединице у редовима уређене су односима синонимије. Редови у парадигмама адверзативно су постављени, па се између јединица редова реализује однос антонимије, типа: *упутно – неупутно, умесно – неумесно, дозвољено – недозвољено, потребно – непотребно, разумљиво – неразумљиво, прихватљиво – неприхватљиво* и сл.

3.27.8.5. У пету подгрупу спадају прилози са интегралном семом рационалних и чулних утисака говорног лица о чињеницама стварности, која се реализује као оцена, став, коментар о садржају исказа⁴⁶, као субјективни став. Према смислу коментара који се даје прилоге ове подгрупе представимо у четири парадигме:

I са семом коментара уопште: *занимљиво, интересно, карактеристично, индикативно, забавно, досадно, разумљиво, неразумљиво, разложно, заслужено, незаслужено, безизгледно, срећом⁴⁷, убедљиво, адекватно, прегледно, приступачно, намештено, смешно, трагично, комично, драматично, лако, тешко, олако* и др.,

II са семом коментара о целисходности:

A) са афирмативним значењем: *значајно, важно, корисно, рентабилно, заувар, функционално, оправдано* и др.,

B) са негативним значењем: *безначајно, штетно, бескорисно, залуд, јалово, испразно, неоправдано* и др.,

III са семом коментара о актуалности:

A) са афирмативним значењем: *савремено, модерно, актуално* и др.,

B) са негативним значењем: *застарело, старовременски, конзервативно, неактуално* и др.,

IV са семом коментара уобичајености/неуобичајености:

A) са афирмативним значењем: *обично, редовно, устаљено, претежно, уобичајено, стално, махом, очекивано* и др.,

B) са негативним значењем: *необично, особито, нарочито, специјално, нередовно, неуобичајено, изузетно, изнимно, искључиво, неочекивано* и др.

Наведимо примере за њихову употребу:

1. Стварају се огромне количине акумулисаног капитала који ... се не може *рентабилно* инвестирати (НИН, 17). *Спектакларно* [је] изашао из воза (Ослобођење, 7). Слепљена вунена капица му се *смешно* нахерила на глави (Јов. Б., 54). Краткотрајна одсуства [затвореника] из злогласног затвора *трагично* [се]

⁴⁶ О прилозима коментара в. М. Ивић, 1977а; 1978, 9 – 16; И. Грицкат, 1983, 26 – 33.

⁴⁷ О прилогу *срећом* в. М. Ивић, 1978, 9, 10; И. Грицкат, 1983, 28 – 29.

завршавају (НИН, 35). Шулек ... је *лако* ... ушао у нашу лексичку проблематику (Винце З., Језик, 72). *Тешко* су напредовали између коморцијских коња (Андрић И., 28). Влак је кренуо *обично* и лијено (Р. МС – МХ, Цесарец Д.). [Он] *особено* и разнобојно индивидуализира ликове (Р. МС, Глигорић В.). Ја њој носим књиге, што *нарочито* о томе говоре (Р. САНУ, Ковачић А.).

2. Ферије су ... пролазиле *забавно* и весело (Р. САНУ, Колар С.). Живио је *досадно* (Р. САНУ, Крањчевић С.). Већина бајки о царевима ... дјелују данас *застарјело* и *неактуелно* (Р. САНУ, Ђопић Б.). Ортодоксно српство Милутиново ће деловати све *старовременскије* (Сел. С., 43). Носио се врло ... *конзервативно* (И., 18). Ја ... *комично* дјелујем на њега (Р. САНУ, Крлежа М.).

3. Видело се да је [војска] *модерно* уређена и спремна (Р. САНУ, Андрић И.). У Турској *модерније* схватају тај проблем, него код нас (Р. САНУ, Крлежа М.).

4. Он се јако збуни и *лако* порумени (Р. САНУ, Васић Д.). Чудним ми се учинило што је отац баш њу, *тешко* унесрећену жену, изабрао ... за дојиљу (Сел. С., 39). *Нарочито* ме мучи један повећи чвор (Бож. С., 22).

5. *Занимљиво* је ... забиљежити да он покушава успоставити разлику између асидетске и сидетске координације (Прањковић И., Језик, 57). Ништа зато ... *важно* је да сам слободан (Р. САНУ, Република). *Главна* је да ти свом ђеду гријеш леђа (Ђоп. Б., 41). Непотребно је и *штетно* да се [неологизми] уклањају (Винце З., Језик, 77). *Залуду* ми је што те тако љубим (Р. САНУ, Шимић А.). Да се је то ... догодило другим маскама, било би им *смијешно* (Крл. М., 22). *Лако* је бити поштен с таквом лепотом (Сим. Љ., 57). Бит ће да вам није *лако* (Угр. Д., 24). Без оружја је *тешко* у којој год држави живио (Аралица И., 7). Било [би] сада *необично* говорити о лакираним постолома (Винце З., Језик, 77).

6. При сваком залагају [хлеба] боли ме што га *незаслужено* једем (Р. САНУ, Петровић В.). То [је] једно од оних познанстава због којих се *недужно* испашта годинама (Р. МС – МХ, Политика). *Срећом*, сетим се да те засмејавам (Сим. Љ., 90). Отац *лако* може доћи вечерас (Р. САНУ, Редактор). Кампања у штампи *тешко* да ће им користити (Р. МС, Ујевић Т.). *Зачудо*, храна је боља и обилнија (Бож. С., 32).

Примери нам показују да је значење прилога ове подгрупе такво да не ограничава повезивање ових јединица с другим јединицама, ни по типу везе, ни по типу односа, а ни по функцијама, па зато они реализују

све функције које су карактеристичне за начинске прилоге. Према увиду у грађу у вези са функцијама прилога ове подгрупе може се говорити само о типичним и мање типичним функцијама. Као типичне јављају се: функција прилошке одредбе, функција дела предиката, и функција одредбе реченице. Њихово основно значење коментара на основу утиска носи сва битна обележја категоријалне семе начина, па не варира ни у различитим окружењима иако прилози реализују различите функције. Промена значења јавља се у неким случајевима модификације, када се значење граматикализује, као у примерима типа: — Посматрање озбиљности је *особито* за психологију важно, Дошло му је некако *необично* жао, Шума је *јединствено* лепа, То ти је тако, *особито* у имовинским питањима, Друштвене норме дејствују *искључиво* на свест и вољу човекову, Веверица се храни *претежно* биљним плодовима и сл.

Све парадигме прилога ове подгрупе, осим прве, представили смо у редовима адверзативно постављеним. Међу лексемама у реду остварује се однос синонимије, а однос лексема из редова јавља се као однос антонимије. Односима синонимије и антонимије уређена је и прва парадигма, па синониме чине лексеме: *занимљиво, интересантно; карактеристично, индикативно; забавно, занимљиво; смешно, комично* и сл. Као антоними јављају се парови типа: *занимљиво — незанимљиво, забавно — досадно, комично — трагично, обично — необично, редовно — нередовно, значајно — безначајно, корисно — штетно* и сл. Међу лексемама у редовима четврте парадигме нису односи потпуне синонимије, јер неки прилози реализују додатне компоненте значења. Тако већина прилога реда А) и неки прилози реда Б) (*нередовно, неуобичајено*) осим основног значења реализују и компоненте семе времена као понављање радње са већом или мањом учесталашћу: *обично, редовно, нередовно, махом, претежно*. Прилози типа: *нарочито, посебно, особито, изузетно, необично, јединствено* реализују и значење издвојености, изузетности, па се јављају често у функцији модификације издвајања, истицања. Прилози прве парадигме слични су по значењу прилозима поступка, понашања (пета подгрупа прве групе), затим са прилозима чулних утисака (трећа подгрупа четврте групе), што условљава и сличност на функционалном плану, па и прилози испоређиваних подгрупа реализују, као што смо већ видели, функцију дела предиката и функцију одредбе реченице.

Модални прилози су јединице прагматичког плана па се од осталих начинских прилога разликују пре свега по функцији и по позицији у реченици. Као и друге јединице прагматичког плана и модални прилози функционишу у сфери граматике реализујући оне функције у реченици којим се став говорника према ситуацији говора преводи у системско значење језика као категорија модалности. То је углавном функција одредбе реченице и функција дела предиката, функције у којима се прилози јав-

љају као независни чланови формалне структуре исказа, чинећи модалну компоненту њене семантичке структуре. Ако се модални прилози нађу у позицији граматичке компоненте предиката, онда им је садржај читаве реченице подређен, а њиховом дистрибуцијом одређена је формална структура реченице, па овакве реченице чине посебан тип бесубјекатских реченица. Зато су многе појаве у вези са модалним прилозима представљене уз неке типове реченица⁴⁸, а модални прилози заједно са још неким неглаголским јединицама издвајани су у посебну групу/врсту речи као безлично-предикативне речи или предикативи.

ПРИЛОЗИ КОЈИ УКАЗУЈУ НА ПОЈАВЕ У ПОГЛЕДУ
КОЈИХ (У ВЕЗИ С КОЈИМ) СЕ РЕАЛИЗУЈУ
САДРЖАЈИ УПРАВНИХ РЕЧИ

3.28.9. Лексичко-семантичка анализа прилога и ове групе употпуниће широку скалу значења односа уопште, и то објективних односа који се успостављају између појмова управних речи и појмова који се имају прилозима. И ово одређивање управних речи је посредно, али за разлику од посредног одређивања прилога претходне три групе — прилога оцене, прилога степена, интензитета и модалних прилога којим се исказује однос, став говорног лица, прилози ове групе исказују објективни однос који се успоставља између објективно постојећих садржаја ванјезичке реалности. Зато се ови прилози не тичу прагматичког плана, а у реченицу се укључују као њени другостепени чланови улазећи у пропозициони садржај њене семантичке структуре. Од прилога из разреда односа уопште, а и од других група начинских прилога разликују се или обликом, или значењем, или функцијом.⁴⁹ По пореклу и по облику ови прилози су везани за односне придеве на *-ан/-ни*, *-ски/-чки*, а по значењу чувају везу са мотивирајућим именицама уносећи у значење начинских прилога неке садржаје и односе исказиве обично падежним облицима и граматичким конструкцијама. Именице у основи *прилога који указују на појаве* (како ћемо их даље краће називати) именују углавном предмете и апстрактне појмове, па прилози у вези с другим врстама речи одређују/допуњавају њихове садржаје у том смислу. Односи који се успостављају између одређиваних и одредбених садржаја могу бити различити, што ће показати и различити трансформи у подробнијој анализи подгрупа. У функционалном погледу прилози ове групе разликују се од прилога других група

⁴⁸ Исп. Е. М. Галкина-Федорук, 1958, 226 — 307; Г. Г. Почепцов, 1971, 9 — 59; П. А. Лекант, 1986, 55 — 60; М. И. Черемисина, Т. А. Колосова, 1987, 34 — 42.

⁴⁹ Ови прилози остају изван круга начинских прилога у раду "О српскохрватским прилозима 'за начин'" М. Ивић, 1979, 4.

зато што реализују углавном функцију допуне. Иако се прилози ове групе јављају као еквиваленти падежних облика и неких конструкција, нужно је описати услове те еквивалентности, јер се јављају и примери у којима се замењивост једних јединица другим не може извести а да се не промени смисао реченице. Неки од тих услова представљени су у студији М. Ивић у вези са употребом инструментала одредбеног типа, као услови у којима се одређује “један начин вршења насупрот другоме каквом начину који се може у истој ситуацији очекивати. То бива увек онда када постоје или се бар узимају у обзир искључиво две алтернативе — тј. два одређена спроводника — тако да се откривањем једног од њих диференцира, у ствари, једно одређено вршење радње од другог, такође могућег”.⁵⁰ Прилози описиване групе су еквивалентни падежним синтагмама у описаним синтаксичко-семантичким условима, који се могу узети и као најопштији услови употребе ових прилога, јер је њима одређена њихова функција и њихов статус у структури реченице. У структуру реченице они се укључују у синтагматским спојевима као њени обавезни, неиспустиви чланови, јер се прилозима као допунама на показан начин информативно прецизира садржај другог члана синтагме. Ако описаних синтаксичко-семантичких услова нема, тешко је успоставити значењску и функционалну еквивалентност између прилога и падежних облика. Разлике у значењу показују и примери типа: — Обрађивати земљу *машински* (а не ручно) : Обрађивати земљу *машинама* (инструментал са значењем оруђа, средства, без значења издвајања овог начина од других, могућих начина), Људе и коње прегледати *лекарски* (а не на неки други начин) : Људе и коње подвргнути *лекарском прегледу* (падежна допуна), Лечити се *амбулантно* (а не у болници) : Лечити се у *амбуланти* (прилошка одредба за место) и сл. Описани синтаксичко-семантички услови у којима функционишу прилози који указују на појаве типични су за ситуације у којима се издвајају, диференцирају неки појмови из класа појмова, што карактерише стручни, научни приступ појавама, па је употреба прилога ове групе везана за ту врсту стила, за научни стил. Научни стил управо карактерише велика фреквенција употребе ових прилога, којим се као простим ефикасним средством исказују сложени садржаји најразличитијих односа чиме се постиже економичан и кондензован израз.

Прилози ове групе су облички слични поредбеним прилозима, али се од њих разликују по значењу и по функцији. Поредбени прилози одређују друге садржаје кроз однос поређења са другим појавама и то у смислу “онако као што доликује појму именице у основи (као што чини појам именице у основи)”. Суштина, смисао оваквог поређења ограничава тип именица по значењу које могу бити у основи поредбених прилога. То

⁵⁰ М. Ивић, 1954, 239.

су углавном именице са значењем различитих видова људског понашања, односа и делатности, по чему се такође поредбени прилози разликују од прилога који указују на појаве. Оваквим разликама одређени су и другачији синтаксичко-семантички услови употребе поредбених прилога, њихов статус у реченици и њихова функција. Поредбени прилози укључују се у структуру реченице у синтагматском споју с управном речју као њени другостепени чланови и то углавном у функцији прилошке одредбе.

У групу прилога који указују на појаве спадају лексеме типа:

анатомски, телесно, физички, мишићно, гласовно, крвно, духовно, мисаоно, визуелно, слушно, ментално, морално, материјално, друштвено, историјски, синтаксички, логички, теоретски, биолошки, математички, ликовно, медицински, музикално, гласбено, језички, лексички, смисаоно, љубавно, идејно, научно, културно, знанствено, правно, политички, економски, капиталистички, квантитативно, садржајно, тематски, патријархално, социјално, традиционално, народно, класно, службено, кривично, надлежно, легитимно, концертно, новчано, српски, документарно, микроскопски, мањелно, ручно, машински, записнички, линеарно, комисијски, лекарски, дипломатски, карактерно, мисаоно, животно, живчано, умно, сполно, кредитно, костимски, имовно, месно, амбулантно, просторно, атрибутивно, метафорично, азбучно и др.

Представићемо их у четири подгрупе према значењу појмова у основи и према смислу који се успоставља између тих појмова и садржаја који се допуњавају/одређују.

3.28.9.1. У прву подгрупу издвојили смо прилоге у чијој су основи апстрактни појмови који се тичу различитих видова човековог менталног и духовног битисања, различитих видова активности, научне и стручне делатности, научних и стручних појмова у вези с којим (у погледу којих) се реализују садржаји управне речи. Смисао односа може бити различит, па се прилози могу заменити различитим конструкцијама: “у погледу ...”, “у смислу ...”, “на плану ...”, “по правилима, методама, принципима ...”, са истокореном именицом у изостављеном делу, или са конструкцијама: “у ... погледу”, “у ... смислу”, “на ... плану” и сл., са истокореним придевима у изостављеном делу. То су прилози типа:

синтаксички, историјски, логички, граматички, лингвистички, биолошки, књижевно, математички, методички, архитектонски, језички, гласбено, музикално, ликовно, лирски,

*медицински, научно, знанствено, политички, морално, смиса-
оно, љубавно, идејно, развојно, васпитно, стручно, културно,
вредносно, друштвено, економски, правно, административно,
душевно, ментално, умно, карактерно, животно и др.*

Навешћемо и примере:

3. Сматра ли Стевановић подјелу координираних реченица *синтаксички* релевантном? (Прањковић И., Језик, 59). “Други” став о подударности троуглова следује *логички* из “првог” става (Радојч. М., 3). Хрватски се народ ... *књижевно* препорађа (Р. САНУ, Новак В.). Развијајући код ученика способност да *математички* мисле ... математика [њих] васпитава (Р. САНУ, Методика рачунске наставе). Разлике појединих штокавских говора, *акцентуално* и *лексички*, често су ... велике (Р. САНУ, Горан И. К.). Он мисли *сликарски*, а она *глазбено* (Р. САНУ, Прохаска Д.). Покушао [је] да *ликовно* изрази сурову и биједну образину човијека и друштва (Р. САНУ, Књижевни хоризонти). Сродност нашега језика с другим индоевропским језицима ... *научно* показивати и доказивати, то је посао поредбене грама- тике (Р. САНУ, Маретић Т.). Знамо да сви нису ни *стручно* ни *педагошки* па ни *морално* подобни (НИН, 22). Објаснио сам ... да имам нека, *љубавно* сасвим неважна, сексуална искуства (Сел. С., 28). Неискусна сам, а и *политички* необавештена (Бож. С., 10). За човека [је] исто тако важна потреба да се *културно* одржи (Вуч. Р., 13). Затвор је заморан *психички* (Бож. С., 18). Овај догађај *животно* засјеца у предузеће (Р. САНУ, Нехајев М.).

Прилози у свом основном значењу реализују углавном функцију до- пуне уз глаголе, придеве и прилоге.

3.28.9.2. Прилози друге подгрупе у основи имају појмове који се одно- се на неку организацију, удружење, правац, покрет и сл. у вези с којим (у погледу којих) се реализују садржаји управних речи синтагме. Прилози се могу трансформисати у конструкције типа: “у духу ...”, “у складу са ...”, “у правцу ...”, са истокореном именицом у изостављеном делу. То су прилози типа:

*патријархално, социјално, традиционално, народно, кла-
сно, либерално, хришћански, идеалистички, материјалисти-
чки, капиталистички, монархистички, империјалистички и
др.*

Илустроваћемо њихову употребу примерима:

3. Колоније српске, које су се одвојиле и отишле у Бесарабију, *народно* су пропале (Р. САНУ, Поповић С.). Он је *класно* свестан буржуј (Р. САНУ, Крлежа М.). Тако су писали о Арнаутима *предратни*, *либерално* чак *републикански* настројени академици (Р. САНУ, Крлежа М.). Могу ли ја метнути руку на срце и рећи: *кршћански* сам живио (Р. САНУ, Симић Н.). У повољним условима средњи сељак може да се *капиталистички* развија (Р. САНУ, Зихерл Б.). Биле су то, углавном, *социјално* обојене мелодраме (НИН, 35). Управа Атељеа 212, где се *традиционално* одржава највећи број представа БИТЕФ-а, одлучила је да се ове године одржи и продајна изложба (И., 31).

Прилози у свом основном значењу реализују функцију допуне.

3.28.9.3. У трећу подгрупу сврстали смо прилоге чији се појмови у основи тичу конкретних садржаја у вези с којим (у погледу којих) се реализује значење управног члана синтагме. Прилогу одговарају конструкције: “у погледу ...”, “у односу ...”, “у смислу ...”, “на основу ...”, “у складу ...” са истокореном именицом у изостављеном делу. То су прилози типа:

надлежно, легитимно, законски, законито, садржајно, квалитативно, материјално, физички, количински, квантитативно, гласовно, мишићно, визуелно, анатомски, сполно, живчано, чулно, кредитно, костимски, имовински (имовно), месно, музејски, тематски, колористички и др.

Примери:

3. Те [су] песме биле и *садржајно* врло значајне (Р. МС, Продановић Ј.). Јединица [је] сувише мала, па би нормалне снаге које често треба представити *количински* биле изражене незграпно великим бројевима (Р. САНУ, Настава математике). Лик чиновника ... тумачи Ђука Тадић *гласовно* и глумачки врло сталожено (Р. САНУ, Република). Ми, *живчано* узнемирени појединци окружени смо глупанима (Крлежа М., 13). Ђуприја на Дрини ... *тематски* повезује ... читав ток казивања (Мил. Н., 18). Личност на сцени ... делује само *декоративно* као реквизит (Р. САНУ, XX век). Кредит ... може добити сваки грађанин који је *кредитно* способан (Р. САНУ, Политика). У Београду Јаго може бити бољи *костимски* (Р. САНУ, Нушић Б.). Ада [се] ...

имовно одијелила од брата (Р. САНУ, Божић М.). Разликујемо *минерално* јака и слаба тла (Р. САНУ, Ненадић Ђ.).

Прилози у свом основном значењу реализују углавном функцију допуне.

3.28.9.4. У четврту подгрупу сврстали смо прилоге који у основи имају појмове са значењем облика, форме, средства и сл., место којих се у одређеном контексту као еквиваленти могу употребити инструментал спроводник⁵¹ (без предлога и са предлогом) и локатив начина⁵². Еквивалентност по значењу и по функцији између прилога ове подгрупе и именица у наведеним падежима остварује се, како смо већ истакли, само онда кад треба издвојити један од више могућих начина за реализацију садржаја управног члана синтагме. Прилози се могу трансформисати у конструкције: "помоћу ...", "на основу ...", "путем ...", са истокореном именицом у изостављеном делу. Подгрупу чине прилози типа:

мозаички, алегоријски (алегорично), метафорички (метафорично), метрички, атрибутивно, апозитивно, придевски, прилошки, азбучно, абеџедно, линијски, задружно, комисијски, лекарски, молитвено, молбено, милиметарски, линеарно, аманетно, записнички, машински, ручно, мануелно, микроскопски, написмено, писмено, српски, латински, документовано, језично, новчано, концертно, просторно, временски и др.

Навешћемо примере:

3. Човјек треба да се увијек *метафорично* изражава (Р. САНУ, Крлежа М.). Ако реч ... стоји *атрибутивно* или *прилошки* уз који део реченице, онда се ... не одваја запетом (Р. САНУ, Правописно упутство). Све је тако *лексиконски* поређано (Р. САНУ, Филм). Тако је сав речник *азбучки* уређен (Р. САНУ, Стојановић Јљ.). По градовима има трговачких породица које живе *задружно* (Р. САНУ, Филиповић М.). Очи у плаветнило упирем и *молитвено* мислим (Р. САНУ, Настасијевић М.). Русија се обавезала да ће *дипломатски* бранити целокупност Румуније (Р. САНУ, Јовановић Ј.). Домаће фирме ... су ципеле производиле још увек *ручно* (Р. МС – МХ, Ћосић Б.). Решавање [задатака] треба извршити *писмено* (Радојч. М., 13). Говори ...

⁵¹ Исп. М. Ивић, 1954, 238 – 246.

⁵² Исп. Т. Батистић, 1972, 160 – 169.

латински (Р. САНУ, Виенац уздарја). Разумљива [је] потреба да се та разлика *језично* означи (Бабић С., Језик, 87). “Дугме” ... више неголи поштено *концертно* одрађује своје ... турнеје (СД, 6). Све појаве и процеси у свијету повезани су међусобно *просторно* и *временски* (Веч. И., 24).

И ови прилози у свом основном значењу реализују углавном функцију допуне.

Као што смо видели, група *прилога који указују на појаве* јединствена је и у погледу функције и у погледу значења. Значење односа које је у основи ових прилога није подложно контекстуалним променама, а ни функција која је одређена овим значењем. Прилози именују појаве у погледу којих се допуњава садржај управних речи. Њих смо разврстали у подгрупе према овим појавама и према смислу односа који се успоставља између допуњаваних и допунских садржаја. Границе међу подгрупама нису оштре, нарочито у погледу смисла односа који може бити и другачији за поједине лексеме од показаног за читаву подгрупу. Карактеристично је и смисаоно повезивање управних чланова синтагме и прилога који у основи имају именице са значењем места за чије је предлошко-падежне синтагме уобичајена функција прилошке одредбе места. Код прилога се, међутим, јављају два случаја. Прилози типа: *просторно, музејски, задружно, концертно, месно* примарно реализују значење начина, а секундарно значење места. Сличне лексеме типа *амбулантно, болнички, интравенозно, интрамускулатурно, шпилски, облакодерски, кабинетски* примарно реализују значење места као једно од више могућих начина за реализацију садржаја управних речи. Тако имамо примере: — Лечи се бесплатно, како по болницама, тако и *амбулантно* (Р. САНУ, Дело), Да ли се инјекције дају *интравенозно* или *интрамускулатурно* (Р. САНУ, Политика), Неки дечак ... рекао је да неће нико више да живи “*шпилски*, кад се може *облакодерски* и научно” (Р. САНУ, Давичо О.). Ови и други примери нам показују да је употреба прилога ове групе карактеристична углавном за научне и стручне текстове, за административни језик и информативне текстове.

Као што се у вези са појединим падежима и њиховим синтагмама говорило о промени функције допуњавања у одредбену функцију⁵³ у одређеним синтаксичко-семантичким условима, тако се у вези са истим условима може говорити о промени одредбене функције прилога у допунску. До еквивалентности једних и других јединица — падежних и прилошких долази променом њихових значења или њихових функција. Најчешће се, како смо видели, мења функција (падежна функција допуне добија детер-

⁵³ Исп. М. Ивић, 1954, 244 — 246.

минативни, прилошки карактер, а прилошка детерминативна функција добија допунски карактер). У неким случајевима промену функције прати и промена облика, што је нарочито карактеристично за падежне облике. "Од детерминативног падежног облика до правог прилошког – само је један корак. Довољно је да се у појединим ситуацијама развије нова нијанса значења па да се падежни облик сасвим оцепи од падежне системе".⁵⁴

За творбени план прилога описиване групе карактеристичне су и појаве да се морфолошки означе разлике у значењу према другим семантичким групама, а и унутар групе разлике на нивоу подгрупа. У већини случајева појаве су евидентне само као тенденција, а ретки су примери потпуне морфолошке издиференцираности значења. Ми указујемо на ове тенденције, јер их схватамо као незавршене творбене процесе у прилошкој лексици савременог српскохрватског језика, које су у превирању због дотока нових јединица. Појаве о којима је реч испољавају се као паронимија, а њих ћемо показати у паровима у којима први има значење описиване групе, а други неко друго значење. Тако имамо парове: *логички* и *логично* (значење оцене), *народно* и *народски* (поредбени прилог), *квалитативно* и *квалитетно* (значење оцене), *молбено* и *молећиво* (инхерентно својство), *линеарно* и *линијски* (значење својства), *категоријски* и *категорично* (инхерентно својство). Међутим, има и примера код којих различити облици не диференцирају значење него се јављају наредом: *мисаоно* и *мислено*, *метафорички* и *метафорично*, *имовински* и *имовно*, *садржински* и *садржајно*, *језички* и *језично* и сл.

ПОРЕДБЕНИ ПРИЛОЗИ

3.29.10. Веома слични групи *прилога који указују на појаве* јесу поредбени прилози чије се значење објективног односа реализује у поређењу, при чему прилози именују појам одређене врсте према коме се на основу сличности одређује појам управног дела синтагме. Очигледна је и сличност облика једне и друге групе прилога. И поредбени прилози у основи имају углавном односне придеве на *-ски/-чки, -ји*, а ређе придеве на *-ан/-ни*. Материјал нам показује и извесну регуларност у погледу облика и појмова који су у основи једне и друге групе прилога. Прилози који указују на појаве у основи имају именице са значењем предмета, појава и апстрактних појмова и углавном чувају везу са мотивирајућим именицама, а по облику и пореклу више су везани за придеве на *-ан/-ни*. Поредбени прилози имају у основи именице са значењем бића (човека и животиња) јер се поређење успоставља углавном по чињењу, које као својство не карактерише јединку, него врсту, што се исказује одговарајућим

⁵⁴ Исто, 246.

облицима односних придева на *-ски/-чки, -ји* са којима су предбени прилози везани по пореклу. Међу поредбеним прилозима јављају се не само облици са заједничким именицама у основи, него и облици са властитим именима којима наведени суфикси дају одговарајуће значење врсте (исп. *српски, немачки, крајишки, адамски, аполонски*). Међутим, регуларност у погледу облика и значења јавља се само као тенденција диференцирања неједнаких, али сличних садржаја, па се она доследно не остварује ни код једне ни код друге групе прилога. Што се тиче облика, већ смо видели да и међу прилозима претходне групе има знатан број лексема на *-ски/-чки*, исто као што се међу поредбеним прилозима јављају облици који одговарају придевима на *-ан/-ни*. Такве недоследности јављају се и у погледу значења, тако да се међу поредбеним прилозима налазе јединице које у основи имају именице са апстрактним значењем (*мелодрамски, драмски, драматично, метафорично*), именице са значењем места и времена (*баштенски, матурски, зимски, кабинетски*), са значењем предмета (*мермерно, ледено*).

Групу поредбених прилога чине јединице типа:

рођачки, људски, кицошки, обешечачки, заверенички, пријатељски, непријатељски, зналачки, синовски, родитељски, дечачки, уседелички, крвнички, напаснички, мангупски, удворнички, лоповски, лупешки, кукавички, јуначки, идиотски, манијачки, братски, матерински, момачки, мушки, месечарски, другарски, детињасто, лудачки, гусарски, војнички, адвокатски, менторски, апотекарски, месарски, акробатски, домаћински, сељачки, краљевски, господски, сиротињски, богаташки, боговски, ђаволски, врашки, аполонски, адамски, монголски, мађарски, мачије, мравље, зверски, коњски, курјачки, лавовски, пасји, штабски, празнички, меридијански, зимски, матурски, баштенски, кабинетски и др.

Прилоге ове групе поделићемо на четири подгрупе према значењу мотивирајуће речи у основи.

3.29.10.1. Прву подгрупу чине прилози у чијој су основи речи са значењем различитих видова људског постојања (понашања, односа, деловања и сл.). Према видовима битисања прилоге ове подгрупе представимо у три парадигме:

I са значењем односа, веза, понашања: *рођачки, братски, матерински, синовски, родитељски, маћехински, људски, нељудски, пријатељски, комшијски, другарски, дечачки, женски,*

мушки, детињасто, момачки, давленички, победнички, мученички, аматерски, месечарски, лудачки, бећарски, крвнички, идиотски, јуначки, кукавички, лоповски, напаснички и др.,

II са значењем делатности, занимања: војнички, гусарски, клоновски, глумачки, менторски, адвокатски, морнарски, атлетски, апотекарски, месарски, мајсторски, командантски, косачки, мађионичарски, акробатски и др.,

III са значењем положаја, статуса, сталежа и сл.: домаћински, сиромашки, сељачки, господски, краљевски, сиротињски, грађански, аристократски, богаташки, газдински, беговски, господарски и др.

Примери:

1. Једна жена пита нас *матерински* јесмо ли гладни (Р. САНУ, Ћоновић Ј.). Он јој ... тепа стидљиво, *очински* и *љубавнички* (Р. САНУ, Ћосић Д.). Хитлер је ... *манијачки* тресао мембране радија и сејао отровне претње (Р. САНУ, Манојловић Ј.). Судац *непријатељски* отресе Јакобсонове руке са себе (Мар. Р., 175). *Клоновски* се цери (Јов. Б., 80). Све си ми ти ово, онако *апотекарски* замешао и посолоио (Р. САНУ, Нушић Б.). Треба *командантски* да седи у седлу и држи пастува чврсто (Р. САНУ, Ћосић Д.).

2. Држите се *људски* ... другови (Р. САНУ, Лалић М.). Његово непознавање људске психе делује више него *лаички* (Р. САНУ, Глигоријевић В.). Учинит ћемо све да се гости осећају *домаћински* (Ослобођење, 4). Запосли се како знаш, живи *сиротињски* (Ћос. Д., 32). Ви најбоље знате, да се не држим *аристократски* (Р. САНУ, Ћипико И.).

3. Однос хрватских католика према папи бит ће увијек вјеран, *синовски* одан, неопозив (НИН, 15). На лицу му се разлио осмех *родитељски* топао (Бож. С., 37). [Били су] високи, *атлетски* развијени (Р. САНУ, Пупин М.). Била је *сељачки* стидљива (Сел. С., 49). Та песмица ... морала [је] бити ... *народски* једноставна и топла (Р. САНУ, Секулић И.).

5. *Идиотски* је мислити да би Гаулан могао то да ради (Р. САНУ, Симић Ж.). Пробијао је бајонетом бурад пуну вина; то је *јуначки*, *војнички* (Р. САНУ, Шегедин П.).

Прилози ове подгрупе у свом основном значењу реализују функцију прилошке одредбе, функцију обавезне детерминације, функцију допуне и

функцију дела предиката. Све ове функције карактеристичне су за прилоге прве парадигме. За прилоге друге парадигме типична је функција прилошке одредбе, док је за прилоге треће парадигме типична функција допуне и обавезне детерминације. Поредбени прилози у функцији дела предиката јављају се као његово лексичко језгро (... то је *јуначки*) и као граматичка компонента (*Идиотски* је мислити ...). У последњем случају прилог развија и компоненту модалног значења.

3.29.10.2. Прилози друге подгрупе имају у основи властита имена са чијим се типичним својствима успоставља сличност појма управне речи, при чему се прилошке лексеме јављају у функцији допуне, прилошке одредбе и обавезне детерминације. Прилози са именима народа у основи задржавају и значењску везу са придевима исказујући својство врсте према коме се одређује садржај управне речи. Подгрупу чине прилози типа:

немачки, енглески, латински, лаконски, крајишнички, азијатски, амерички, монголски, адамски, бајроновски, аполонски и др.

Навешћемо и примере:

1. Зајечи [му] лира одиста *бајроновски* (Р. САНУ, Зечевић М.).
2. С њим су поступали *азијатски* (Р. САНУ, Редактор).
3. Језик и стил те поруке, *крајишнички* љут, био је преоштар за ове угледне ... људе (Андрић И., 35). Госпођа, семитски тип, са *монголски* водоравно резаним очима (Р. САНУ, Крлежа М.). Устао сам ... *адамски* безазлено откључао врата (Р. САНУ, Крлежа М.). Његош ... је умро млад и *аполонски* леп (Р. САНУ, Дучић Ј.).

3.29.10.3. У трећу подгрупу издвојили смо прилоге који у основи имају именице са значењем животиња и митолошких бића, а који поређење реализују у смислу "онако као што чини појам у основи (онако као што се поступа с појмом у основи)". Према појмовима у основи прилоге ове подгрупе представимо у две парадигме:

I са значењем животиња: *пасји, мачји, медведасто (медведски, медвеђи), вучји, курјачки, мравље (мрављи), магарећи, коњски, лавовски, мајмунски, зверски, живински* и др.,

II са значењем митолошких бића: *боговски, ђаволски, врашки, аветно*.

Навешћемо и примере:

1. Затрчи [се] и *мачкасто* забаци, да би дохватио подбој високог ... прозора (Р. САНУ, Божић М.). Поче [Радоје] *медведски* поигравати (Р. САНУ, Ђоровић С.). Видио је пуно људи, који су *магарећи* говорили (Р. САНУ, Ковачић А.). Постоје силни јунаци ... који ће се борити *лавошки* (Р. САНУ, Давичо О.). Прави кривци су умирали кукавички, а праведници *богоски* (Р. САНУ, Дучић Ј.). Виселе су шарене пантљике ... *аветно* се пољубавајући (Р. САНУ, Машић Б.).

2. Осјећао се управо *насји* (Р. МС, Симић Н.). Држала се *врашки*, неће да одговара (Р. САНУ, Петровић В.).

3. Гута ... отвори своје *мачорски* жуто око (Р. САНУ, Давичо О.). Ја сам ... *мајмунски* интелигентно скакао око тога (Р. САНУ, Крлежа М.). Тко је *звјерски* јак, да одоли и не послуша гласове (Р. САНУ, Марушић Ф.).

4. Ала је он *коњски* радио (Р. САНУ, Шапчанин М.). *Ђаволски* подруглава слика према оном што је учинила (Р. САНУ, Михалић С.). Он само једва покрену *аветињски* мршавим прсти-ма (Р. САНУ, Чолаковић Р.).

Прилози треће подгрупе поред поредбеног значења реализују и компоненте значења инхерентног својства и значења степена, интензитета, а јављају се у функцији допуне, функцији прилошке одредбе, функцији обавезне детерминације и функцији модификације. Значење степена, интензитета и функција модификације нарочито је карактеристична за прилоге друге парадигме. Процес десемантизације код ових прилога показују нам примери у којима ове лексеме са негативним значењем реализују синтагматску везу са јединицама афирмативног значења (*врашки* леп, *ђаволски* занимљив). Код прилога друге парадигме реализује се и значење "онако како не треба, наопако", као у примерима типа: — Кад се *врашки* ради, *врашки* и испадне, *Аветно* ћемо проћи и скапати од глади. У одређеном контексту поредбени прилози прве парадигме имају нешто другачије импликације, што потврђују парафразе примера типа: — С нама се овде *живински* поступа → ... *као са живином*, Њега *звјерски* муче у полицији → Муче га *као да је звјер*.

3.29.10.4. У четврту подгрупу издвојили смо прилоге који у основи имају именице са значењем ствари, места, времена и апстрактних појмова који по основном значењу припадају групи прилога који указују на појаве, а само у одређеном контексту реализују поредбено значење. Ту разлику у значењу показују различити трансформи, а за поредбено значење

навешћемо примере типа: *зимски* огољена шумица → ... као за време зиме, дрхтати *матурски* → ... као на матури, *кабинетски* одлучивати → ... као у кабинету, као из кабинета, *театрално* лупати штапом → као у театру ... и сл.

Ову подгрупу чине прилози типа:

штабски, машински, ледено, кабинетски, баштенски, театрално, меридијански, драмски, матурски, зимски, празнички и др.

Илустроваћемо њихову употребу:

1. Умундирише [ме] по *штабски* (Михиз, 5). Доводе на зид Врљића, провлаче му колац кроз рукаве и *театрално* га спуштају на греде (Аралица И., 13). Још дрхтим *матурски* (Р. САНУ, Божић М.). Једног дана ... пред њим ће у низини *празнички* бљеснути модра Уна (Ћоп. Б., 42).

3. Под надлучним ходником јечало је *шпиљски* мумљиво (Р. САНУ, Божић М.). За њ [пасуљ] се мора земља ... *баштенски* припремити (Р. САНУ, Лукићевић М.). На самом гребену ... скоро *меридијански* ... испољени су ... пешчари (Р. САНУ, Михаиловић Ј.). Шумица је била *зимски* огољена (Р. САНУ, Адум И.).

Прилози реализују поредбено значење и значење инхерентног својства, па се јављају углавном у функцији допуне и у функцији прилошке одредбе. Код прилога чије именице у основи имају значење времена и места, као и код прилога претходне групе са истим основама, реализује се и значење основе што се испољава у посебном карактеру њихове функције: као прилошке одредбе за начин и као прилошке одредбе за место/време. И прилози овог типа у позицији уз придеве и друге прилоге реализују функцију допуне.

Ми смо већ видели да се код неких прилога других семантичких група јављало и поредбено значење, а то су углавном неки прилози са значењем инхерентног својства, са значењем оцене и са значењем својства.

За поредбене прилоге у основном значењу, као и за прилоге који указују на појаве, карактеристична је функција допуне. Међутим, у одређеном контексту, углавном уз глаголе развијају и значење инхерентног својства, па се јављају често и у функцији прилошке одредбе. Даље варирање основног значење прати развијање рационалних компонената значења, значења оцене, модалног значења и значења степена, интензитета. Ово последње

значање илустроваћемо и примерима типа: — Млатнути (некога) *људски, врашки леп, курјачки огладнети, пасји хладан, ђаволски студен, краљевски леп* и сл.

ПРИЛОЗИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ОПШТИХ ОДНОСА

3.30.11. Начински прилози именују не само чланове објективног односа (претходне две групе прилога) него и саме односе. Прилоге који именују односе међу појавама издвојили смо у посебну групу, иако су многи од њих као полисемичне лексеме били разматрани у оквиру других семантичких група. Сема односа као категоријално-лексичка сема једна је од компоненти категоријалне семе начина, а јавља се као интегрална сема не само неких начинских прилога него и неких прилога других поткласа: месних, временских и количинских. Окосницу групе чине прилози код којих се сема општих односа реализује као основно, примарно значење. Јединице групе, не само по значењу, него и по облику улазе у оквир појава које истражујемо иако се многе од њих као гранични случајеви могу разврставати и другачије, или се могу изучавати као прелазне категорије, међукаатегорије.

Морамо најпре одредити смисао односа који су у основи прилога групе коју описујемо. "Свойства, проявляющиеся через отношение, не принадлежат ни одному из членов отношения в отдельности, а являются продуктом их взаимодействия."⁵⁵ Ситуативна одређеност садржаја који се именују прилозима ове групе не подразумева и променљивост денотата, него само промену чланова односа, док однос остаје непромењен, јер је одређен објективним околностима карактеристичним за неку ситуацију. На језичком плану лексичке јединице које су ситуативно одређене захтевају посебну процедуру у анализи. Њих "нельзя изучать только лексикографически, сами по себе — так, как нередко изучаются 'обычные' полнзначные слова ... Они находятся в тесном взаимодействии с синтаксической и семантической структурой предложения, с его коммуникативной организацией, и прежде всего с актуальным членением, с интонационным контуром, денотативными характеристиками именных и предикатных групп, с сочетаемостью отдельных единиц и многими другими явлениями".⁵⁶ Значи, као и код других група прилога који припадају разреду прилога са значењем односа уопште и за анализу ове групе прилога мора се имати на уму контекстуална условљеност њиховог значења и њихове функције, као и то да се многе појаве морају тумачити не само са становишта лексичке него и са становишта синтаксичке семантике.

⁵⁵ З. Н. Веридиева, 1986, 45.

⁵⁶ И. М. Богуславский, 1985, 5.

Прилози са значењем општих односа, разликују се од начинских прилога других семантичких група и по значењу и по функцији. Опште разлике на семантичком плану већ су истакнуте са одређивањем семе општих односа, а неке специфичности значења и функције показале се у анализи подгрупа и примера. Занимљиво је истаћи још неке разлике између прилога ове групе и њима најсличнијих прилога: прилога оцене, прилога степена, интензитета и модалних прилога. Прилози све четири групе именују неки однос. Међутим, код прилога оцене, прилога степена, интензитета и код модалних прилога то је однос говорног лица према садржају исказа или према појавама објективне стварности, дакле субјективни однос, док је код прилога описиване групе то однос између предмета и садржаја објективне стварности — објективни однос. Значење субјективног односа омогућује прилошким јединицама наведене три групе такве везе и позиције у реченици на основу којих је уобичајеним поступком лако утврдити не само њихову смисаону усмереност, него и њихове функције у реченици. Значење објективног односа код прилога описиване групе условљава такве везе и позиције ових јединица у реченици на основу којих уобичајеним поступком није лако утврдити ни њихову смисаону усмереност, ни њихове функције. И по томе се прилози општих односа разликују од прилога испоређиваних група. Сви они, међутим, функционишу на граници лексичког и граматичког система, на периферији поткласе коју описујемо, мање или више удаљени од центра кога чине начински прилози других лексичко-семантичких група. Њихове семе су се развиле из рационалних компоненти општег појма начина уопштавањем и апстраховањем, што је ове прилоге приближило граматичким речима. Зато смо у вези са појавом оваквих компоненти у семантичкој структури начинских прилога говорили као о појави десемантизације, губљења лексичког значења, или као о појави граматикализације. Нове компоненте значења код прилога оцене, прилога степена, интензитета и код модалних прилога условиле су сличност ових прилога са неким граматичким речима у погледу функције (функција модификације, функција граматичке компоненте у предикату, функција одредбе реченице), а код прилога са значењем општих односа та сличност се испољава више на плану значења (диференцијалне семе јединица подгрупа и парадигми уопштене су и апстрактне), док се у функционалном погледу ови прилози разликују не само од осталих група начинских прилога, него и од граматичких речи са којима су по значењу блиски. Специфичност функције ове групе прилога у односу на функције других група прилога већ смо донекле показали, с тим што ћемо истаћи да се на формалном плану те разлике не испољавају. И ови прилози као већина начинских прилога јављају се у синтагматској вези са предикатом, иако су по смислу усмерени и на неки други члан предикатске структуре. Њихово "ректификационо

значење никад [се] не односи непосредно на радњу предиката, већ увек само на предикатске додатке, објекатске, месне итд.⁵⁷ Смисао прилошке усмерености на делове предикатске структуре не може се одредити уобичајеним методама, и тиче се више семантичког садржаја целог исказа, што захтева познавање шире теоријске основе синтаксичке семантике и примену нових поступака, за што се ми, ограничени концепцијом нашег рада, нисмо припремили и не можемо се тиме бавити. Чини нам се да би у вези са функционисањем ових прилошких јединица било целисходније одређивати "сферу деловања (сфере действия)", термин уведен из логике у лингвистику, чији се смисао најопштије одређује овако: "О сфере действия некоторой лексической единицы говорят тогда, когда для семантической интерпретации предложений, содержащих эту единицу, недостаточно рассматривать её связи с отдельными словами, а необходимо учитывать либо единицы, меньшие, чем слово — какой-либо компонент его значения, либо большие, чем слово — целые словосочетания".⁵⁸ Све ове сложене појаве у вези с прилозима општих односа које се јављају на синтаксичком плану тичу се синтаксичке семантике и ми их, пратећи углавном лексичку семантику, не можемо детаљније разматрати,⁵⁹ зато ћемо функционисање ових прилога показивати само примерима.

Из општег представљања особености прилога описиване групе очигледне су разлике између њих и блиских им по значењу речца и предлога. Речце се у реченицу укључују самостално и не чине део предикатске структуре исказа, а предлошка повезаност и усмереност на именичке делове исказа је препознатљива, а неке формалне сличности у погледу функција не могу се узимати као показатељи стварне функционалне еквивалентности прилога и наведених врста речи.

Групу прилога са значењем општих односа чине лексеме типа:

непосредно, директно, посредно, индиректно, лично, особно, право, управо, равно, нормално, вертикално, хоризонтално, криво, косо, радијално, тачно, погрешно, нетачно, правилно, неправилно, поуздано, једнако, друкчије, слично, аналогно, обрнуто, супротно, наопако, противуречно, контрадикторно, доследно, сходно, прилично, достојно, сразмерно, несразмерно, заједно, скупа, колективно, засебно, издвојено, зависно, условно, међусобно, узајамно, напоредо, истовремено, паралелно, редом, унапред, благовремено, касно, рано, пригодно, стално, непре-

⁵⁷ М. Ивић, 1978, 14.

⁵⁸ И. М. Богуславский, 1985, 6.

⁵⁹ О синтаксичко-семантичким аспектима неких прилога ове групе в. М. Ивић, 1978, 12 — 14 и И. Грицкат, 1983, 28.

кидно, трајно, одједном, одмах, вечито, заувек, опет, поново, често, ретко, повремено, редовно, источно, западно, крилно, лево, десно, изокола, неограничено, бескрајно, бесконачно, високо, ниско, кратко, дугачко, дубоко и др.

Прилоге описиване групе поделили смо у пет подгрупа према односима које именују.

3.30.11.1. Прву подгрупу чине прилози са интегралном семом односа управљености, усмерености, типа:

непосредно, директно, изравно, посредно, индиректно, лично, особно, право, управо, направо, равно, нормално, вертикално, хоризонтално, криво, накриво, косо, накосо, радијално и др.

Примери:

— Заповест се издаје *непосредно* или преко ађутанта (Р. САНУ, Министарство војно). Природни закони дејствују *непосредно* на материју (Лук. Р., 20). Сад га ја *директно* запитам (Р. САНУ, Батушић С.). Први пут ... је *лично* дошао у шкрипац (Селим. М., 50). *Посредно* ми стављао до знања да грешка није у мени већ ... на другој страни (Сел. С., 20). Држи пркосно своју лепу главу и гледа *право* у цеви (Бож. С., 15). Фратар ... захваћа воду веслом ... усмјеравајући чамац *равно* на пристаниште (Аралица И., 18). Они носе капе *накриво* (Р. МС – МХ, Ђоровић С.). *Косо* падаху зраке сунца (Р. САНУ, Шеноа А.). Флоем и ксилем смештени [су] ... *радијално* један поред другог (Стан. С., 29).

Примери показују да прилози описиване подгрупе у свом основном значењу функционишу онако како смо их уопштено представили. Сема управљености, усмерености код већине прилога реализује се као просторна усмереност, док се код прилога: *директно, непосредно, лично, изравно, особно* и њихових антонима: *посредно* и *индиректно* реализује и као усмереност друкчијег типа. Поменути прилозима прецизира се однос између предиката и његових вршилаца, који је такав да има два алтернативна вршиоца радње, једног од кога потиче иницијатива за вршење радње и другог који ту радњу спроводи, обавља. Прилозима се исказује или да се такав предикатов однос са два субјекта у одређеним ситуацијама може свести на однос са једним субјектом (и то онда када је онај од кога потиче иницијатива за радњу истовремено и њен извршилац: *директно, непосредно, лично, изравно, особно*), или да се алтернативни однос реализује уз учешће и спроводника радње (*посредно, индиректно*). По овом

значању као и по наглашености да субјекат иницијатор радње сам врши радњу, а не неко други, не спроводник, прилози *директно, непосредно, лично, изравно* и *особно* су еквивалентни са заменицом *сам* и са старијим облицима инструментала: *главом, собом*.⁶⁰ Поред значења односа управљености полисемични прилози ове подгрупе реализују и значење односа еквивалентности (Изговарати (нешто) *правилно*, Вршити *нормално* функцију, ... *равно* деветстотина гроша), значење односа напоредности, узајамности (Сабљу уздигнути *равно* с прсима, Борба се врши *директно* између јединки двију врста), значење оцене и функцију лексичког језгра предиката, функцију прилошке одредбе и функцију допуне (Дај колико је *право*, Разговарали су живо и *непосредно*, Поступа *лично*), значење осећања и функцију лексичког језгра предиката (*Криво* Симону што се злато изгубило, Све му је *право*, никад се ни на шта не љути). Често ови прилози реализују значење и функцију речце за истицање (Још није-су *право* ни последњи звуци замрли ..., Отац се стао свлачити опрезно, *управо* деликатно).

3.30.11.2. Другу подгрупу чине прилози са интегралном семом односа еквивалентности/нееквивалентности. Према диференцијалним семама можемо их представити у четири парадигме:

I са семом тачности, исправности.⁶¹

А) афирмативни: *тачно, правилно, исправно, прецизно, поуздано* и др.,

Б) негативни: *нетачно, погрешно, неправилно, неисправно, непрецизно, непоуздано* и др.,

II са семом једнакости/неједнакости:

А) афирмативни: *једнако, идентично, једнолико, подједнако, еквивалентно* и др.,

Б) негативни: *неједнако, другачија (друкчије), различито, нееквивалентно, супротно, обратно, насупрот, напротив, противно, противуречно, контрадикторно, наопако* и др.,

В) неутрални: *слично*,

III са семом саобразности:

⁶⁰ О еквивалентности ових прилога са инструменталом исп. М. Ивић, 1954, 48 – 49.

⁶¹ О прилозима типа: *тачно, погрешно* и *исправно* в. М. Ивић, 1978, 9 – 15 и И. Грицкат, 1983, 26 – 31.

А) афирмативни: *дословно, доследно, сходно, аналогно, саобразно, косеквентно, долично, прилично* и др.,

Б) негативни: *недоследно, недолечно, неприлично* и др.,

IV са семом квантитативне еквивалентности:

А) афирмативни: *размерно (сразмерно), пропорционално,*

Б) негативни: *несразмерно, непропорционално.*

Представићемо њихова значења и функције примерима:

— *Тачно* је прогнозирао своју судбину (Ослобођење, 6). Хоћу *тачно* у пола девет да ми донесете поправљен костим (Ћос. Д., 37). Симон је ... стао да тврди како је година *погрешно* записана (Јов. Б., 21). Има људи који никада нису чули за граматику, а говоре *правилно* (Веч. И., 16). Геометрија је потекла ... из сталне потребе да се брзо и *поуздано* измере границе појединих земљишта (Радојч. М., 8). Животиња проводи свој живот *једнако*, као што га је проводила пред тисућам година (Р. САНУ, Новак В.). Нацртала је невјешто и *неједнако* шеснаест кружаница (Р. МС — МХ, Јелић В.). Ширина ... обалног мора, *различно* се одређује у разним случајевима (Лук. Р., 40). По тој тези, *супротно* свему искуству, ствари су непромјенљиве (Веч. И., 20). *Насупрот* неживим телима, сва се жива бића хране (Стан. С., 10). *Противно* сваком очекивању он је маму нашао свежију (Р. МС, Колар С.). Да би се геометрија изградила *доследно* својој методи ... њено излагање треба да буде независно од наших геометријских представа (Радојч. М., 3). Буржоазија није ... свуда *консеквентно* спровела правну једнакост (Р. САНУ, Зихерл Б.). Ја сам *сразмерно* брзо стекао нешто енглеског самопоуздања (Сел. С., 20). Обртна улагања у југословенској привреди *несразмерно* много [се] заснивају на средствима позајмљеним од ... банака (НИН, 18).

Лексеме у парадигмама уређене су у редовима адверзативно постављеним. Односи међу лексемама у редовима углавном се испољавају као односи синонимије, а односи лексема између редова као односи антонимије. Синонимија није увек потпуна што показују редови прве парадигме у којима лексеме: *прецизно, поуздано; непрецизно, непоуздано* имају и додатно значење. Односи међу лексемама друге парадигме су сложенији. Осим односа синонимије и антонимије којима су уређени редови, цела парадигма чини један инкомпатибилни ред у коме се прилози према степену испољеног својства могу представити у виду скале са доминантним лексемама редова, типа: *једнако — слично — различито — супротно, у*

којој се као степеновани антоними јављају лексема: *једнако* – *различито*. Лексема *слично* нема свог антонимијског пара, јер је по успостављеној опозицији неутрална, а лексема *супротно* којом се именује већи степен разлике нема свог опозитума у адверзативном реду. Ни синонимија међу јединицама редова ове парадигме није потпуна. Доминанта реда А) прилог *једнако* реализује неке компоненте значења које се не јављају код других лексема реда. То је значење уједначености, равномерности (Порез мора бити *једнако* распоређен на све грађане), значење “у једнаком, равноправном односу” (Сви се сељани *једнако* служе пашњацима), затим значење временског трајања, непрекидности, по чему је симонимичан са прилозима: *стално, непрестано, непрекидно* (Ти ми беше *једнако* у памети). И лексема реда Б) нису потпуни синоними, јер показују разлику у значењу по степену испољеног својства, а с тим у вези и неке особености на функционалном плану. Лексема: *различито, другачије (друкчије), неједнако* именују неједнакост, разлику, а лексема: *супротно, противуречно, контрадикторно, обрнуто, насупротив, наопако* именују потпуну неједнакост, супротност. Између наведених прилога постоје још неке разлике у значењу. Код прилога реда: *различито, друкчије, неједнако* значење нееквивалентности остварује се асиметрично – приписује се само једном члану односа, а код лексема реда: *супротно, противуречно, контраверзно, контрадикторно* значења се остварују симетрично – приписују се и једном и другом члану односа.⁶² Разлика у значењу условљава и неке особености на функционалном плану. По функцији се издвајају прилози: *супротно, насупротив, напротив, обрнуто, противно*, јер исказују однос супротности у који се постављају делови исказа или искази међусобно. Они се у реченичну структуру укључују самостално и не чине део предикативне структуре исказа. У функционалном погледу слични су речцама, а са прилозима описиване подгрупе слични су по значењу. Остали прилози који су им слични по значењу: *противуречно, контраверзно, контрадикторно и наопако* најчешће исказују супротност која се тиче појединих значењских сегмената мањег обима, па се као и остали прилози ове групе укључују у реченицу у синтагматској вези са предикатом одређујући још неки део из предикатске структуре. Неки од њих реализују и друга значења: значење “онако како не треба, зло, рђаво” (Некоме мора да изађе *наопако*), значење усмерености у просторном смислу (У брзини и забуни окренули су слику *наопако*).

3.30.11.3. У трећу подгрупу спадају прилози са интегралном семом односа координације/некоординације. Према диференцијалним семама представимо их у три парадигме:

⁶² Исп. П. Пипер, 1988, 115.

I са семом заједништва, скупности:⁶³

А) афирмативни: *заједно, заједнички, скупа, уједно, зборно, колективно, једногласно, једнодушно, удвоје,*⁶⁴ *сложно, комбиновано, мешовито* и др.,

Б) негативни: *самостално, посебно, одвојено, напосе, засебно, одељено, насамо, појединачно, издвојено* и др.,

II са семом напоредности, сукцесивности:

А) са значењем напоредности: *напоредо, упоредо, одреда, истовремено, једновремено, паралелно, конкурентно* и др.,

Б) са значењем сукцесивности: *редом, заредом, наизменично, наизменице,*

III са семом зависности:

А) са значењем једностране зависности: *зависно, независно, условно,*

Б) са значењем реципрочности: *међусобно, узајамно.*

Представићемо њихова значења и функције примерима:

— Ишли смо *заједно* у прави млин (Ђоп. Б., 38). Душан ми је причао кад сте још ... шверцовали *скупа* (Јов. Б., 38). Закључили смо ... да одмах данас закунемо *колективно* цио Одред (Р. САНУ, Чолаковић Р.). Конгрес је усвојио *једногласно* предложене измене у пословнику (Р. САНУ, Политика). Свет ... је изашао ... у шетњу *удвоје* (Р. МС, Ћосић Б.). Код нас Срби и Хрвати живе *измешано* (Р. САНУ, Српски књижевни гласник). Свака ... реч ... може бити субјекат кад се употреби *самостално* (Р. МС, Стевановић М.). Чланови квартета наступају и *појединачно* као солисти (СД, 6). Људи се *међусобно* варају (Крл. М., 23). Жива и нежива природа *узајамно* делују једна на другу (Стан. С., 14). Риста је *независно* од свега водио своју судбину (Р. САНУ, Секулић И.). Иду *напоредо*, а сваки мисли своју мисао (Р. САНУ, Андрић И.). Ви сте пешке стигли готово *једновремено* с нама, који смо се возили (Р. САНУ, Цар М.). Сви словенски језици [се] ... *упоредо* проучавају (Р. МС, Поповић П.). *Паралелно* са обуздавањем раста цијена треба предузимати

⁶³ О прилозима типа: *заједно, заједнички, одвојено, посебно* в. П. Пипер 1988, 75 – 76.

⁶⁴ О прилозима типа: *удвоје, утроје* в. исто, 1988а, 24 – 28.

одлучније мјере за подстицање производње (Ослобођење, 4). *Редом* свака мушка глава ... дужна је да понесе торбу (Р. МС, Колар С.). Њему је *наизменично* вруће и хладно (Р. САНУ, Симић Н.).

Прилози парадигми уређени су у редовима. У првој парадигми редови су адверзативно постављени према опозицији: афирмативно/негативно значење, а у другим двома парадигмама редови су организовани према диференцијалним семама. Примери нам показују да је за употребу прилога прве парадигме оба реда нужен исти услов у ситуационом контексту, а то је услов скупности, заједнице при чему прилози реда А) означавају и наглашавају координацију, заједништво а прилози реда Б) исказују да те координације у заједници, скупу нема, да се појам на који се прилог односи издваја, да је самосталан. Прилог *заједно* доминанта је реда и њиме се, како је утврдила М. Ивић⁶⁵, у савременом српскохрватском језику обично појачавају социјативне конструкције што се види и из примера типа: — *Заједно* са мраком доби читава крајина јесење расположење, у коме се прилог односи на социјативну предлошку конструкцију инструментала чиме се исказује скуп, заједница инструменталног појма са субјектом коме се нешто приписује. Примери показују да прилог *заједно* реализује и значење напоредности као посебног вида односа који се успоставља међу деловима исказа. Неки прилози реда А) реализују и додатне компоненте значења, као што је значење сагласности, слагања (*једногласно, једнодушно, сложено, колективно, здружено*), значење напоредности (*помешано, умешано, комбиновано*), па лексема реда нису потпуни синоними. Неки прилози прве парадигме јављају се у функцији речце за истицање, као у примерима типа: — Мало мари за поезију уопште, за драму *напосе*, Још је једна мисао вредна да се *посебице* истакне.

Прилози друге парадигме реализују своје значење као однос међу појавама у простору, или у времену. Лексеме у редовима уређене су односом синонимије. Из реда А) по значењу се издваја прилог *конкурентно* који напоредо реализује и значење натјечања. Прилози *редом, одреда* и *изреда* често се јављају у позицији уз опште заменице наглашавајући да од оног што се овим заменица уопштава нема изузимања (*све редом изреда/одреда*).

Број прилога треће парадигме је ограничен, а неки од њих се употребљавају само у посебним граматичким конструкцијама. То су прилози: *узајамно* и *међусобно (међусобице)* који се употребљавају у двосмисленим исказима с повретним глаголима када треба исказати да субјекат не врши радњу сам на себи него да се радња врши узајамно између више субјеката без посебног пацијенса.

⁶⁵ В. М. Ивић, 1954, 180.

3.30.11.4. Односи међу појавама могу се успостављати и на оси времена што се исказује прилозима који реализују две категоријалне семе: сему времена и сему начина. Код неких прилога ове подгрупе примарна је сема времена, а код неких сема начина, што ће показивати примери и даља анализа која ће се бавити углавном природом значења односа који се успостављају према времену. Одређивање појава у времену не тиче се односа који истражујемо, па се таквом темпоралношћу нећемо бавити. Испитивани прилози чине прелазне случајеве између поткласе прилога за начин и поткласе прилога за време. Они се по значењу и по функцији разликују од неких начинских прилога других група који напоредо са компонентама семе начина реализују и компоненте семе времена. То су прилози инхерентног својства са значењем темпа појављивања радње, промене стања (*нагло, постепено*) (исп. т. 3.20.1.3.) и модални прилози са значењем актуалности (*савремено, застарело*) (исп. 3.27.8.5.). По значењу и функцији слични су им неки прилози ове групе са значењем напоредности, суцесивности (исп. т. 3.30.11.3.).

Зависно од момената времена према којима се утврђује однос међу појавама прилоге ове подгрупе можемо представити у три парадигме:

I фиксирани моменат времена: *унапред, спочетка, испрва, првобитно, претходно, напоследку, рано, касно, благовремено, посмртно, сезонски, пригодно, даноноћно* и др.,

II универзални, неутврђени моменат времена:⁶⁶ *стално, редовно, непрекидно, свакодневно, непрестано, постојано, константно, трајно, вечито, увек, заувек* и др.,

III понављање, учесталост: *често, ретко, повремено, периодично, квартално, дневно, недељно, махом, поново, изнова* и др.

Примери:

— Домаћин [мисли] десет дана *унапред* (Р. МС, Ћосић Д.). *Спочетка* јој се био допао, али јој се више не допада (Црњ. М., 30). Арбанаска села из којих су људи били *благовремено* избегли, беху претворена у згариште (НИН, 18). Велики совјетски писац Борис Пастернак враћен је, *посмртно*, У Савез писаца СССР-а (СД, 32). Наши правописи [се] ... *сезонски* мијењају (Крљ. М., 11). Кина *стално* истиче ... да искрено жели нормализацију (НИН, 47). Жив човјек *непрекидно* умире (Веч. И., 15).

⁶⁶ О прилозима ове парадигме као о временским универзалним квантификаторима в. П. Пипер, 1988, 84 – 92.

Ђелија се *трајно* одржава у животу (Стан. С., 18). Настављао [сам] *потјеру* за нечим што ће ми *вјечито* измицати (Њоп. Б., 38). Албанци ... су *поново* освојили Косово (НИН, 20). Јавност све *чешће* тражи да се казне виновници (И., 24). Он *повремено* отвара очи (Марков М., 27). Лука и Михајло су се *ретко* виђали (Јов. Б., 24).

У првој парадигми разликују се прилози којим се именује однос према неком фиксираним тренутку: *унапред, спочетка, испрва, напоследку, касно, рано, благовремено*, и прилози којим се именује тренутак према коме се успоставља назначени временски однос: *посмтрно, сезонски, пригодно, даноноћно*. Прилог *унапред* реализује и значење односа у простору уз падежне облике и уз друге глаголске одредбе, као у примерима типа: – Двадесет метара *унапред* било је побијено коље, Тамо *унапред* борба је још трајала.

У трећој парадигми разликују се прилози који именују само понављање: *често, ретко, поново, изнова, махом* и прилози који именују период понављања: *периодично, квартално, дневно, недељно*. Прилози *често* и *ретко* реализују и значење односа у простору.

3.30.11.5. У пету подгрупу сврстали смо прилоге са интегралном семом односа у простору. Она обухвата различите типове прилога. Већину подгрупе чине полисемичне лексеме које смо већ разматрали у оквиру других група или подгрупа начинских прилога, а које поред компоненти семе начина реализују и компоненте семе односа у простору (*кратко, дугачко, дубоко, високо, широко, нормално, вертикално, право, криво, директно, непосредно*). Други тип чине прилози код којих се напоредо реализују и компоненте семе начина и компоненте семе простора (*густо, ретко, често, местимично, паралелно, равно, косо, уздуж*). И најзад посебан тип чине прилози за место који само у преносном значењу реализују компоненте семе начина као другостепено и фигуративно значење (*изблиза, испрека, преко, изокола, около, наопрело, десно, лево*). Међутим, све типове на лексичком плану обједињује интегрална сема *односа у простору* која се као и друге семе односа јавља као компонента категоријалне семе начина. Многи прилози ове подгрупе функционишу на граници између прилога за начин и прилога за место, а преко њих се успоставља еквивалентност ове две различите поткласе прилога. Анализом ћемо обухватити оне случајеве и прилоге које нисмо до сада разматрали.

Према томе који се елементи простора узимају за успостављање односа прилоге ове подгрупе размотрићемо у три парадигме:

I са семом односа у смислу положаја: *близу, далеко, гу-*

сто, нагусто, често, ретко, напореда, паралелно, хоризонтално, вертикално, нормално, усправно, местимично, крајње и др.,

II са семом односа у смислу стране: *источно, западно, северно, јужно, крилно, лево, слева, здесна, десно, испрека, изосола* и др.,

III са семом односа у смислу неких димензија: *дуго (дугачко), надуж, кратко, широко, нашироко, уско, високо, нависоко, ниско, дубоко, плитко, неограничено, бескрајно, бесконачно, недоглед* и др.

Представићемо њихова значења и функције примерима:

— Земље у којима је немогуће људима живети збијено и *нагусто* нису подесне ни за велики посед (Р. САНУ, Прибићевић А.). Шулек ... је ... *свестрано* ушао у нашу лексичку проблематику (Винце З., Језик, 72). Све цифре унете у ... распореде кредита имају бити сабране *хоризонтално* и *вертикално* (Р. САНУ, Зборник закона). Лежао сам у сену ... на леђима готово *водоравно* (Р. САНУ, Крлежа М.). *Стоља* гледано, рекло би се да је овде реч о погледима који су далеко мање условљени психолошким портретом (Мил. Н., 8). Жене ... питају Хатку *изосола*: Ко јој је учинио ту неправду (Сиј. Ђ., 48). [Староиндијска одбрана] не спада у овај систем игре [шаха], јер црни не развија *крилно* свога ловца (Р. САНУ, Недељковић О.). Из данашње, нешто *љевије* помакнуте перспективе, та је ... лирика човјекољубиво смијешна (Р. САНУ, Крлежа М.). Главу је држао *високо* (Р. САНУ, Веселиновић Ј.). Јанићије ... *нависоко* узмахује цепаницом (Р. САНУ, Ђоровић С.). Бункер [је] ... ограђен *нашироко* жицом (Р. МС – МХ, Дончевић И.). Лице јој је кошчато, а боре се ... *дубоко* урезале (Бож. С., 39). Радници данас не прихватају лажну солидарност у *недоглед* (Ослобођење, 2).

Примери нам показују да многи прилози значење односа реализују преко фигуративне употребе. Карактеристична је код неких прилога и реализација значења мере, степена и функција модификације, било да појачавају или умањују степен својства, као у примерима типа: — Јабука је *далеко* кориснија од кромпира, Личи врло *далеко* на Ненада, Ниједно друго тело у природи ни *изблиза* није тако сложено као жива бића, Извоз мора деловати као основни извор *преко* потребног девизног прилива. Многе прилоге ове подгрупе већ смо анализирали уз неке друге групе начинских прилога. Тако смо прилоге типа: *дугачко, кратко, широко, право, криво, дубоко, високо* већ представили уз прилоге са значењем својства (исп. т. 3. 21.2.2.), а прилоге типа: *бескрајно, бесконачно* уз прилоге

са значењем степена, интензитета (исп. т. 3.26.7.1.).

За прилоге ове подгрупе као и за друге прилоге са семом односа карактеристична је употреба уз предлошко-падежне синтагме и количинске изразе у којима прилози модификују, истичу или појачавају њихово значење, на што смо се као на посебне видове модификације освртали уз прилоге степена, интензитета, истичући граматикализовање ове функције и њену сличност са функцијом предлога.

Овај општи преглед хетерогене групе прилога са значењем општих односа више је скица за неки студиознији посебан рад који би се морао заснивати на другачијем методолошком поступку и ширим теоријским основама, пре свега на детаљно проученој синтаксичкој семантици и семантици категоријалних значења, на бољем познавању логичких и граматичких категорија. Ово је више списак лексема и илустрација њихове употребе чиме смо покушали идентификовати она значења и функције који су карактеристични за начинске прилога у најширем смислу, како смо их у уводном делу рада одредили. За одбир лексичких јединица у ову групу био нам је оријентир и њихов облик, јер је већина прилога и по облику слична начинским прилозима. Свесни смо да многе поменуте јединице у погледу облика, значења и функције имају и особине других врста речи (заменици, речца и предлога) и других поткласа прилога (временских и месних), које смо мање или више образлагали, али мислимо да би представљање начинских прилога без ове скице било непотпуно.

Ми смо на више места истицали да су нам критеријуми за сврставање лексичких јединица у начинске прилоге били облик, функција и значење, и мада многе лексеме нису показивале доследност у погледу сва три критеријума заједно, узимали смо у обзир доследност два критеријума заједно имајући у виду да се такве лексичке јединице могу и другачије разврставати и да се могу представљати као прелазни случајеви, као међукаатегорије. С обзиром на то да смо увидом у материјал и истраживачким поступком утврдили чињенице за укључивање и ових случајева у поткласу начинских прилога, с тог аспекта смо решили и неке кључне проблеме лексичке семантике, па смо полисемијом а не хомонимијом објашњавали случајеве истог облика а различитог значења или функције, који у различитом контексту остварују семантичку или функционалну еквивалентност са јединицама других врста/поткласа речи.

ЗАКЉУЧАК

4.1. Мислимо да смо и нашим истраживањем у раду потврдили полазне поставке у одређивању начинских прилога као посебне поткласе лексичко-граматичких јединица које припадају прилозима, а који осим посебних имају и све опште карактеристике врсте речи којој припадају. Са становишта тих општих карактеристика за начинске прилоге може се рећи да су то пунозначне, непроменљиве/променљиве, углавном незаменичке речи којим се исказује својство својства (непроцесуално, непредметно својство), а чија се функција у реченици (исказу) најопштије може одредити као функција одредбе.

4.2. Критеријуми за идентификовање ових лексичко-граматичких јединица били су нам *облик, значење и функција*, а недоследност у погледу сва три критеријума решавали смо идентификацијом јединица са два критеријума заједно, свесни да се оне могу сврставати и другачије, као прелазни случајеви, међу категорије нпр.

4.3. Чињеница да начински прилози чине посебан лексичко-граматички систем одредила је и аспекте нашег истраживања — граматички и лексички — а самим тим и нивое анализе — номинациони, комуникативни и прагматички, нивое у којима функционишу начински прилози као лексичке и као граматичке јединице.

4.4. Централни део рада посветили смо лексичком аспекту начинских прилога јер традиционални граматички приступ није показао јединственост функционисање ових јединица у језичком систему. Ми смо се на основу материјала у усвојених теоријских поставки уверили да у савременом српскохрватском језику начински прилози као јединствен систем функционишу пре свега на лексичком плану и да се све најважније појаве везане за њихово значење и функцију могу објаснити њиховим лексичким особинама. Чак и они најудаљенији и периферни случајеви који се по значењу или по функцији не уклапају у регуларне, и који се не би могли

обухватити општом дефиницијом начинских прилога, имају везе с регуларним, јер само секундарно мењају свој семантички или синтаксички статус подређујући своју функцију комуникативним циљевима говорног чина. На семантичком плану веза са регуларним појавама показује се у системском рашчлањивању категоријалне семе начина на компоненте које остају у њеним оквирима до десемантизације, када прилошке јединице постају значењски еквиваленти речца, при чему обично чувају функционалну сличност са начинским прилозима (прилози степена, интензитета и прилози са значењем општих односа). На плану функције та се регуларност управо потврђује тиме што промене значења прате и одговарајуће промене функције све до граматикализације функције кад прилози постају функционални еквиваленти речца, али чувају значењску сличност са другим начинским прилозима (модални прилози у функцији одредбе реченице). Осим тога, конституисање ових језичких јединица као посебног система одвија се у сфери лексике без обзира на ком се језичком плану стекли услови за настајање начинских прилога. Јединица ће функционисати као начински прилог само кад се уклопи у сложене парадигматске односе и задовољи нормативе семантичке структуре група и подгрупа, и кад се њено лексичко значење, не само по предметном садржају, денотату, него и по другим елементима може подвести под категоријалну сему начина. То смо у раду и показивали пратећи оне појаве на синтаксичком плану из којих су се конституисале неке групе начинских прилога и то не само од других врста речи (прилози разреда пратећих околности) него и од других група начинских прилога (прилози степена, интензитета и модални прилози). Мењајући функцију у одређеним синтаксичким условима неке лексичке јединице су се укључивале у парадигме начинских прилога у које су, по систему парадигматских односа (аналогije, синонимије, фигуративних значења и других асоцијативних односа), увлачиле читав низ других јединица, што је и такав процес настајања прилога учинило живим и продуктивним у савременом српскохрватском језику.

4.5. Значај лексичког приступа начинским прилозима видимо и за њихово потпуно и правилно граматичко представљање. Идентификација лексичких појава помогла нам је да их разграничимо од синтаксичких, да откријемо и оне појаве које настају у резултату њиховог узајамног деловања, а самим тим да одредимо улогу и значај једних и других за конституисање ове поткласе речи.

4.6. Ми смо већ истакли да лексичке особине условљавају функционисање начинских прилога у језичком систему, што смо се уверили изучавајући и граматичке појаве у вези с њима. Тако смо утврдили да је семантичка структура начинских прилога коју смо представили у 11 категоријално-

лексичких сема у вези са њиховим функцијама, које се реализују као *функција прилошке одредбе*, *функција обавезне детерминације*, *функција допуне*, *функција модификације*, *функција дела предиката* и *функција одредбе реченице*. *Функција прилошке одредбе* карактеристична је за прилоге са семом инхерентног својства, са семом спољашњих околности, са семом оцене и за поредбене прилоге. *Функција обавезне детерминације* везана је за прилоге са семом оцене, *функција допуне* за прилоге који указују на појаве и за поредбене прилоге, *функција модификације* за прилоге са семом степена, интензитета, *функција дела предиката* за прилоге са семом стања и за модалне прилоге и *функција одредбе реченице* за модалне прилоге. Функцију одредбе двоструке усмерености реализују прилози на два различита начина. Прилози са семом својства и са семом осећања (расположења) ту функцију на формалном плану реченице реализују у синтагматској вези с предикатом, а на семантичком плану у смисаоној усмерености и на неки предикатов аргумент, или само на неки аргумент. Прилози са семом односа ту функцију и на формалном и на семантичком плану реализују у двострукој вези: са предикатом и са било којим чланом из предикатске структуре.

Сви прилози осим модалних прилога и прилога са семом стања реализују функције које се заснивају на синтагматском типу везе и у реченичну структуру се укључују као њени другостепени чланови (прилошка одредба, обавезна детерминација, допуна и модификација), чиме се потврђује несамосталност прилога као врсте речи по чему се, поред осталог, разликују од речца са којима се у науци иначе често поистовећују.

Функцијом одредбе реченице модални прилози се функционално приближавају речцама јер се самостално укључују у реченичну структуру, али по значењу и по облику остају везани за начинске прилоге.

4.7. Издавање лексичких појава у вези са начинским прилозима могло нам је не само да утврдимо њихов утицај на синтаксичко понашање прилога него и да идентификујемо граматичке појаве и да одредимо функције и позиције начинских прилога као и утицај граматичких појава на семантику прилога. Појаве које настају на синтаксичком плану, а које су одређене комуникативним и прагматичким циљевима, тичу се прилошких лексема у контексту и реализују се као различити видови синтаксичке семантике. Њихов утицај на структуру лексичког значења начинских прилога креће се од реализације секундарних (окационалних) или стилских значења до развијања посебних компоненти значења и конституисања парадигми, подгрупа и група.

У синтаксичке (граматичке) појаве које утичу на семантичку структуру начинских прилога убрајамо и појаве најразличитијих видова сажи-

мања и замену сложених конструкција простим лексичким јединицама — начинским прилозима, условљених пре свега језичком економијом и стилским ефектима; што се јавља као нарочита потреба неких стилова: научног и белетристичког и што употребу начинских прилога повезује са проблемима који се тичу функционалних стилова.

4.8. Лексичко-граматичка анализа начинских прилога показала нам је и сложене парадигматске односе међу прилошким лексемама, који се не могу свести само на односе синонимије и антонимије, него се испољавају и као односи степеноване и допунске антонимије, привативне опозиције, односи инкомпатибилности и комплементарни односи.

4.9. И најзад, лексичко-граматичком анализом начинских прилога утврдили смо правила њиховог граматичког функционисања у реченици (исказу), разграничили смо појаве лексичког и граматичког нивоа и уочили њихово узајамно деловање. Идентификовање, издвајање и класификовање појава у вези са начинским прилозима показало нам је системске односе међу овим јединицама и шире, односе између њих и других језичких јединица: других класа и поткласа прилога (временских, месних и количинских прилога, прилога мере, степена), других врста речи (заменаца, предлога, речца, придева и глагола), неких граматичких облика (падежних облика, степена поређења, облика за исказивање модалности), поредбених и других конструкција, делова исказа и целих исказа.

РЕЗЮМЕ

Тема настоящей книги — наречия образа действия в современном сербохорватском языке. Понятием “наречия образа действия” охватывается разряд языковых единиц, которые традиционные грамматики классифицируют как наречия, то есть, как особую часть речи. Эти языковые единицы поэтому, кроме особых свойств, содержат и общие характеристики части речи, к которой принадлежат. С точки зрения этих общих характеристик наречия образа действия можно определить как полнозначные, несклоняемые/склоняемые слова, которые по большей части не принадлежат к местоимениям и которыми обозначается *свойство свойства* (свойство второй степени, непроцессуальное, непредметное свойство), чью функцию в предложении можно обозначить в самом общем виде как *функцию определения*.

На основе структурного подхода и с учётом критериев *формы, значения и функции* мы выделили большое количество единиц, системное и единое функционирование которых можно представить только на лексико-грамматическом уровне. Это определило и аспекты нашего исследования: *лексический и грамматический*, а также и уровни анализа: номинационный, коммуникативный и прагматический, т. е. уровни, в которых наречия образа действия функционируют как лексические и как грамматические единицы.

Традиционный грамматический подход к наречиям образа действия не показал единообразного функционирования этих единиц в языковой системе, но материалы исследования и теоретические положения, которые мы разделяем, показали что наречия образа действия в современном сербохорватском языке как единая система функционируют прежде всего на лексическом уровне. Именно поэтому основную часть работы мы посвятили лексическому аспекту наречий образа действия.

Значение лексического подхода к наречиям образа действия проявилось и в возможности их полного и правильного грамматического представления. Идентификация лексических явлений помогла нам отделить их от синтаксических и обнаружить такие явления, которые возникают в

результате их взаимодействия, и тем самым определить значение тех и других в образовании этого разряда единиц.

Исследуя и грамматические явления параллельно с лексическими в системе наречий образа действия, мы установили, что их функция находится в тесной связи с их семантической структурой. Таким образом, наречия образа действия в отношении к категориально-лексическим семемам, мы представили в 11 лексико-семантических группах, функции которых реализуются как: *функция адвербиального определения, функция обязательной детерминации, функция дополнения, функция модификации, функция части сказуемого и функция детерминатора предложения*. Функция адвербиального определения относится к наречиям со значением инхерентного свойства, к наречиям свойства участников действия и самого действия, к наречиям чувств (настроения) и состояния участников действия, к наречиям внешних обстоятельств, к наречиям оценки и к сравнительным наречиям. Функция обязательной детерминации связывается с наречиями оценки; функция дополнения — с наречиями которые указывают на какие-то явления, и со сравнительными наречиями; функция модификации — с наречиями степени, интенсивности; функция части сказуемого связывается с модальными наречиями и наречиями состояния; наконец, функция определения (детерминатора) предложения — с модальными наречиями.

Выделение лексических и грамматических явлений в связи с наречиями образа действия дало нам возможность исследовать и влияние грамматических явлений на семантическую структуру наречий образа действия, начиная с появления вторичных или стилистических значений и до развития особых компонентов значений и образования новых парадигм и групп. Некоторые из этих явлений реализуются как разнообразные способы свертывания, что представляет собой потребность функциональных стилей: научного и художественного, связывая употребление наречий образа действия с определенными проблемами, касающихся этих стилей.

Путём лексико-грамматического анализа наречий образа действия мы установили правила их грамматического функционирования в предложении, разграничили явления лексического и грамматического уровней и показали их взаимодействие. Идентификация, выделение и классификация явлений касающихся наречий образа действия, позволило нам обнаружить системные отношения между этими элементами и шире — отношения между ними и другими языковыми единицами; а именно: другими разрядами наречий (времени, места, количественными, наречиями меры и степени), другими частями речи (местоимениями, предлогами, прилагательными, глаголами, частицами), некоторыми грамматическими формами (падежными, степенями сравнения, способами выражения мо-

дальности), сравнительными и другими конструкциями, частями предложений и целыми предложениями.

(На руски језик превела Валентина Зенчук)

ЛИТЕРАТУРА

Списак се даје према скраћеним називима који се наводе у раду

I Списак ексцерпираних извора

- Андрић И. – Андрић Иво, *Омергаша Латас*, Сабрана дела, Београд 1981.
- Аралица И. – Аралица Иван, *Душе робова*, Знање, Загреб 1984.
- Бож. С. – Божовић Саша, *Теби, моја Долорес*, Београд 1984.
- Веч. И. – Вечерина Иван, *Логика*, Загреб 1954.
- Вуч. Р. – Вучић Радмило, *Основи педагогике*, Глобус, Београд 1934.
- Језик – *Језик 27*, св. 2 – 3, Загреб 1979 – 1980.
- Јов. Б. – Јовановић Биљана, *Душа, јединица моја*, БИГЗ, Београд 1984.
- Јос.-Виш. М. – Јосић-Вишњић Мирослав, *ТБЦ*, Београд 1983.
- Ков. М. – Ковач Мирко, *Врата од утробе*, Напријед, Загреб 1979.
- Крл. М. – Крлежа Мирослав, *На рубу памети*, Зора, Загреб 1954.
- Лал. М. – Лалић Михаило, *Докле гора зазелени*, Нолит, Београд 1983.
- Лук. Р. – Лукић Радомир, *Увод у право*, Научна књига, Београд 1971.
- Мар. Р. – Маринковић Ранко, *Заједничка купка*, Знање, Загреб 1980.
- Марков М. – Марков Младен, *Смутное време 2*, Просвета, Београд 1978.
- Мил. Н. – Милошевић Никола, *Андрић и Крлежа као антиподи*, Слово љубве, Београд 1976.
- Михиз – Михајловић Борислав Михиз, *Оптужени Пера Тодоровић*, Југословенско драмско позориште, Београд 1985/1986.
- НИН – НИН 16. 9. 1984, Београд.
- Ослобођење – Ослобођење 13890, 20. 2. 1987, Сарајево.

- Радојч. М. – Радојчић Милош, *Елементарна геометрија*, Научна књига, Београд 1961.
- Р. МС – *Речник српскохрватског књижевног језика IV – VI*, Матица српска, Нови Сад 1971 – 1976.
- Р. МС – МХ – *Речник српскохрватског књижевног језика III*, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб 1969.
- Р. САНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I – XII*, Српска академија наука, Београд 1959 – 1984.
- СД – Слободна Далмација 13019, 22. 2. 1987, Сплит.
- Сел. С. – Селенић Слободан, *Очеви и оци*, Београд 1985.
- Селим. М. – Селимовић Меша, *Круг*, БИГЗ, Београд 1983.
- Сиј. Ђ. – Сијарић Ђамил, *Француски памук*, Београд 1980.
- Сим. Љ. – Симовић Љубомир, *Путујуће позориште Шопаловић*, Југословенско драмско позориште, Београд 1985.
- Стан. С. – Станковић Синиша, *Биологија за I разред гимназије*, Завод за издавање уџбеника, Београд 1962.
- Ћоп. Б. – Ћопић Бранко, *Башта сљезове боје*, Београд 1983.
- Ћос. Д. – Ћосић Добрица, *Грешник*, БИГЗ, Београд 1985.
- Угр. Д. – Угрешић Дубравка, *Живот је бајка*, Графички завод Хрватске, Загреб 1983.
- Флакер – Флакер Александар, *Поетика оспоравања*, Загреб 1982.
- Црњ. М. – Црњански Милош, *Роман о Лондону I*, Нолит, Београд 1971.

II Библиографија

- Алекторова Л. П., 1983. – Алекторова Л. П., “Отражение некоторых особенностей сочетаемости в толкованиях значений глаголов”, *Современная русская лексикография*, “Наука”, Ленинград 1983, 34 – 47.
- Алимпиева Р. В., 1986. – Алимпиева Р. В., *Семантическая значимость слова и структура лексико-семантической группы*, Издательство Ленинградского университета, Ленинград 1986.
- Аникина А. Б., 1987. – Аникина А. Б., “Значение и смысл художественного слова”, *Значение и смысл слова (художественная речь, публицистика)*, Издательство Московского университета, Москва 1987, 8 – 23.
- Бабић С., 1987. – Бабић Стјепан, “О субјекту и предикатном проширку”, *Језик* 34, бр. 3, Загреб 1987, 92 – 95.

- Бабић С., 1989. — Бабић С., "Јесу ли прилози промјенљиве ријечи?", *Језик* 36, бр. 3, Загреб 1989, 84 — 87.
- Батистић Т., 1972. — Батистић Татјана, *Локатив у савременом српскохрватском књижевном језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 3, Београд 1972.
- Батистић Т., 1980. — Батистић Т., "О аспектима семантичке анализе", *Наш језик* XXIV, св. 4 — 5, Београд 1980, 183 — 216.
- Батистић Т., 1984. — Батистић Т., "О неким појмовима и њиховој примјени у језичкој анализи", *Наш језик* XXVI, св. 2 — 3, Београд 1984, 94 — 138.
- Батистић Т., 1986. — Батистић Т., "Усмјеравање језичког описа — од граматике до комуникацијске компетенције", *Наш језик* XXVII, св. 1 — 2, Београд 1986, 3 — 37.
- Батистић Т., 1987. — Батистић Т., "Усмјеравање језичког описа — од граматике до језичке компетенције", *Наш језик* XXVII, св. 3 — 4, Београд 1987, 171 — 223.
- Белић А., 1933. — Белић Александар, "О значају прилога (адверба) за језичку систему индоевропских језика", *Глас Српске краљевске академије* CLVI, Београд 1933, 77 — 98.
- Белић А., 1958. — Белић А., *О језичкој природи и језичком развоју* I, Нолит, Београд 1958.
- Белуцова А. С., 1989. — Белуцова А. С., "Имена лиц и их синтаксические свойства", *Слово и граматические законы языка, Имя*, "Наука", Москва 1989, 131-205.
- Бенвенист Е., 1975. — Бенвенист Емил, *Проблеми опште лингвистике*, Нолит, Београд 1975.
- Богуславский И. М., 1985. — Богуславский И. М., *Исследования по синтаксической семантике: сферы действия логических слов*, "Наука", Москва 1985.
- Бойка А. А., 1983. — Бойка А. А., "Сочетаемость с инфинитивом совершенного или несовершенного вида как разновидность управления", *Современная русская лексикография*, "Наука", Ленинград 1983, 90 — 99.
- БХЖ, 1958. — Брабец И. — Храсте М. — Живковић С., *Грамматика хрватскога или српскога језика*, Загреб 1958.
- Брагина А. А., 1978. — Брагина А. А., "Синонимы и их истолкование", *Вопросы языкознания* 6, Москва 1978, 61 — 74.
- Брагина А. А., 1986. — Брагина А. А., *Синонимы в литературном языке*, "Наука", Москва 1986.
- Вердиева З. Н., 1986. — Вердиева З. Н., *Семантические поля в современном английском языке*, Высшая школа, Москва 1986.
- Виноградов В. В., 1977. — Виноградов В. В., *Лексикология и лексикография, избранные труды*, "Наука", Москва 1977.

- Wróbel H., 1988. – Wróbel Henryk, "Przysłówek w strukturze formalnej polskich zdań", *Folia Philologica Jugoslavo-Polonica* t. 1, Uniwersytet Śląski, Katowice 1988, 70 – 84.
- Галкина-Федорук Е. М., 1958. – Галкина-Федорук Е. М., *Безличные предложения в современном русском языке*, Издательство Московского университета, Москва 1958.
- Гак В. Г., 1977. – Гак В. Г., *Сопоставительная лексикология, на материале французского и русского языков*, Издательство "Международные отношения", Москва 1977.
- Гиро-Вебер М., 1979. – Гиро-Вебер М., "К вопросу о классификации простого предложения в современном русском языке," *Вопросы языкознания* 6, Москва 1979, 63 – 75.
- Гортан-Премк Д., 1971. – Гортан-Премк Даринка, *Акзузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 2, Београд 1971.
- Гортан-Премк Д., 1980. – Гортан-Премк Д., "О граматичкој информацији и семантичкој идентификацији у великом описном речнику", *Наш језик* XXIV, св. 3, Београд 1980, 107 – 114.
- Гортан-Премк Д., 1984/85. – Гортан-Премк Д., "Још о регуларној полисемији", *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXVII – XXVIII, Нови Сад 1984/85, 183 – 188.
- Грицкат И., 1961. – Грицкат Ирена, "Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима", *Наш језик* XI, св. 3 – 4, Београд 1961, 69 – 80.
- Грицкат И., 1962. – Грицкат И., "О једној особености прилога и прилошких синтагми у српскохрватском језику", *Наш језик* XII, св. 3 – 6, Београд 1962, 79 – 89.
- Грицкат И., 1983. – Грицкат И., "О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци", *Јужнословенски филолог* XXXIX, Београд 1983, 1 – 41.
- Грицкат И., 1989. – Грицкат И., "Прилошке речи посматране кроз феномен антономије", *Јужнословенски филолог* XLV, Београд 1989, 1 – 26.
- Даничић Ђ., 1858. – Даничић Ђуро, *Српска синтакса*, Београд 1858.
- Дероси З., 1971/72. – Дероси Злата, "Предикатни атрибут", *Језик* 19, бр. 1, Загреб 1971/72, 26 – 32.
- Дешић М., 1982. – Дешић Милорад, "Полисемија и хомонимија у рјечницима савременог српскохрватског језика", *Наш језик* XXV, св. 4 – 5, Београд 1982, 231 – 241.
- Дешић М., 1983. – Дешић М., "О лексичким синонимима", *Наш језик* XXVI, св. 1, Београд 1983, 34 – 41.

- Долгих И. А., 1985. — Долгих И. А., *Современный русский язык* (лексика и фразеология), Издательство Московского университета, Москва 1985.
- Дорофеева Т. М., 1986. — Дорофеева Т. М., *Синтаксическая сочетаемость русского глагола*, "Русский язык", Москва 1986.
- Зец Д. и Којен Ј., 1981. — Зец Драга и Којен Леон, "Српскохрватске конструкције с обавезним детерминаторима", *Зборник за филологију и лингвистику XXIV/1*, Нови Сад 1981, 135 — 149.
- Золотова Г. А., 1978. — Золотова Г. А., "К типологии простого предложения", *Вопросы языкознания* 3, Москва 1978, 49 — 62.
- Ивић М., 1954. — Ивић Милка, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*, Научна књига, Београд 1954.
- Ивић М., 1973. — Ивић М., "О неким синтаксичким конструкцијама с квантификаторима у стандардном српскохрватском", *Јужнословенски филолог XXX*, св. 1 — 2, Београд 1973, 329 — 335.
- Ивић М., 1977. — Ивић М., "О прилозима у вези са неким типолошким карактеристикама српскохрватске реченице", *Научни скуп слависта у Букове дане 7*, Београд 1977, 307 — 311.
- Ивић М., 1977а — Ивић М., "Renata Grzegorzyszowa, Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków (=Prace językoznawcze 77), Wrocław — Warszawa — Kraków 1975, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 134 стр. ", *Зборник за филологију и лингвистику XX/1*, Нови Сад 1977, 241 — 244.
- Ивић М., 1978. — Ивић М., "О српскохрватским реченичним прилозима", *Јужнословенски филолог XXXIV*, Београд 1978, 1 — 16.
- Ивић М., 1979. — Ивић М., "О српскохрватским прилозима 'за начин' ", *Јужнословенски филолог XXXV*, Београд 1979, 1 — 17.
- Ивић М., 1983. — Ивић М., *Лингвистички оцеди*, Просвета, Београд 1983.
- Ивић М., 1988. — Ивић М., "The 'change-in-state' - oriented adverbs", *Folia Philologica Jugoslavo-Polonica* t. 1, Uniwersytet Śląski, Katowice 1988, 9 — 15.
- Јędrzejko Е., 1988. — Јędrzejko Ева, "Uwagi o pewnym typie przysłówków modalnych", *Folia Philologica Jugoslavo-Polonica* t. 1, Uniwersytet Śląski, Katowice 1988, 92 — 102.
- Категории глагола и структура предложения. Конструкции с предикатными актантами*, Институт языкознания, "Наука", Ленинград 1983.
- Катић Р., 1986. — Катић Радослав, *Синтакса хрватског књижевног језика*, Загреб 1986.

- Кацнельсон С. Д., 1986. — Кацнельсон С. Д., *Общее и типологическое языкознание*, Издательство "Наука", Ленинград 1986.
- Quirk, 1972. — Quirk Randolph, Greenbaum Sidney, Leech Geoffrey, Svartvik Jan, *A grammar of contemporary english*, Longman, London 1972, 267 — 296.
- Клајн И., 1985. — Клајн Иван, *О функцији и природи заменица*, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 7, Београд 1985.
- Клычков Г. С., 1961. — Клычков Г. С., "Значение и полисемия слова", *Законы семантического развития в языке*, Издательство ВПШ и АОН, Москва 1961, 100 — 120.
- Ковачевић М., 1988. — Ковачевић Милош, *Узрочно семантичко поље*, Свјетлост, Сарајево 1988.
- Којен Ј., 1980. — Којен Леон, "Семантички параметри у синтакси", *Јужнословенски филолог XXXVI*, Београд 1980, 13 — 24.
- Колосова Т. А. — Черемисина М. И., 1986. — Колосова Т. А. — Черемисина М. И., "О терминах и понятиях описания семантики синтаксических единиц", *Синтаксическая и лексическая семантика, на материале языков разных систем*, Сибирское отделение "Наука", Новосибирск 1986, 10 — 32.
- Коновецкий А. К., 1977. — Коновецкий А. К., *Словообразование наречий*, Вильнюс 1977.
- Короткевич З. Т., 1972. — Короткевич З. Т., "Наречные синонимы в современном русском языке", *Синонимы русского языка и их особенности*, Ленинградское отделение "Наука", Ленинград 1972, 89 — 111.
- Красных В. И., 1984. — Красных В. И., "Сочетаемость предикативов на -о, -е с инфинитивом и лексикографическая практика", *Теория и практика современной лексикографии*, Сборник научных трудов, Ленинградское отделение "Наука", Ленинград 1984, 148 — 156.
- Кржижкова Е., 1974. — Кржижкова Е., "Количественная детерминация прилагательных в русском языке" (лексико-синтаксический анализ), *Синтаксис и норма*, Издательство "Наука", Москва 1974, 122 — 144.
- Кузнецова Э. В., 1982. — Кузнецова Э. В., *Лексикология русского языка*, "Высшая школа", Москва 1982.
- Лајонс, 1974. — Лајонс Цон, *Лингвистичка револуција Ноама Чомског*, Библиотека "XX век", књ. 14, Београд 1974.
- Лайонз Дж., 1978. — Лайонз Дж., *Введение в теоретическую лингвистику* (перевод с английского языка под редакцией и с предисловием В. А. Звенгицева), "Прогресс", Москва 1978.
- Лекант П. А., 1986. — Лекант П. А., *Синтаксис простого предложения в современном русском языке*, Высшая школа, Москва 1986.

- Лосев А. Ф., 1983. — Лосев А. Ф., *Языковая структура, учебное пособие*, Москва 1983.
- Маретић Т., 1889. — Маретић Тома, "Хрватскокрпски адверби на *ице, це, ке*", *Рад Југославенске академије знаности и умјетности* ХCVI, Загреб 1889, 228 — 233.
- Маретић Т., 1931. — Маретић Т., *Граматика и стилистика хрватскога или српскога језика*, Загреб 1931.
- Маринчак В. А., 1988. — Маринчак В. А., Тростинска О. Н., "О семантици пропозицијских оператора перцепције, проматрања, учачања", *СОЛ* 5, Загреб 1988, 11 — 23.
- Маројевић Р., 1977. — Маројевић Радмило, "Реченице са уопштено-личним значењем у руском језику у поређењу са српскохрватским", *Јужнословенски филолог* XXXIII, Београд 1977, 99 — 116.
- Минаева Л. В., 1986. — Минаева Л. В., *Слово в языке и речи*, "Высшая школа", Москва 1986.
- Миновић М., 1987. — Миновић Миливоје, *Синтакса српскохрватског-хрватскокрпског књижевног језика за више школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Свјетлост, Сарајево 1987.
- Морозова Т. С., 1984. — Морозова Т. С., "Синтаксические свойства глагола и его словообразовательный потенциал", *Проблемы структурной лингвистики 1982*, "Наука", Москва 1984, 81 — 95.
- Новаковић С., 1902. — Новаковић Стојан, *Српска граматика*, Београд 1902.
- Новое в зарубежной лингвистике*, Проблемы и методы лексикографии XIV, "Прогресс", Москва 1983.
- Ожегов С. И., 1974. — Ожегов С. И., *Лексикография. Культура речи*, "Высшая школа", Москва 1974.
- Пети М., 1979. — Пети Мирко, *Предикатни проширак*, Знанствена библиотека Хрватског филолошког друштва, 1979.
- Петровић В., 1986. — Петровић Владислава, "О глаголима са експлицитним начинским детерминаторима", *СОЛ* 1, Загреб, 1986, 25 — 32.
- Пешикан М., 1967. — Пешикан Митар, "О систему заменичких речи", *Наш језик* XVI, св. 4, Београд 1967, 245 — 267.
- Пипер П., 1983. — Пипер Предраг, *Заменички прилози* (граматички статус и семантички типови), Нови Сад 1983.
- Пипер П., 1988. — Пипер П., *Заменички прилози у српскохрватском, руском и полском језику* (семантичка студија), Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 8, Београд 1988.
- Пипер П., 1988а — Пипер П., "О редним прилозима у српскохрватском језику", *Folia Philologica Jugoslavo-Polonica* t. 1, Uniwersytet Śląski, Katowice 1988, 23 — 40.

- Плоткин В. Я., 1986. — Плоткин В. Я., "Семантика и синтаксис предложения и высказывания", *Синтаксическая и лексическая семантика*, на материале языков разных систем, Сибирское отделение "Наука", Новосибирск 1986, 33 — 43.
- Почепцов Г. Г., 1971. — Почепцов Г. Г., *Конструктивный анализ структуры предложения*, Киев 1971.
- Прањковић И., 1988. — Прањковић Иво, "Синтаксички статус 'самосталних чланова реченице'", *Језик* 35, бр. 3, Загреб 1988, 78 — 84.
- Приручна граматика, 1979. — *Приручна граматика хрватског књижевног језика*, Школска књига, Загреб 1979.
- Радовановић М., 1972. — Радовановић Милорад, "Општелингвистички аспект категорије 'обавезни детерминатор' у синтакси", *Годишњак Филозофског факултета XV/1*, Нови Сад 1972, 211 — 240.
- Риђановић М., 1988. — Риђановић Мидхат, *Језик и његова структура*, Сарајево 1988.
- Русская грамматика, 1980. — *Русская грамматика I, II*, Издательство "Наука", Москва 1980.
- Самарџија М., 1986. — Самарџија Марко, "Модални глаголи", *Језик* 34, бр. 1, Загреб 1986, 17 — 23.
- Сесар Д., 1989. — Сесар Дубравко, "О категоризацији модалности у нормативним синтаксама", *Језик* 37, бр. 2, Загреб 1989, 30 — 48.
- Симић Р., 1987. — Симић Радоје, "Уз теорију о врстама речи", *Наш језик XXVII*, св. 3 — 4, Београд 1987, 224 — 241.
- Синоними русског језика и их особености*, Ленинградско отделение "Наука", Ленинград 1972.
- Современная русская лексикография*, Издательство "Наука", Ленинградско отделение, Ленинград 1975.
- Sołecka K. M., 1988. — Sołecka Kazimiera Maria, "O zakresie klasy przyłowków", *Folia Philologica Jugoslavo-Polonica t. 1*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1988, 61 — 69.
- Стевановић М., 1957. — Стевановић Михаило, "Одредбе самосталних речи", *Наш језик VIII*, св. 7 — 10, Београд 1957, 205 — 225.
- Стевановић М., 1958. — Стевановић М., "Карактер одредаба самосталних речи и разлике међу њима", *Јужнословенски филолог XXIII*, Београд 1958, 23 — 34.
- Стевановић М., 1958а — Стевановић М., "Реченица без развијених главних делова", *Наш језик IX*, св. 1 — 2, Београд 1958, 5 — 23.
- Стевановић М., 1974, 1975. — Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик I, II*, Научна књига, Београд 1974, 1975.
- Стевовић И., 1973. — Стевовић Игрутин, "Прилози као врста речи (функција прилога)", *Јужнословенски филолог XXX*, св. 1 — 2, Београд 1973, 615 — 623.

- Стевовић И., 1974/75. – Стевовић И., “Прилози као врста речи”, *Јужнословенски филолог* XXXI, Београд 1974/75, 79 – 109.
- Сушко М., 1977. – Сушко Марио, *Граматика. Семантика. Значење*, Свјетлост, Сарајево 1977.
- Тадић М., 1987. – Тадић Марко, “Прагматика у лингвистици”, *СОЛ* 4, Загреб, 1987, 87 – 104.
- Тополињска З., 1984. – Тополињска Зузана, “Критерији хомонимије придева”, *Лексикографија и лексикологија*, зборник радова, Нови Сад – Београд 1984, 191 – 196.
- Уфимцева А. А., 1974. – Уфимцева А. А., *Типы словесных знаков*, Издательство “Наука”, Москва 1974.
- Уфимцева А. А., 1986. – Уфимцева А. А., *Лексическое значение*, “Наука”, Москва 1986.
- Черемисина М. И., 1987. – Черемисина М. И., Колосова Т. А., *Очерки по теории сложного предложения*, Издательство “Наука”, Сибирское отделение, Новосибирск 1987.
- Чомски Н., 1979. – Чомски Ноам, *Граматика и ум* (друго, допуњено издање), Нолит, Београд 1979.
- Чомски Н., 1984. – Чомски Н., *Синтаксичке структуре*, Нови Сад 1984.
- Шкиљан Д., 1980. – Шкиљан Дубравко, *Поглед у лингвистику*, Школска књига, Загреб 1980.

JAN 25 1993